

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

KATEDRA
SOCIOLÓGIE

SOCIÁLNE NEROVNOSTI TRIEDNOU OPTIKOU

JÁN SOPÓCI

2022

STIMUL

Sociálne nerovnosti triednou optikou

Autor:

prof. PhDr. Ján Sopóci, PhD.

jan.sopoci@uniba.sk

Afiliácia:

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra sociológie

<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-sociologie/>

Recenzenti:

Doc. Mgr. Ján Bunčák, CSc., Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové a RNDr. Anna Hrabovská, PhD.

Technický redaktor:

Mgr. Milan Regec, PhD.

© STIMUL a Ján Sopóci, 2022

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvozené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvozeného diela). Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum FIF UK, Bratislava, 2022

<https://fphil.uniba.sk/stimul>

Publikácia vznikla v rámci riešenia výskumnej úlohy APVV-20-0449 *Vzdelávacie dráhy mladých ľudí – faktory a mechanizmy ich voľby* a riešenia výskumnej úlohy APVV-18-0218 *Blízki príbuzní? Slovensko a Česko v kontexte medzinárodných komparatívnych výskumov*.

Prvé vydanie, 137 s., rozsah autorského textu: 155 NS, 7,75 AH

ISBN 978-80-8127-366-7 (PDF)

ISBN 978-80-8127-367-4 (EPUB)

Obsah

Úvod.....	4
1. Weberova teória tried a sociálnej stratifikácie.....	9
2. Neoweberovské triedne koncepcie	23
3. Spôsob života tried	60
4. Sociálny kapitál tried.....	76
5. Trieda a status.....	96
Záver	124
Literatúra	129

Úvod

Medzi sociológmi skúmajúcimi sociálne nerovnosti, sociálnu stratifikáciu a mobilitu prebieha už viac ako polstoročie diskusia o „smrti tried“. Jej iniciátori tvrdia, že teoretický a empirický potenciál tejto kategórie sa vyčerpal, pretože realita súčasných moderných spoločností už nezodpovedá základným predpokladom triednej analýzy. Sociálne nerovnosti v súčasných moderných spoločnostiach síce stále pretrvávajú, ale ich charakter sa zmenil – nie sú to teda už triedne nerovnosti, ale nerovnosti iného druhu. Kategóriu spoločenská trieda preto treba zaradiť medzi prežité, pri analýze stratifikácie súčasných spoločností už nepoužiteľné pojmy. Ich oponenti tieto argumenty spochybňujú a (parafrázujúc známy výrok Marka Twaina) správy o smrti tried označujú za veľmi zveličené.¹ Sociológom hlásajúcim smrť tried pritom odporúčajú, aby si najskôr ujasnili o konci akých, resp. ako chápaných sociálnych tried hovoria. Na základe takéhoto rozboru totiž najčastejšie vysvitne, že hovoria o konci marxisticky chápaných spoločenských tried. Iné chápania sociálnych tried, napríklad tie, ktoré vychádzajú z koncepcie Maxa Webera, naďalej zostávajú sociologicky platnými, relevantnými a použiteľnými východiskami analýzy sociálnych nerovností a stratifikácie súčasných moderných spoločností.

Max Weber rozlišoval triedne postavenie a sociálnu triedu. Triednym postavením označoval situáciu, v ktorej určitý počet členov spoločnosti disponuje rovnakými alebo podobnými zdrojmi (majetok alebo vedomosti a zručnosti uplatniteľné na trhu práce) podmieňujúcimi ich životné šance. Možno pritom očakávať, že ľudia v rovnakom triednom postavení

¹ Do tejto diskusie sa zapojilo množstvo autorov: na jednej strane napríklad (Beck 2004; Breen, Rottman 1995; Clark, Lipset 1991; Grusky, Weeden 2001; Grusky, Weeden 2002; Nisbet 1959; Pakulski, Waters 1996), na druhej napríklad (Crompton 2008; Goldthorpe 2002; Goldthorpe, Marshall 1992; Hout, Brooks, Manza 1993; Wright 1996; Wright et al. 1989). Prehľad najvýznamnejších príspevkov do diskusie o smrti tried v 20. storočí spracoval T. Katrňák (2005).

budú mať rovnaké ekonomické (trhové) záujmy. Vo Weberovom chápaní teda pojem trieda vypovedá o pozícii v ekonomickom usporiadaní spoločnosti. Do rovnakej sociálnej triedy sú zaradení ľudia, ktorí majú spoločný kauzálny prvok ovplyvňujúci ich životné šance. Sú to ľudia s podobnými či rovnakými životnými šancami, ktoré sú determinované rovnakým faktorom, ak týmto spoločným prvkom sú výlučne ekonomické (vlastnícke alebo zárobkové) záujmy a pokiaľ tento prvok existuje v podmienkach trhu tovarov a práce.

Weber tiež vymedzil rozdiel medzi triedou, stavom (sociálnym statusom) a stranou. Rozdiel medzi prvými dvomi kategóriami spočíva v tom, že sociálna trieda označuje objektívny a stav subjektívny aspekt sociálnej diferenciacie, ďalej v tom, že trieda vyjadruje vzťahy obsiahnuté v oblasti výroby a výmeny a stav vyjadruje vzťahy obsiahnuté v oblasti štýlu života. Zatiaľ čo triedy sú v jeho chápaní sociálne kategórie, ktoré sa odvodzujú na základe postavenia na trhu, na základe trhovej situácie rôznych ľudí, stavy sú spoločenstvá, teda reálne sociálne skupiny vytvorené na základe princípu spotreby tovarov a služieb, ako aj princípu prestíže (úcty, teda spoločenského ohodnotenia) a sú reprezentované osobitnými štýlmi života. Zavedením kategórie stav (status) Weber doplnil ekonomické chápanie sociálnej diferenciacie, vyjadrované pojmom trieda o sociálnu dimenziu: pridal k nemu sociálne podmienenú diferenciaciu.

Sociálne triedy a statusové skupiny pritom podľa Webera v mnohom súvisia a prekrývajú sa (príslušníci najmajetnejších sociálnych tried sú často členmi statusových skupín s najvyššou prestížou), resp. sú mnohako previazané: napríklad v oblasti materiálnych a symbolických záujmov predstaviteľov určitých tried a statusových skupín. Odlišujú sa spôsobom, ktorým sú previazané s materiálnymi nerovnosťami: sociálna trieda ovplyvňuje materiálne bohatstvo prostredníctvom ekonomických výhod či nevýhod, s ktorými ľudia vstupujú na trh práce a tovarov, statusová skupina prostredníctvom prestíže a moci ovplyvňujúcej spôsoby získavania rôznych výhod a životných šancí členov jednotlivých statusových skupín. Weber tiež poukázal na skutočnosť, že v rôznych obdobiach vývoja moderných spoločností sa význam triedneho a statusového rozdelenia mení (Weber 1964).

V druhej polovici 20. storočia viacerí sociológovia skúmajúci sociálnu stratifikáciu západných spoločností rozpracovali Weberove východiská² analýzy tried a statusových skupín. Jedným z najvýznamnejších a najuznávanejších sociológov, ktorí nadviazali na Weberovo chápanie sociálnych tried a statusových skupín, je John H. Goldthorpe, ktorý so spolupracovníkmi najskôr pri analýze sociálnej stratifikácie rozpracoval a v empirickom skúmaní aplikoval weberovskú koncepciu tried.³ Klasifikácia tried, ktorú vytvorili, je považovaná za neoweberovskú: kombinuje dva základné weberovské prvky, ktorými sú vlastníctvo majetku a vedomosti, prípadne zručnosti uplatniteľné na trhu. Goldthorpe ich vymedzil ako trhovú a pracovnú situáciu a považoval ich za dva hlavné komponenty triedneho postavenia. Použil však i ďalšie, spresňujúce kritériá, ako je napríklad typ pracovnej zmluvy, odvetvie národného hospodárstva atď. Triedna schéma sa teda týka pozícií v zamestnaneckej štruktúre, a nie osôb, ktoré ich obsadzujú. Na základe kritéria trhovej situácie sa v tejto štruktúre rozlišujú zamestnávateľia, zamestnanci a samostatne zárobkovo činní, ktorí sa ešte členia na podkategórie. Tri základné kategórie tried Goldthorpeho schémy (servisná, medzilahlá a robotnícka trieda) vymedzujú triedy podobné si z hľadiska ich trhovej a pracovnej situácie.

V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa J. Goldthorpe v spolupráci s T. W. Chanom venoval aj skúmaniu existencie, súvislostí a pôsobenia sociálnych tried a statusových skupín v britskej spoločnosti. Vychádzali pritom z názoru, že trieda a status (triedna a statusová diferenciácia) sú kvalitatívne odlišnými formami sociálnej stratifikácie, pričom tieto dve formy stratifikácie možno oddelene empiricky skúmať, zisťovať rozdiely medzi nimi a považovať ich za rôzne faktory ovplyvňujúce životné šance a životné voľby členov spoločnosti. Na základe analýzy empirických údajov ukázali, že v britskej, ale aj v iných európskych spoločnostiach stále existuje triedne i statusové usporiadanie a že spoločenská trieda a sociálny

² Podobne ako iní sociológovia, napríklad E. O. Wright (1985, 1996, 1997, 1989), rozpracovali Marxovu koncepciu tried.

³ Výsledkom ich činnosti je známa a pri výskumoch sociálnej stratifikácie a mobility hojne využívaná triedna klasifikácia, resp. triedna schéma EGP (Erikson, Goldthorpe 1992; Erikson, Goldthorpe, Portocarrero 1979; Erikson, Goldthorpe, Portocarrero 1983; Goldthorpe, Llevelyn, Payne 1987).

status sú významnými faktormi ovplyvňujúcimi osobitnými mechanizmami životné šance a konanie ľudí v rôznych oblastiach spoločenského života.⁴

Statusové usporiadanie Chan a Goldthorpe cháпали ako „reflektovanú a v určitej miere aj akceptovanú štruktúru vzťahov sociálnej nadradenosti, rovnosti a podradenosti jednotlivcov, ktorá neodráža ich osobné kvality, ale mieru sociálnej úcty, resp. prestíže spojenej s ich sociálnou pozíciou alebo s askriptívnymi charakteristikami, ako je pohlavie, rasa a pod.“ (Chan, Goldthorpe 2007, s. 514). Spoločenská hierarchia, ktorá vzniká na základe takejto štruktúry, nachádza svoje vyjadrenie v rôznych formách združovania sa ľudí patriacich do jednotlivých statusových úrovní a v neformálnych sociálnych skupinách, ktoré sa odlišujú okrem iného aj osobitnými životnými štýlmi považovanými za vhodné pre rôzne úrovne statusovej hierarchie. Zistenia empirických výskumov ukázali, že napriek dlhodobému presadzovaniu ideológie občianskej a politickej rovnosti takáto statusová hierarchia i v moderných demokratických spoločnostiach stále existuje a prejavuje sa v myslení a konaní ľudí, aj keď paradoxne sa o nej najčastejšie hovorí ako o triednej hierarchii, o triednych rozdieloch atď. Goldthorpe a Chan pritom vychádzajú z názoru, že zamestnanie (spolu so zamestnaneckým statusom) je najreprezentatívnejším zástupcom triednej pozície a že je tiež primárnou charakteristikou, od ktorej sa odvodzuje sociálny status.

Vychádzajúc z názoru, že sociologickú analýzu sociálnych nerovností, sociálnej stratifikácie a mobility súčasných moderných spoločností je vhodné a teoreticky oprávnené realizovať s využitím uvedených neoweberovských východísk, aplikovali sme v uplynulých rokoch pri skúmaní sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti triedny i statusový prístup. Na základe údajov získaných reprezentatívnymi empirickými výskumami sme – využívajúc triednu i statusovú optiku – analyzovali viaceré sociologicky relevantné, ale predtým neprebádané stránky sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti.

V tejto publikácii prezentujeme najdôležitejšie výsledky nášho skúmania, týkajúce sa validity používaných neoweberovských triednych klasifikácií, zistení a poznatkov o spôsobe

⁴ Chan 2012; Chan, Goldthorpe 2004, 2007; Goldthorpe 2007 atď.

života jednotlivých sociálnych tried v slovenskej spoločnosti, o sociálnom kapitáli tried i o statusových skupinách existujúcich v našej spoločnosti.⁵ Prvé časti knihy bolo preto potrebné venovať rozboru teoreticko-metodologických východísk tohto skúmania: rozboru Weberovej teórie sociálnej stratifikácie, jeho chápania triedy, stavu a strany i rozboru najznámejších neoweberovských koncepcií sociálnych tried a statusu.

Kedže skúmanie sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti malo zväčša kolektívny charakter, treba poďakovať všetkým kolegom, ktorí sa na ňom podieľali a vo viacerých prípadoch boli aj spoluautormi vedeckých štúdií a publikácií využitých ako zdroje na prípravu tejto publikácie. Zároveň treba poďakovať aj recenzentom za ich prácu a pomoc pri jej tvorbe.

Autor

⁵ Vychádzame pritom z našich už publikovaných štúdií, venovaných rozboru jednotlivých aspektov tejto problematiky (Sopóci a kol. 2019; Sopóci, Hrabovská 2019 atď.).

1. Weberova teória tried a sociálnej stratifikácie

Najvýznamnejšími spomedzi klasických teoretikov spoločenských nerovností, stratifikácie a sociálnych tried sú Karl Marx a Max Weber. Ich zakladateľský prínos, vplyv a význam pre súčasnú sociologickú analýzu spoločenských tried a sociálnej stratifikácie je nepopierateľný. Všetky ďalšie prístupy ku skúmaniu stratifikácie vytvorené v 19. a v prvej polovici 20. storočia, dnes už tiež považované za klasické, napríklad funkcionalistické chápanie alebo spôsob skúmania stratifikácie, ktorý vytvoril W. L. Warner, sú menej významné a pri sociologickom empirickom skúmaní a teoretickej analýze sociálnej stratifikácie iba zriedkavo alebo len parciálne využívané (Crompton 2008; Lenski 1966; Millner 1999; Stark 1992).

Väčšina novších, resp. i súčasných teórií spoločenských tried a sociálnej stratifikácie vychádza z niektorej z týchto dvoch klasických teórií, prípadne aj z kombinácie ich prvkov, hoci ide o teórie značne odlišné, ba až protikladné. Klasické teórie spoločenských tried sa v súčasnosti pri skúmaní sociálnej stratifikácie a sociálnych nerovností, samozrejme, už nevyužívajú. Ich poznanie je však potrebné pre porozumenie súčasným neomarxistickým a neoweberovským teóriám tried a sociálnej stratifikácie.

Dielo Karla Marxa ovplyvnilo každého vedca skúmajúceho ľudskú spoločnosť. Možno to povedať o tých, ktorí s jeho názormi a myšlienkami súhlasili i o tých, ktorí ich odmietali alebo kritizovali. Platí to aj pre tú časť Marxovho diela, ktorá sa dotýka problematiky sociálnej štruktúry, resp. stratifikácie spoločnosti, tried, triedneho boja, sociálnej revolúcie a vývoja spoločnosti. Marxove myšlienky a názory na tieto otázky sú obsiahnuté vo všetkých jeho prácach, v jeho diele však nenájdeme ich osobitný výklad – tvoria iba súčasť, alebo pozadie Marxových úvah o spoločenských problémoch jeho doby, o vývoji spoločnosti a pod. Marx nezanechal explicitný výklad svojho chápania tried ani definíciu spoločenskej

triedy, jeho chápanie tried preto treba rekonštruovať z diel, v ktorých tento pojem používal (často i v rôznych významoch) bez toho, aby ho vymedzil. Rôzni autori preto interpretujú a rozpracúvajú Marxovu koncepciu tried odlišne.

Marxovu koncepciu tried treba chápať v kontexte celého jeho diela, jeho videnia spoločnosti i jej historického vývoja, v kontexte jeho analýzy kapitalistickej spoločnosti a tiež v kontexte vedeckého poznania a myslenia jeho doby. Domnieval sa, že v každej (triednej) spoločnosti existujú dve hlavné spoločenské triedy, ktorých vzťah je antagonistický (nezmieriteľne protirečivý). Antagonistické triedy v rôznych historických spoločensko-ekonomických formáciách (otroci a otrokári, poddaní a feudáli, proletariát a buržoázia) vedú medzi sebou triedny boj, v ktorom bojujú za svoje, navzájom protikladné záujmy (Marx, Engels 1982, s. 34–35). Tieto dve základné spoločenské triedy chápal Marx ako skupiny charakteristické (a navzájom sa odlišujúce) svojím vzťahom k výrobným prostriedkom: jedna z dvoch hlavných spoločenských tried ich vlastní a druhá nevlastní. Na základe toho, čiže svojej ekonomickej moci, je trieda vlastníkov aj politicky, duchovne a inak dominantnou, čiže vládnuou spoločenskou triedou a trieda nevlastníkov je vo všetkých oblastiach podriadenou triedou. Popri ekonomickom vykorisťovaní vlastníckymi triedami sú teda triedy nevlastniace výrobné prostriedky aj politicky, duchovne a sociálne ovládané, utláčané, zbeďačované atď.

Popri dvoch hlavných triedach Marx rozlišoval v triednych spoločnostiach aj vedľajšie triedy, napríklad v kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácii podľa neho existovali aj maloburžoázia, roľníci, pozemkoví vlastníci, lumpenproletariát a ďalšie vedľajšie triedy (Marx 1953; Marx, Engels 1982, s. 47–48), ktoré chápal buď ako pozostatky, resp. rezíduá predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formácií, alebo ako inak prechodné triedy (triedy prechodného charakteru, ktoré mali podľa neho postupne vymiznúť či zaniknúť v procese triednej polarizácie, resp. dichotomizácie, ktorý podľa neho prebieha v kapitalistickej spoločnosti).

Dve hlavné triedy vedú podľa Marxa v každej spoločensko-ekonomickej formácii proti sebe triedny boj, ktorý vrcholí v sociálnej revolúcii, v zániku alebo v pretvorení existujúcich

tried a vo vzniku novej spoločensko-ekonomickej formácie s dvomi novými hlavnými spoločenskými triedami. Marx ale nepredpokladal, že takéto striedanie (triednych) spoločensko-ekonomických formácií je nekonečným procesom. Predpokladal, že kapitalistická spoločensko-ekonomická formácia je poslednou triednou formáciou, v histórii však nie je úplne poslednou spoločensko-ekonomickou formáciou. Túto formáciu a buržoáziu, ktorá je v nej vládnuou triedou, podľa neho ohrozuje druhá hlavná spoločenská trieda – proletariát. Proletariát Marx považoval za hrobára kapitalizmu ako systému; predpokladal, že revolučným spôsobom zvrhne nadvládu buržoázie a vytvorí novú, beztriednu (komunistickú) spoločnosť ako vyvrcholenie dejín ľudstva (Marx 1967; Marx, Engels 1982).

V ďalšom rozvoji teórie spoločenských tried a stratifikácie zohrala významnú úlohu kritika Marxových názorov, ktorá sa ihneď po zverejnení jeho diel objavila v Európe a neskôr aj v USA. Veľmi dôležitá je pritom Weberova kritika Marxových názorov a v polemike s nimi budovaná Weberova koncepcia tried a stavov, ktorá priniesla nové, u Marxa neexistujúce alebo nedostatočne rozpracované pohľady na problematiku spoločenských tried a sociálnej stratifikácie. Weberov zakladateľský prínos k poznaniu a ďalšiemu skúmaniu tried a sociálnej stratifikácie sa dnes považuje za minimálne rovnako významný ako Marxov, väčšina sociológov ho však pokladá za dôležitejší, významnejšie ovplyvňujúci súčasné chápanie a skúmanie sociálnych nerovností, tried a sociálnej stratifikácie.

Max Weber vo svojom diele síce venoval problematike spoločenských tried menej pozornosti ako Marx, na rozdiel od neho sa však venoval i explicitnému rozboru sociálnych tried a vysvetleniu svojho chápania pojmu trieda (Weber 1964). Podobne ako mnohé iné Weberove práce, aj jeho texty venované tejto problematike neboli dokončené, niektoré boli vydané až po jeho smrti a výklad zostal neúplný. Weber bol ovplyvnený Marxovým pohľadom na spoločenské triedy a súhlasil s niektorými Marxovými názormi týkajúcimi sa tejto problematiky. Vcelku sa mu však Marxove chápanie tried, sociálnej štruktúry, triednych vzťahov, vývoja sociálnych tried i ďalšie časti jeho teórie nezdarili správne a preto ju revidoval, prepracoval a doplnil. Weber nesúhlasil s viacerými Marxovými východiskovými teoretic-

kými i politicko-ideologickými predpokladmi o živote spoločnosti a vytvoril si na ne vlastný názor. Odmietol napríklad Marxov ekonomický determinizmus a zdôrazňoval, že aj moc alebo náboženská viera môže byť determinantom správania sa a konania ľudí, vrátane ekonomického. Podľa Webera teda nielen ekonomická štruktúra spoločnosti determinuje správanie a konanie ľudí, ale je aj sama dôsledkom tohto správania (ale aj iných faktorov). Weber mal ku kapitalizmu kritický vzťah rovnako ako Marx, na rozdiel od neho však neveril v socializmus, ani v proletársku revolúciu.

Marxovo ekonomické chápanie triedy Webera neuspokojovalo; nazdával sa, že nevyčerpáva všetky dôležité dimenzie triedy ako javu sociálnej štruktúry. Toto chápanie triedy navyše vedie k ekonomickému determinizmu. Weber preto doplnil ekonomické chápanie tried o ďalšie dve dimenzie, ktoré nazýval stav (Stand) a strana (Partei). V súčasnosti sa tieto dimenzie označujú ako status a moc. Dimenzia stavu, resp. statusu sa týka sociálnej úcty, resp. prestíže, dimenzia strany sa týka právnej, politickej alebo sociálnej moci. Tieto tri dimenzie sociálnej stratifikácie i v súčasnosti najčastejšie tvoria základ sociologického vymedzenia tohto javu pre potreby empirického skúmania.

Weber tiež považoval za nutné Marxovo objektívne chápanie spoločenských tried doplniť o subjektívne chápanie, o subjektívny aspekt triedy a hľadal i možnosť syntézy týchto dvoch pohľadov na triedu. Podľa objektívneho chápania sa jednotlivci stávajú príslušníkmi tried na základe pôsobenia objektívne existujúcich a pôsobiacich ekonomických a iných spoločenských síl. Sebahodnoteniu a sebazaraďovaniu ľudí do jednotlivých tried tento pohľad pri vymedzovaní a skúmaní spoločenských tried buď vôbec nevenuje pozornosť, alebo to pokladá za sekundárnu záležitosť. Opačné, extrémne subjektívne chápanie tried predpokladá, že triedy existujú iba vďaka tomu, že ľudia si uvedomujú svoju triednu pozíciu (a súčasne si uvedomujú aj triedne postavenie iných ľudí). Weber považoval za nevyhnutné vo vymedzení spoločenskej triedy zohľadniť obe tieto chápania, resp. aspekty. Ani jeden z nich nepovažoval za postačujúci na vymedzenie triedy. Jeho chápanie, zohľadňujúce objektívne skutočnosti (fungovanie trhu, pôsobenie moci, sociálnych noriem, sociálnych skupín atď.), ako aj subjektívne úsudky a hodnotenia ľudí (sociálny status odrážajúci prestíž a moc ľudí

v sociálnych útvaroch) malo prekonať jednostrannosť objektivného i subjektívneho chápania triedy.

Weber teda oddelil triedu ako ekonomickú kategóriu od stavu a strany ako od kategórií odrážajúcich subjektívne úsudky ľudí (v prípade stavu) a od mocenských vzťahov v spoločenských útvaroch (v prípade strany). Podľa tejto interpretácie teda Weber rozlišoval tri kategórie, resp. pojmy (trieda, stav, strana), ktoré v ich vzájomnej syntéze, v ich vzájomných vzťahoch (zodpovedajúcich vzťahom ich denotátov v realite) umožňujú vyjadriť javy a procesy sociálnej stratifikácie (Stark 1992, s. 233). Podľa iných interpretácií Weber nahradil Marxov ekonomický determinizmus politickým – chápal stratifikáciu ako prejav nerovného rozdelenia moci: pozícia jednotlivca v sociálnej hierarchii je determinovaná mocou tohto jednotlivca (v porovnaní s mocou iných ľudí, zaujímajúcich iné pozície v sociálnej hierarchii). Weber pritom rozlišoval ekonomický, sociálny a politický (právny) systém spoločnosti, ktoré sú vzájomne závislé: pozícia človeka v jednej oblasti ovplyvňuje jeho pozície v iných oblastiach spoločnosti, no nie priamo, pretože každá z týchto oblastí je relatívne samostatná (Reissman 1959, s. 58).

Na rozdiel od Marxa, ktorý bol zástancom realistického chápania triedy, vo Weberovom nominalistickom chápaní spoločenské triedy nie sú sociálne skupiny a nie sú nevyhnutným, ale len možným základom sociálneho konania. Trieda u neho vypovedá len o pozícii v ekonomickom usporiadaní spoločnosti. Členovia triedy sú ľudia, ktorí majú spoločný kauzálny prvok, ovplyvňujúci ich životné šance. Sú to ľudia s podobnými či rovnakými životnými šancami, ktoré sú determinované rovnakým faktorom, ak týmto spoločným prvkom sú výlučne ekonomické (vlastnícke alebo zárobkové) záujmy a pokiaľ tento prvok existuje v podmienkach trhu tovarov a práce. „Chceme hovoriť o nejakej triede vtedy, 1. ak určité množstvo ľudí má spoločné špecifické prvky svojich životných šancí, 2. tieto komponenty sú reprezentované iba ekonomickými vlastníckymi a zárobkovými záujmami, a to 3. v podmienkach trhu tovarov a práce. ... Pre pojem triedy je spoločné to, že typ šancí na trhu je tou inštitúciou, ktorá je spoločnou podmienkou osudu jednotlivcov. Triedne postavenie je v tomto zmysle iba trhové postavenie“ (Weber 1964, s. 679–680).

Triedy a triedna príslušnosť sú teda podľa Weberovho chápania determinované trhom a postavením jednotlivca na trhu tovarov a práce. Vychádzajúc z postavenia na trhu (teda nie z vlastníckych vzťahov) Weber vytvoril pluralistickú koncepciu tried – rozlišoval viacero druhov tried. Predovšetkým rozlišoval vlastnícke triedy (Besitzklassen) a zárobkové triedy (Erwerbsklassen), pričom vlastnícke i zárobkové triedy ďalej rozčlenil na pozitívne a negatívne privilegované. Okrem toho ešte vyčlenil aj sociálne triedy.

Weberove rozlišovanie vlastníckych a zárobkových tried je založené na spojení dvoch kritérií: kritéria druhu vlastníctva použiteľného na produkovanie zisku a kritéria druhu služieb, ktoré možno ponúknuť na trhu. Druhy vlastníctva, resp. majetku, ktoré môžu byť použité na nadobúdanie zisku na trhu, Weber rozdelil na dva druhy: na už vytvorené (najčastejšie predkami) vlastníctvo, týkajúce sa napríklad rentierov, a na vlastníctvo vytvorené vlastnou prácou a podnikaním. Triedy, ktoré vznikajú na základe vlastníctva, sú premenlivé a môžu mať rôzne záujmy. Typickými predstaviteľmi pozitívne privilegovaných vlastníckych tried sú ľudia získavajúci príjmy z pôdy, z ľudí, z baní, zo zariadení, z lodí a pod.; ďalej napríklad veritelia – a to veritelia požičiavajúci dobytok, obilie, alebo peniaze. Podobne detailne určil Weber i ďalšie triedy: podľa druhu vlastníctva (pôda, peniaze, fixný kapitál) a odboru podnikania (Weber 1964, s. 221–226). Tak v jeho interpretácii vznikla pomerne neprehľadná pluralita vlastníckych tried. Niekedy sa však táto detailnosť a presnosť pri vymedzovaní tried považuje za prednosť.

Weber zdôrazňoval, že na základe vlastníctva majetku vzniká ekonomické panstvo (moc). Vlastníctvo majetku umožňuje využívať prostriedky moci prostredníctvom monopolu a kontroly nákupu drahých tovarov, predaja úžitkových vecí, možností hromadiť vlastníctvo prostredníctvom nespotrebovanej nadhodnoty, možností získavať a akumulovať kapitál, možností sociálne výhodných druhov vzdelávania, ktoré je drahé. Tieto odlišenia mali slúžiť ako analytické kategórie na rozlišovanie foriem a spôsobov vzniku ekonomického panstva.

Za negatívne privilegované vlastnícke triedy považoval Weber tých, ktorí nemajú majetok. Sú teda bezmocní – takí boli otroci, dlžníci, nevoľníci, proletári, skrátka podriadené, ovládané triedy.

Pluralita tried je charakteristická aj pre zárobkové triedy. Tieto triedy sa skladajú z ľudí, ktorí síce nemajú majetok, resp. vlastníctvo, ktoré by uplatnili na trhu tovarov, ale disponujú druhým druhom tovaru uplatniteľným na trhu: prácou, ktorá sa predáva a kupuje, tak ako iné druhy tovaru. Tento druh tovaru, tvoriaci základ druhého kritéria rozlišovania tried (zárobkových), je významný najmä v kapitalizme. Triedna situácia nemajetných ľudí je rôzna – tak ako je rôzna ich situácia na trhu práce – v závislosti od typu a stupňa „monopolizácie schopností realizovateľných na trhu“, ktoré majú. Ľudia sú nositeľmi rôznych profesií, majú určité zručnosti, schopnosti, poznatky ap., ktoré sú ekonomicky hodnotné a v rôznej miere speňažiteľné na trhu. Tí, ktorí majú takéto schopnosti či zručnosti, sú v inej triednej situácii, resp. v inom triednom postavení ako tí, ktorí nemajú žiadne takéto schopnosti a môžu ponúkať na trhu len svoju nekvalifikovanú prácu. V zárobkových triedach nadobúda osobitný význam kvalifikácia a vzdelanie, pričom je dôležitá aj monopolizácia určitých zručností, schopností a vedomostí. Moc jednotlivých profesiových tried určujú aj trhové zákony ponuky a dopytu – profesie, ktoré sú žiadané, a tých, ktorí majú vzdelanie, kvalifikáciu a zručnosti na ich vykonávanie, je málo, preto nadobúdajú väčšiu moc ako tie profesie, ktorých je na trhu dostatok či nadbytok a dopyt po nich je malý.

Aj zárobkové triedy Weber delil na pozitívne a negatívne privilegované. Medzi pozitívne privilegované patria napríklad robotníci s monopolnými kvalitami (vrodennými, alebo získanými školením či výcvikom), podnikatelia, príslušníci slobodných povolání, obchodníci, živnostníci, bankári atd.; medzi negatívne privilegované zárobkové triedy patria ostatní (polokvalifikovaní a nekvalifikovaní) robotníci, roľníci a príslušníci stredných tried (Weber 1964, s. 221–226). Stredné triedy sú vo Weberovej analýze skôr reziduálnou kategóriou. Stoja medzi vlastníckymi a zárobkovými triedami, môžu a nemusia mať majetok, môžu a nemusia mať monopol istých kvalít alebo služieb (zručností, povolání). Weber sa však

podrobnejšej analýze týchto tried (patria do nich napríklad úradníci, samostatní roľníci a remeselníci, príslušníci slobodných povolání) nevenoval.

K vlastníckym a zárobkovým triedam Weber pomerne nekonzistentne pričlenil aj tzv. sociálne triedy, ktoré však dostatočne jasne nevymedzil. Definoval ich ako súhrn takých triednych postavení, medzi ktorými je ľahko možná a pre ktoré je typická osobná a medzigeneračná výmena. Definoval ich teda spoločnými mobilitnými šancami (sociálne triedy sa tvoria v zhluku triednych situácií, ktoré vznikajú v dôsledku spoločných mobilitných šancí) a konkretizoval ich ako manuálnu robotnícku triedu, maloburžoáziu, inteligenciu, odborníkov bez vlastníctva a „triedu vlastníkov a osôb privilegovaných na základe vzdelania“ (Weber 1964, s. 225). Ani tento druh tried však dostatočne nevymedzil a neanalyzoval.

Na základe Weberovho rozlíšenia vlastníckych a zárobkových tried vznikla možnosť rozlíšiť viacero triednych záujmov, ktoré existujú na trhu. Podľa Marxa v spoločnosti existujú dve základné triedy s protikladnými záujmami. To je však zjednodušené chápanie. Weberov model tried je bohatší, podrobnejší, obsahuje viac druhov a typov tried s osobitnými záujmami, a teda i viac kontroverzií medzi týmito triedami a ich záujmami. Weber teda reflektoval podrobnejší stav triednej štruktúry spoločnosti ako Marx.

Weber sa odlišoval od Marxa aj v názore na to, čo považoval za predpoklad zjednoteného konania tried v prospech ich záujmov. Tam kde Marx zjednodušoval, Weber rešpektoval zložitosť existujúcej triednej situácie. Marx predpokladal zjednocovanie (záujmov) tried okolo dvoch hlavných tried, Weber videl skôr protikladnosť a odlišnosť záujmov jednotlivých druhov vlastníckych i zárobkových tried. Pri uvažovaní o predpokladoch zjednotenia a spoločného konania pri obhajobe triednych záujmov Weber vyzdvihol spokojnosť či nespokojnosť s existujúcimi pomermi a podmienkami života, rozsah protikladov medzi triedami, jasnosť spojenia, resp. vzťahu medzi triednym postavením a jeho podmienkami a pocit, že pozícia na trhu je dôsledkom existujúceho systému rozdelenia majetku. Weber odmietal názor, že spoločné ekonomické postavenie je samé osebe dostatočnou príčinou vytvorenia spoločného záujmu a mobilizácie ku konaniu. Na to podľa neho treba aj rôzne ďalšie motivácie a pôsobia pritom aj iné ako ekonomické faktory (Weber 1964, s. 680–685).

Podobne ako Marx i Weber uznával nutnosť odlišovať „triedu osebe“ od „triedy pre seba“. Trieda sa u neho vzťahuje k záujmom na trhu, ktoré existujú nezávisle od toho, či si ich ľudia uvedomujú, alebo nie. Trieda je teda pre neho objektívna charakteristika ovplyvňujúca životné šance človeka. Tí, ktorí sú v rovnakej triednej situácii, si však len v určitých podmienkach uvedomujú svoje ekonomické záujmy a konajú tak, aby ich dosiahli. Pri tomto konštatovaní sa však Weber dištancoval od názoru marxistov jeho doby, že existuje priame, bezprostredné spojenie či vzťah medzi triedou a triednym vedomím. Tento jeho názor je zároveň základom rozlišovania tried a stavov.

Triedy Weber nepovažoval za spoločenstvá, teda za reálne sociálne skupiny. Nepokladal ich, ako Marx, za základ spoločného konania ľudí proti existujúcemu spoločenskému poriadku, alebo za jeho zachovanie. Subjektívny aspekt diferenciacie Weber opisoval a vysvetľoval skôr kategóriou stav, pojem trieda používal skôr na vysvetlenie a opis objektívneho aspektu sociálnej diferenciacie. Weber teda považoval triedu za pozíciu a spoločné životné šance v ekonomickom usporiadaní spoločnosti – na trhu. Triedne záujmy a konflikty podľa neho vznikajú z ekonomických vzťahov a záujmov na trhu a vzťahujú sa na trhové vzťahy. Nemožno ich rozšíriť tak, aby zahŕňali konania, ktoré závisia od spoločenstiev (triedy spoločenstvami nie sú) a od ich charakteristík, ktoré triedy nemajú.

Weber zdôrazňoval rozdiel medzi triedou a stavom (Stand), v dnešnej terminológii sociálnym statusom či statusovou skupinou. Rozdiel medzi týmito pojmami (a skutočnosťami, ktoré označujú) spočíva v tom, že trieda označuje objektívny a stav subjektívny aspekt sociálnej diferenciacie, ďalej v tom, že trieda vyjadruje vzťahy obsiahnuté v oblasti výroby a výmeny a stav vyjadruje vzťahy obsiahnuté v oblasti štýlu života. Zatiaľ čo triedy sú podľa Webera sociálne kategórie, ktoré sa odvodzujú, resp. vytvárajú na základe postavenia na trhu, na základe trhovej situácie rôznych ľudí, stavy sú spoločenstvá, teda reálne sociálne skupiny vytvorené na základe princípu spotreby tovarov a služieb, a sú reprezentované osobitnými štýlmi života.

Zavedením kategórií stav a stavovské postavenie (Stand, Ständische Lage) Weber doplnil, resp. rozšíril ekonomické chápanie sociálnej diferenciacie, vyjadrované pojmom trieda, o sociálnu dimenziu – pridal k nemu sociálne podmienenú diferenciaciu. „Stavovským postavením nazývame účinne vyžadované pozitívne alebo negatívne privilegovanie v sociálnom hodnotení, ktoré je založené: a) na spôsobe, štýle života, a tým b) na formálnom spôsobe výchovy, ktorým môže byť empirické alebo racionálne učenie a zvládnutie zodpovedajúcich životných foriem; c) na rodovej alebo profesionálnej prestíži. Stavovské postavenie vznikajú: a) primárne, vlastným stavovským spôsobom života, najmä zvládnutím profesie (stavovské postavenie alebo profesie), b) sekundárne, dedičnou charizmou, prostredníctvom prestížnych nárokov v dôsledku stavovského pôvodu (rodové stavovské postavenie), c) stavovským privlastnením si politických alebo hierokratických mocí ako monopolu (politické, resp. hierokratické stavovské postavenie)“⁶ (Weber 1964, s. 226–227).

Podľa Weberovho chápania teda jednotlivci zastávajú pozície v statusovej hierarchii, v statusovom usporiadaní podľa svojej sociálnej prestíže. O prestíži, a teda aj o statusovom usporiadaní možno hovoriť len v sociálnej skupine, spoločenstve, alebo v spoločnosti, v ktorých existuje spoločne uznávaný systém hodnôt. Tie totiž tvoria základ hodnotenia, oceňovania jednotlivcov, ich zaradovania podľa miery úcty či prestíže, ktorú majú v skupine, medzi jej členmi. Len v sociálnej skupine či spoločnosti existujú vzťahy medzi jej členmi, na základe ktorých sa v procese opakujúcich sa sociálnych interakcií vytvorí aj vnútorná hierarchia statusov a uskutoční sa zaradenie členov skupiny do tejto hierarchie. Samozrejme, aj v tejto oblasti Weber prikladal veľkú dôležitosť moci a mocenským vzťahom – moc jednak spolu vytvára túto statusovú hierarchiu a jednak je ňou presadzovaná, podporovaná a reprodukováaná.

⁶ Weberova terminológia je v tomto prípade dnes už značne mäťúca, preto súčasní sociológovia prekladajú jeho termíny Stand, Ständische Lage ako status a statusová pozícia. Okrem Weberovej terminológie je konfúzne i jeho zmiešavanie vymedzenia stavov, vychádzajúce z ich historickej podoby (stavovské postavenie vo feudálnej spoločnosti) a prechádzajúce do modernej kapitalistickej spoločnosti s novodobými formami sociálnej diferenciacie.

Weber si uvedomoval, že trieda a stavovské postavenie úzko súvisia, že statusové usporiadanie môže byť ovplyvnené trhom, trhovými vzťahmi tried, triednymi rozdielmi, vlastníctvom atď. Môže existovať vysoká miera zhody medzi triedami a stavovskými skupinami, resp. stavovským postavením: najbohatší majú aj najvyšší status, najvyššiu prestíž v spoločnosti. Možný je však aj opak, teda prípad relatívnej nezávislosti triedy a stavu: bohatých ľudí nemusí spoločnosť uznávať, nemajú vysokú prestíž, v spoločnosti môžu byť dokonca hodnotení negatívne (to je prípad statusovej inkonzistencie).

Hoci sa často uvádza, že trieda u Webera zodpovedá objektívnemu a stav subjektívnemu momentu, resp. aspektu sociálnej stratifikácie, pri podrobnejšom rozbere treba upresniť, že i stav má u Webera tak subjektívny význam, ako aj objektívne zakotvenie. Medzi objektívne charakteristiky stavu možno zaradiť napríklad rodinné, susedské a priateľské vzťahy, spotrebu, určité spôsoby správania atď. Subjektívne charakteristiky reprezentuje napríklad spoločenské hodnotenie, úcta a prestíž. Tak ako pôsobí trieda na stav, aj stav pôsobí podľa Webera na triedu, je tu teda vzťah vzájomného pôsobenia, založený na relatívnej autonómnosti triedy a stavu. Ich vzájomný vplyv a pôsobenie Weber opisuje takto: „Keď sú základy získavania a rozdeľovania užitočností relatívne stabilné, je podporované stavovské rozčlenenie. Každý technicko-ekonomický otras a prevrat však toto rozčlenenie spoločnosti ohrozuje a stavia do popredia triedne postavenie. Obdobia a krajiny s prevažujúcim významom triedneho postavenia spravidla zahŕňajú technicko-ekonomické premeny, pričom každé spomalenie ekonomického reštrukturačného procesu ihneď vedie k narastaniu stavovských útvarov a znova posilňuje význam sociálnej úcty“ (Weber 1964, s. 688).

Marx pri analýze vzťahu týchto skutočností zdôrazňoval jednotu spôsobu výroby a spôsobu života a zásadnú jednotu triedneho postavenia a spôsobu života, pričom výrobu, spôsob výroby a triedne postavenie pokladal za determinanty spôsobu života ľudí ako príslušníkov jednotlivých tried. Weber aj tu teda zastával odlišný názor – názor zdôrazňujúci aj určitú relatívnu autonómnosť, a nielen determinovanosť stavu triedou, ale i určovanie, prípadne ovplyvňovanie triedy stavom, resp. stavovským postavením. Marx nevyklúčoval takéto

spätne pôsobenie, rozhodujúcu úlohu však prikladal determinácii spôsobu života spôsobom výroby a spoločenskou triedou.

Stav Weber chápal ako neekonomický, ba dokonca protiekonomický jav. „Taká častá diskvalifikácia zárobkovej činnosti ako takej je priamym dôsledkom stavovského princípu sociálneho usporiadania a jeho protikladnosti k čisto trhovému rozdeleniu moci. Trh a ekonomické procesy neuznávajú žiadne „zretele na osobu“, ale ich ovládajú „vecné“ záujmy. Trh nevie nič o úcte. Stavovské usporiadanie znamená pravý opak“ (Weber 1964, s. 687). Zdôrazňoval preto, že stavovské skupiny sa odlišujú rôznymi spôsobmi, resp. štýlmi života, ktoré odrážajú rozdiely v ich prestíži, v úcte, ktorej sa tešia v spoločnosti. Štýl života Weber dokonca považoval za základ rozlišovania stavovských skupín. Za takýto základ však považoval i proces výchovy a vzdelávania, narodenie sa v rodine patriacej do určitého stavu, ale i vykonávané povolanie. Rôzne stavy sa podľa neho teda odlišujú svojou prestížou i životným štýlom, pričom tieto skutočnosti vyplývajú z toho, z akej rodiny kto pochádza, akého vzdelania a výchovy sa mu dostalo, či akú profesiu vykonáva.

Osoby s rovnakým stavovským postavením sú si blízke, udržiavajú medzi sebou sociálne vzťahy a menej sa stýkajú s ľuďmi iného stavovského postavenia. Stavovské skupiny sa často snažia monopolizovať si určité tovary, služby, symboly a možnosti len pre seba a vytvoriť tak sociálny odstup medzi svojou pozíciou a nižšími stavovskými pozíciami. Extrémom je, keď si vymedzia aj zákonmi určité privilégia len pre seba, resp. pre svoj stav (ako to bolo vo feudalizme), čiže vymedzia si len pre seba určitý typ obydlia, odevu, osobitných práv atď. V moderných, otvorených spoločnostiach je zase častý inštitucionalizovaný snobizmus: štylizácia určitého spôsobu života, ktorý sa stáva symbolom statusovej skupiny, resp. vrstvy. Predpokladom týchto javov je nielen túžba po exkluzivite a prestíži v určitej statusovej skupine, ale aj jej uznávanie, prípadne i uznávanie jej legitimacy inými skupinami. Weber tiež postrehol, že vyššie statusové skupiny sa niekedy pokúšajú uzatvárať kanály prenikania členov nižších statusových skupín do vyšších skupín, a to vytváraním sociálnych bariér, niekedy dokonca aj legislatívnych a náboženských bariér. Takto sa otvorené stratifikačné systémy stávajú uzatvorenými.

Za kľúčový prvok vytvárania politického, ekonomického a sociálneho poriadku spoločnosti považoval Weber spoločenskú moc. Moc podľa neho vytvára oddelené „strany“, resp. oddelené politické skupiny. Rovnako ako stavy, aj strany chápal ako reálne sociálne skupiny. Tak ako stavovské postavenie, aj politické postavenie sa týka spoločenstva a závisí od konania spoločenstva. Postavenie človeka v politickom poriadku je podľa Webera závislé od jeho moci. Moc môže byť uskutočňovaná silou, hrozbou, násilím, manipuláciou i uplatňovaním vopred stanovených pravidiel politického života. Weber v tejto súvislosti rozpracoval teóriu troch typov panstva (tradičné, charizmatiké, legálno-rationálne), ktorá je základom rozlišovania troch typov legitimizácie moci (autority), typov vodcovstva atď. Strany pri dosahovaní svojich cieľov používajú peniaze, vplyv, parlamentné taktiky a pod.

Otázku vzťahu medzi stranou, triedou a stavom Weber analyzoval len veľmi stručne. Predpokladal medzi nimi úzke a funkčné vzťahy, strany podľa neho reprezentujú záujmy dané triednym postavením i statusovým postavením, udržiavajú a obnovujú ich. Pritom pokladal stranu za autonómny prvok, ovplyvňujúci ostatné dva. Na príkladoch z dobového života v USA ukazoval, že v modernej spoločnosti je možné odelenie moci od triedy a statusu (Weber 1964, s. 688). Analytické vyčlenenie moci, resp. strany ako politickej kategórie možno považovať za základ Weberovho prístupu k stratifikácii a k jej subjektom. Weber považoval rozdelenie moci za základ stratifikácie, moc je podľa neho základom, resp. príčinou rozdelenia spoločnosti tak do tried, ako aj do stavov a do strán. Na základe toho sa niekedy hovorí o jeho politickom determinizme. Tento názor však nie je všeobecne prijímaný, mnohí pokladajú otázku vzťahu triedy, stavu a strany u Webera za (zámerne) otvorenú a tvrdia, že Weber nechcel uprednostniť žiadny spoločenský prvok nad inými – chcel sa vyhnúť Marxovej chybe a vyvarovať sa toho, aby ako on zredukoval všetko na nejaký, napríklad politický základ (Crompton 2008; Edgell 1993; Milner 1999).

Weberove abstraktné úvahy o pojmoch trieda, stav, strana sú stručné teoretické pojmové analýzy, ktoré použil ako východiská pre skúmanie rôznych spoločenských problémov, ktorým sa venoval vo svojich obsiahlych historicko-sociologických prácach. V týchto dielach podrobne analyzoval a opísal vzťahy medzi rôznymi triedami a stavmi a analyzoval

príčiny triednych konfliktov v rôznych konkrétnych spoločnostiach. Svoje pojmy trieda, status a strana považoval za univerzálne použiteľné pri skúmaní rôznych spoločností.

Weber odmietal Marxovu analýzu protirečení kapitalistickej triednej štruktúry, odmietal jeho tézu o zbedačovaní proletariátu v absolútnom i relatívnom zmysle. Neveril, že vývoj kapitalizmu spôsobuje polarizáciu triednej štruktúry do dvoch stále homogénnejších sociálnych tried. Tvrdil, že prebieha opačný proces – diverzifikácia triednej štruktúry. Neveril, že po buržoáznej revolúcii príde proletárska revolúcia, po ktorej triedy a triedna štruktúra spoločnosti zaniknú. Predpokladal, že robotnícka trieda si bude zabezpečovať zlepšovanie svojho postavenia a svojej životnej úrovne v rámci kapitalistického spoločenského poriadku. Weber uznával, že v kapitalistickej spoločnosti dominuje trh viac ako v iných spoločnostiach a že je založená na vzťahu kapitálu a práce. Ich vzťah však chápal inak ako Marx. Podstatným prvkom kapitalizmu nie je podľa neho jeho triedny charakter, ale racionalita kapitalistického podnikania. Racionalizáciu chápal ako proces, ktorý je širší, ako je proces vývoja triednych vzťahov, teda zahŕňa aj vzťah práce a kapitálu. Predpokladal tiež, že s prehĺbovaním racionalizácie spoločností bude stále prebiehať upevňovanie a rozširovanie byrokracie a všetky pokusy obmedziť tento proces pokladal za odsúdené na neúspech.

2. Neoweberovské triedne koncepcie

Väčšina sociológov skúmajúcich v posledných desaťročiach sociálnu stratifikáciu a mobilitu vo vyspelých západných spoločnostiach vychádzala z neoweberovských koncepcií tried a stratifikácie. Najznámejším predstaviteľom neoweberovskej línie skúmania sociálnej stratifikácie i mobility súčasných vyspelých spoločností je britský sociológ John H. Goldthorpe. Skúmaniu sociálnej stratifikácie a mobility sa venoval od šesťdesiatych rokov 20. storočia, keď pôsobil ako vedúci skupiny pre výskum sociálnej mobility Oxfordskej univerzity, ktorá uskutočnila viacero výskumov stratifikácie a mobility vo Veľkej Británii, ako aj medzinárodných komparatívnych výskumov tejto problematiky. Je autorom a spoluautorom mnohých kníh a štúdií, ktoré sú venované rozboru teoretických otázok spojených so skúmaním a vymedzovaním spoločenských tried a systémov sociálnej stratifikácie a tiež procesov sociálnej mobility. Zaoberal sa teoretickými aj metodologickými otázkami skúmania týchto javov, zároveň sa však venoval aj empirickému overovaniu svojich teoretických názorov a metodologických prístupov ku skúmaniu sociálnej stratifikácie a mobility. Pri hodnotení jeho diela sa však väčšina autorov zhoduje v tom, že nemožno hovoriť o nejakej osobitnej Goldthorpeho teórii tried, resp. o jeho teórii sociálnej stratifikácie a mobility. Jeho práca zrejme k takejto teórii smeruje, možno však skôr konštatovať, že vo svojich dielach najmä testoval koncepcie, hypotézy a tvrdenia, ktoré odvodil z teórií iných autorov, nadväzujúcich na názory Maxa Webera (Crompton 2008; Edgell 1993; Milner 1999; Scott 1996).

Goldthorpeho práce sú súčasťou empirického smeru výskumu sociálnej stratifikácie, ktorý vo Veľkej Británii dlhodobo prevažuje a je typický tým, že najskôr vychádzal z delby práce ako základného determinantu spoločenských tried a za hlavné triedne rozdiely považoval rozdiely medzi zamestnaniami s fyzickou a duševnou, resp. s prevažne manuálnou a nema-

nuálnou prácou. To sa totiž zdalo byť v súlade s hlavnými rozdielmi v sociálnom a ekonomickom postavení ľudí a s podmienkami ich života, s ich životnou úrovňou atď. Rozlišovanie fyzickej a duševnej práce tvorí aj základ britskej všeobecnej klasifikácie povolání, resp. klasifikácie statusu povolání a sociálnych tried. Rozlišovanie sociálnych tried na základe statusu jednotlivých povolání (zistovaného buď na základe prestíže povolání, alebo vzdelania a kvalifikácie, ktorú si vyžadujú) teda vychádza viac zo štatistických ako zo sociologických základov a účelov. Napriek tomu sa prístup k chápaniu, vymedzovaniu a skúmaniu spoločenských tried na základe statusu povolání medzi anglickými i americkými sociológmi veľmi rozšíril. Príčiny tohto rozšírenia niektorí autori vidia v neochote používať termín spoločenská trieda (ktorý je zväčša spájaný s Marxom a marxizmom) a v snahe nahraďiť tento termín weberovským termínom stav, čiže status, resp. profesiový status, prípadne termínom profesiová alebo zamestnanecká trieda (occupational status, occupational class). Ďalšou príčinou častého používania týchto termínov môže byť i to, že vykonávané povolanie či zamestnanie je vhodný (jednoduchý), pre niektoých autorov dokonca najlepší ukazovateľ sociálnej pozície jednotlivca. Používanie termínu profesiová trieda, resp. profesiový status okrem toho podporujú aj mnohé pragmatické dôvody, ako sú napríklad metodologická jednoduchosť ich používania vo výskume, ich porovnateľnosť s oficiálnymi štatistikami atď.

Mnohí autori však pokladajú tendenciu považovať termín profesiový status za náhradu pojmu spoločenskú triedu za zmätočnú, chybnú a znejasňujúcu problematiku tried a sociálnej stratifikácie (Crompton 2008; Edgell 1993; Milner 1999; Scott 1996). Termíny profesiová trieda, resp. profesiový status nemajú základ v žiadnej teórii, ale v štatistických kategóriách či v empirickom výskume. Pritom implicitne vychádzajú z štruktúrno-funkcionalistického chápania sociálnej stratifikácie, ktoré je ľahko spochybniteľné (medzi ľuďmi nejestvuje jediný rebríček prestíže povolání, prestíž povolání sa časom mení a pod.), a neberie do úvahy faktor moci, privilégií, vlastníctva, ani bohatstva.

Časť sociológov preto prehodnotila termíny profesiová trieda, profesiový status a nahradila ich novým chápaním sociálnej triedy. Jeho východiskom je definovanie spoločenskej triedy

na základe weberovských kritérií trhovej a pracovnej situácie, resp. pracovného postavenia. Trhová situácia sa vzťahuje k materiálnym odmenám a životným príležitostiam človeka, ako sú mzda, zaistenosť zamestnania, príležitosť urobiť kariéru v práci a pod. Pracovná situácia hovorí o pozícii v organizácii práce a technológii výroby, v štruktúre sociálnych vzťahov a v riadiacich, resp. kontrolných systémoch v zamestnávateľských organizáciách. Predpokladá sa zhoda týchto dvoch kritérií: ak sa odmeny na trhu práce a pracovná pozícia zlepšujú, tak človek stúpa v triednej hierarchii (Goldthorpe, Llevelyn, Payne 1987).

Použitie takejto definície tried, založenej na weberovskom základe, však býva v praxi zložitá. Kritériá takéhoto vymedzenia tried totiž umožňujú vytvárať pluralitu tried založených na rôznych výškach odmien za prácu, na rôznych druhoch pracovného postavenia, na rôznych kombináciách variantov týchto kritérií a premenných. Pri vymedzovaní tried podľa odmeny za prácu a podľa zastávaného pracovného miesta teda možno podľa ľubovôle výskumníka vytvoriť rôzne triedne schémy. To je však značne subjektívne, pričom chýbajú objektívne kritériá na posúdenie reálnej existencie takto vytvorených tried. Vo Veľkej Británii sa najviac používa základné rozčlenenie obyvateľstva do troch základných tried: vyššej, medzilahlej a nižšej, resp. robotníckej triedy. V tomto najčastejšie používanom modeli triednej štruktúry britskej spoločnosti sú manuálne pracujúci robotníci zaradovaní do robotníckej triedy, nemanuálne pracujúci nižší úradníci a technici do medzilahlej triedy a manažéri, vyšší úradníci, najviac oceňovaní odborníci a podnikatelia do vyššej triedy.

Mnohí britskí sociológovia sa venovali aj skúmaniu procesu, v ktorom sa triedy môžu transformovať z ekonomických kategórií na sociálne skupiny. Tento proces obyčajne nazývali štruktúraciou. Faktory, ktoré podľa ich zistení najviac ovplyvňujú štruktúraciu sú: bydlisko v spoločnosti príslušníkov jednej triedy, nízka miera sociálnej mobility (čím sa dosahuje homogenita triedy) a spoločný štýl života príslušníkov triedy. Tieto faktory v spolupôsobení prispievajú k pretvoreniu tried na identifikovateľné, reálne sociálne skupiny. Triedy ako reálne sociálne skupiny sa potom vyznačujú a navzájom odlišujú i rôznymi hodnotami, rôznou politickou identifikáciou atď. (Crompton 2008; Marshall et al. 1988).

John Goldthorpe so spolupracovníkmi (Goldthorpe, Hope 1974; Goldthorpe, Llevelyn 1977; Goldthorpe, Llevelyn, Payne 1987; Erikson, Goldthorpe, Portocarrero 1979, 1983; Erikson, Goldthorpe 1992) vytvoril klasifikáciu tried, ktorá je jednou z možných klasifikácií vyššie uvedeného druhu. Vznikala postupne od sedemdesiatych rokov 20. storočia a po viacerých prepracovaniach získala definitívnu podobu na začiatku deväťdesiatych rokov. Goldthorpeho triedna klasifikácia je často označovaná aj ako triedna schéma EGP (nazvaná je podľa začiatočných písmen priezvisk jej tvorcov), alebo i ako schéma CASMIN (podľa výskumného projektu Comparative Study of Social Mobility in Industrial Nations). Desaťročia bola a stále je najrozšírenejšou a najpoužívanejšou klasifikáciou tried v sociologických výskumoch sociálnej štruktúry vo Veľkej Británii, ale aj v mnohých iných európskych štátoch, vrátane Slovenska.

Vo svojich raných prácach Goldthorpe vychádzal z rozlišovania manuálnej a nemanuálnej práce ako základu odlišovania robotníckej triedy a stredných tried a používal stupnicu statusu povolání (upravenú Hall-Jonesovu stupnicu). Neskôr s kolegami vytvoril vlastnú klasifikáciu tried, ktorú využil nielen pri skúmaní stratifikácie, ale i vo výskumoch (mužskej) sociálnej mobility (Erikson, Goldthorpe 1992; Goldthorpe et al. 1968, 1969; Goldthorpe et al. 1980; Goldthorpe, Llevelyn, Payne 1987). Obe tieto stupnice rozlišovali niekoľko tried, rozdelených do troch hlavných zoskupení: servisných tried, medzilahých tried a manuálne pracujúcich, resp. robotníckych tried (Goldthorpe et al. 1969, s. 197; Goldthorpe, Llevelyn, Payne 1987, s. 40–43).

Goldthorpe vytvoril svoju klasifikáciu spoločenských tried agregovaním kategórií stupnice povolání, pričom kategórie tejto stupnice (jednotlivé povolania) združoval „bez ohľadu na pozíciu kategórií v usporiadaní stupnice“ – preto jeho klasifikácia tried nie je „dôsledne hierarchická“ (Goldthorpe, Llevelyn, Payne 1987, s. 43). Tvrdil, že takto vytvorené triedy majú vysokú rozlišovaciu schopnosť v tom zmysle, že poskytujú pomerne vysoký stupeň rozlíšenia v termínoch funkcie v práci (v systéme riadenia) a statusu v zamestnaní (kvalifikačné nároky, prestíž pracovného miesta). Do kategórií svojej stupnice tried združoval povolania, ktorých vykonávatelia sa nachádzajú v podobnej trhovej a pracovnej situácii.

„Kombinujeme kategórie povolání, ktorých vykonávatelia sa zdajú byť vo svetle prístupných dôkazov porovnateľní – na jednej strane podľa zdrojov a výšky svojich príjmov, stupňa ekonomickej istoty a šancí ekonomického vzostupu, a na druhej strane podľa svojho umiestnenia v systéme moci a riadenia výroby v tej oblasti, v ktorej sú zamestnaní.“ (c.d., s. 40). Klasifikácia tried, ktorú Goldthorpe so spolupracovníkmi takto vytvoril, je väčšinou sociológov považovaná za neoweberovskú. Kombinuje dva základné weberovské prvky: vlastníctvo majetku a vedomosti, prípadne zručnosti uplatniteľné na trhu, ktoré Goldthorpe vymedzil ako trhovú a pracovnú situáciu a považoval ich za „dva hlavné komponenty triedneho postavenia“ (c.d., s. 40).

Tri základné kategórie tried, ktoré Goldthorpe vyčlenil vo svojej klasifikácii (servisná, medzilahlá a robotnícka trieda), teda zahŕňajú triedy podobné si najmä z hľadiska ich trhovej a pracovnej situácie. Servisná trieda zahŕňa triedy vlastníkov i nevlastníkov výrobných prostriedkov, ale len tých, ktorí vykonávajú nemanuálnu prácu, a je považovaná za triedu s najvyššou prestížou. Medzilahlá trieda je zmiešanou triedou, a to z dvoch hľadísk: zahŕňa vlastníkov i nevlastníkov výrobných prostriedkov a zahŕňa i povolania s manuálnou aj nemanuálnou prácou.⁷ Robotnícka trieda zahŕňa len manuálne pracujúcich nevlastníkov výrobných prostriedkov. Goldthorpe so spolupracovníkmi vytvoril niekoľko variantov svojej klasifikácie tried a podľa potrieb konkrétnych empirických výskumov používal triedne schémy, ktoré v rámci troch uvedených základných tried rozlišovali najčastejšie sedem a jedenásť podtried (Erikson, Goldthorpe 1992; Erikson, Goldthorpe, Portocarrero 1979, 1983).

Autori tejto klasifikácie najskôr vychádzali z chápania sociálnych tried ako dôsledku rozdielnej trhovej a pracovnej situácie rôznych povolání, resp. zamestnaní ako dvoch hlavných komponentov triedneho postavenia. Pozícia na trhu práce (trhová situácia) určuje postavenie jej nositeľa na základe zdroja a výšky príjmu, stupňa ekonomickej istoty a šancí

⁷ Treba pritom upozorniť na skutočnosť, že servisná a medzilahlá trieda v Goldthorpeho vymedzení obsahujú tak vzťahové, ako aj gradačné definičné prvky, čiže na ich definovanie treba použiť kritérium vzťahu tried aj kritérium usporiadania tried do určitej hierarchie.

ekonomického vzostupu. Pracovná situácia určuje jeho postavenie na základe umiestnenia v systéme ovládania a riadenia činnosti v odvetví či v organizácii, v ktorej je zamestnaný (Goldthorpe, Payne 1986). Goldthorpe s Eriksonom neskôr zdôraznili potrebu rozlíšenia pozícií na trhu práce a v štruktúre zamestnancov na základe typu pracovnej zmluvy, ktorá s nimi súvisí (Erikson, Goldthorpe 1992). Triedna štruktúra je teda v Goldthorpeho schéme vytvorená na základe štruktúry zamestnaní existujúcej v systéme trhu práce konkrétnej spoločnosti – ide o štruktúru vychádzajúcu zo zamestnaneckých pozícií, nie z osôb, ktoré tieto pozície obsadzujú.

Triedna klasifikácia EGP teda vychádza z kombinácie viacerých kritérií, ktoré sú hierarchicky usporiadané. Prvým hlavným kritériom je trhová situácia, na základe ktorej sa rozlišujú tri základné pozície: zamestnávateľa, samostatne zárobkovo činní a zamestnanci. Zamestnávateľa sa podľa počtu ich zamestnancov a podľa svojho podielu na vedení firmy v klasifikácii ešte delia na veľkých a malých a malí zamestnávateľa sa členia aj podľa odvetvia (priemysel, poľnohospodárstvo), v ktorom pôsobia. Podľa odvetvia, v ktorom pôsobia, sa členia aj samostatne zárobkovo činní: na samostatne zárobkovo činných v priemysle a v poľnohospodárstve.

Druhým hlavným kritériom klasifikácie EGP, využívaným na členenie zamestnaneckých pozícií do tried, je typ pracovnej zmluvy medzi zamestnávateľom a zamestnancom: rozlišuje sa zmluva o zastávanej pozícii a zmluva o vykonávanej práci. Na základe uzatvorenej zmluvy o zastávanej pozícii sa vzťah medzi zamestnancom a zamestnávateľom označuje ako služobný, na základe zmluvy o vykonávanej práci sa vzťah medzi zamestnancom a zamestnávateľom označuje ako výkonový. Zmluva o služobnom vzťahu sa týka najmä nemanuálne pracujúcich zamestnancov, ako sú napríklad manažéri, úradníci, odborníci a technici s vyšším vzdelaním. Na základe výšky dosiahnutého vzdelania, miery rozhodovacej právomoci a výšky odmeny sa v rámci týchto pozícií rozlišuje vyšší a nižší stupeň. Zmluva o vykonávanej práci sa týka manuálne pracujúcich, resp. robotníkov. Títo sa ďalej rozlišujú podľa odvetvia, v ktorom pracujú, na priemyselných a poľnohospodárskych, pričom priemyselní robotníci sa ešte delia aj podľa kvalifikácie: na kvalifikovaných a nekvalifikova-

ných (polokvalifikovaných). Okrem týchto pozícií existujú medzi zamestnancami aj pracovné pozície s typom pracovnej zmluvy, ktorá je kombináciou zmluvy o služobnom vzťahu a zmluvy o vykonávanej práci; odmena za prácu je v tomto prípade zložená zo zmluvne dohodnutej časti a z časti závisiacej od pracovného výkonu. Tento typ zmluvy sa týka pozícií rutinne nemanuálne pracujúcich zamestnancov v administratíve, obchode a službách (tieto pozície sa podľa stupňa kvalifikácie a výšky odmeny ešte delia na vyšší a nižší stupeň), ako aj nižšie kvalifikovaných technikov a robotníckych majstrov a predákov.

Na základe uvedených kritérií rozlišuje klasifikácia EGP vo svojej úplnej podobe 11 tried (tabuľka č. 1), ktoré majú okrem slovného označenia autormi pridelené i označenie rímskymi číslicami, doplnené v prípade niektorých tried písmenom abecedy. Klasifikácia rozlišuje tri základné triedne pozície: zamestnávateľov (kupujúcich pracovnú silu), samostatne zárobkovo činných (samozamestnávateľov) a zamestnancov (predávajúcich pracovnú silu). Zamestnávatelia sa ďalej členia na veľkých (trieda I) a malých, resp. drobných (triedy IVa, IVb a IVc). Samostatne zárobkovo činní sa delia podľa odvetvia, v ktorom pôsobia: na pozície v priemysle a v poľnohospodárstve (triedy IVb a IVc). Zamestnanecké pozície sa delia podľa typu pracovnej zmluvy na: - pozície zamestnancov so zmluvou o služobnom vzťahu s vyšším a nižším stupňom kvalifikácie a vzdelania (triedy I a II), - pozície zamestnancov so zmiešaným typom pracovnej zmluvy, ktorí obsadzujú pracovné miesta s rutinne nemanuálnou prácou, technické miesta vyžadujúce si nižšie vzdelanie a miesta majstrov a predákov (triedy IIa, IIIb a V), - pozície zamestnancov so zmluvou o vykonávanej práci, čiže pracovné miesta s manuálnou prácou v priemysle, vyžadujúce si vyšší a nižší stupeň kvalifikácie a pracovné miesta v poľnohospodárstve (triedy VI, VIIa a VIIb).

Tabuľka č. 1: Triedna klasifikácia EGP

Triedna pozícia	Opis	Typ pracovnej zmluvy
Servisná trieda		
I	Velkí vlastníci, vysokoškolsky vzdelaní odborníci, verejní činitelia a vyšší štátni úradníci, vrcholoví manažéri veľkých firiem a organizácií	Zamestnávateľia alebo zmluva o služobnom vzťahu
II	Stredoškolsky vzdelaní odborníci, nižší štátni úradníci a verejní činitelia, manažéri menších firiem, vyššie kvalifikovaní technici, vedúci nemanuálne pracujúcich zamestnancov	Zmluva o služobnom vzťahu
Medziláhlá trieda		
IIIa	Rutinne nemanuálne pracujúci zamestnanci vyššieho stupňa v administratíve, obchode a službách	Kombinácia zmluvy o služobnom vzťahu a zmluvy o vykonanej práci
IIIb	Rutinne nemanuálne pracujúci zamestnanci nižšieho stupňa v administratíve, obchode a službách	Kombinácia zmluvy o služobnom vzťahu a zmluvy o vykonanej práci
IVa	Samostatní drobní vlastníci, umelci, živnostníci ap. zamestnávajúci ľudí	Zamestnávateľia
IVb	Samostatní drobní vlastníci, umelci, živnostníci ap. bez zamestnancov	Samostatne zárobkovo činní
IVc	Farmári, drobní roľníci, samostatne zárobkovo činní v primárnom sektore	Zamestnávateľia alebo samostatne zárobkovo činní
V	Nižšie kvalifikovaní technici, majstri a predáci manuálne pracujúcich	Kombinácia zmluvy o služobnom vzťahu a zmluvy o vykonanej práci
Robotnícka trieda		
VI	Kvalifikovaní manuálne pracujúci zamestnanci	Zmluva o vykonávanej práci
VIIa	Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálne pracujúci zamestnaní mimo poľnohospodárstva	Zmluva o vykonávanej práci
VIIb	Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní poľnohospodárski robotníci	Zmluva o vykonávanej práci

Zdroj: Erikson, Goldthorpe 1992, s. 38

Triedna klasifikácia EGP nemá hierarchický charakter, napriek tomu sa však triedy I a II (označované súhrnne ako servisná trieda, trieda služieb, či salariát) považujú za najvyššie postavené: tieto triedne pozície sú, na základe zmluvy o služobnom pomere charakteristické najvyššími odmenami a inými benefitmi, najvyššou istotou pracovnej zmluvy, najvyššími šancami na pracovný a sociálny vzostup atď. V klasifikácii najnižšie umiestnené pozície patria robotníckej triede. Tieto pozície sú, na základe zmluvy o vykonávanej práci, v porovnaní s pozíciami so zmluvou o služobnom pomere v mnohom znevýhodnené. Sú typické nižšími odmenami, zriedkavejšími a menšími pracovnými benefitmi, nižšou istotou zamestnania, nízkymi šancami na pracovný vzostup atď. Triedne pozície, ktoré sú označované na základe zmiešaného typu pracovnej zmluvy ako medzilahlé, sú charakteristické nejednoznačnosťou ich zaradenia v klasifikácii a približnosťou vymedzenia ich postavenia medzi triedou služieb a robotníckou triedou ako hraničnými pozíciami triednej klasifikácie EGP. Napriek nehierarchickému charakteru tejto klasifikácie ju jej autori používali aj pri skúmaní sociálnej mobility, pričom za vzostupnú profesionálnu mobilitu považovali presuny do servisnej triedy (teda do tried I a II) z ostatných tried klasifikácie.

Úplná klasifikácia EGP obsahujúca jedenásť tried sa pri empirickom skúmaní sociálnej stratifikácie nepoužíva. Pre potreby výskumov sociálnej stratifikácie a mobility v jednotlivých štátoch a pre potreby komparatívnych stratifikačných výskumov sa najčastejšie používajú jej upravené, autormi odporúčané verzie – trojtriedna, päťtriedna a sedemtriedna verzia. Tabuľka č. 2 znázorňuje tieto verzie a ukazuje i spôsob ich vytvorenia.

Tabuľka č. 2: Úplná a redukovaná verzia triednej klasifikácie EGP

Úplná verzia	Sedemtriedna verzia		Päťtriedna verzia		Trojtriedna verzia	
I	I + II	Servisná trieda	I + II + III	Biele goliere	I + II + III + IV	Nemanuálne pracujúci
II						
IIIa	III	Rutinne nemanuálne pracujúci				
IIIb						
IVa	IVa + IVb	Drobní Podnikatelia	IVa + IVb	Drobní Podnikatelia		
IVb						
IVc	IVc	Poľnohospodári	IVc + VIIb	Poľnohospodári	IVc + VIIb	Poľnohospodári
V	V + VI	Kvalifikovaní Robotníci	V + VI	Kvalifikovaní Robotníci	V + VI + VIIa	Manuálne pracujúci
VI						
VIIa	VIIa	Nekvalifikovaní Robotníci	VIIa	Nekvalifikovaní robotníci		
VIIb	VIIb	Poľnohospodárski robotníci				

Zdroj: Erikson, Goldthorpe 1992

Goldthorpeho triedna schéma sa stala najčastejšie používanou v empirických výskumoch sociálnej stratifikácie najmä vďaka jednoduchosti jej operacionalizácie, ktorá je založená na empirických údajoch o niekoľkých skutočnostiach týkajúcich sa aktuálneho zamestnania skúmaných osôb: využívajú sa údaje o zamestnaní osoby (zamestnania sú systemizované v Medzinárodnej štandardnej klasifikácii zamestnaní ISCO), ďalej údaj o tom, či ide o zamestnávateľa, samostatne zárobkovo činnú osobu, alebo zamestnanca a údaj o počte zamestnancov osoby, resp. údaj o počte ľudí, ktorí sú jej podriadenými na pracovisku.

Táto schéma nevymedzuje sociálnu stratifikáciu ako hierarchické usporiadanie spoločenských tried. Určitý vzťah nadradenosti a podradenosti medzi jednotlivými triedami (najmä z hľadiska prestíže, platu či mzdy, istoty v zamestnaní atď.) síce obsahuje, usporiadanie tried však nechápe ako jednoznačne hierarchické. Jednoznačne hierarchicky nie sú usporiadané najmä medzilahlé triedy. Navyše, hranice medzi nimi a servisnou i robotníckou triedou sú nezreteľné, neostré, neurčité. Vďaka tomu je možné, že napríklad situácia

rutinne nemanuálne pracujúcich môže byť podľa niektorých kritérií lepšia (napríklad pokiaľ ide o istotu v zamestnaní) ako situácia mnohých vysoko kvalifikovaných odborníkov či topmanažérov, alebo že kvalifikovaný robotník môže byť lepšie odmeňovaný ako nižší riadiaci pracovník, napr. jeho majster, predák a pod.

Goldthorpe sa prikláňa k realistickému chápaniu triedy ako reálnej sociálnej skupiny. Na základe analýzy empirických údajov totiž zistil, že vo Veľkej Británii sú servisná a najmä robotnícka trieda potenciálne reálnymi sociálnymi skupinami – sú to tzv. demografické entity, v rámci ktorých možno nájsť intrageneračnú a intergeneračnú kontinuitu. Sú to teda zoskupenia ľudí, ktorí sa zväčša po celý svoj život nachádzajú v rovnakej trhovej i pracovnej situácii. Táto ich demografická identita, ktorá sa často reprodukuje i medzigeneračne, je jednou z podmienok možnosti vzniku a uvedomenia si spoločných záujmov a na základe toho aj východiskom prípadného spoločného triedneho konania (Goldthorpe 1983, s. 467). Sú to teda aspoň potenciálne reálne kolektivity. O servisnej triede Goldthorpe zistil, že vo Veľkej Británii tvorí sociálne uzavretú vrstvu (elitu). Tieto jeho závery potvrdili aj výskumy ďalších anglických sociológov, napríklad G. Marshalla a A. Heatha, ktorí skúmali najmä vzťah medzi triednym postavením v Goldthorpeho chápaní a politickými názormi a postojmi ľudí a ich volebným správaním (Heath et al. 1985; Marshall et al. 1988).

Prístup, vymedzenie a vyčlenenie jednotlivých tried v rôznych modeloch, ako aj empirické zistenia, ktoré Goldthorpe s kolegami na základe svojich modelov tried získal, boli podrobené obsiahlej kritike. Niektorí autori zásadne odmietajú prístup „vytvárania“ tried agregáciou pracovných miest, povolání či zamestnaní, resp. ich vykonávateľov. Napriek tomu, že ide o rozšírený prístup, spočívajúci v (neoprávnenom) stotožňovaní triednej a profesiovej štruktúry, považujú ho za teoreticky neodôvodnený, nesprávny, teda aj empiricky nekorrektný. Takéto chápanie tried je podľa nich redukcionistické, neumožňuje postihnúť a vysvetliť utváranie tried, triedne vzťahy, utváranie triedneho vedomia, ani činnosť tried (Crompton 2008, s. 61–62). Ďalší kritici Goldthorpeho snaženia o vymedzenie spoločenských tried poukazovali na súčasné používanie vzťahovej aj gradačnej dimenzie pri vytváraní klasifikácie tried, teda na zlučovanie dichotomického a graduálneho chápania

spoločenských tried, čo mnohí považujú za nezlučiteľné, pretože aj autor tohto základného triedenia typov znázornenia triednej štruktúry spoločnosti (Ossowski 1957) ich chápal ako osobitné typy. Podľa Ossowského vzťahová definícia triedy obyčajne obsahuje základnú dichotomickú štruktúru, tvorenú dvomi protikladnými triedami, ktorých vzťah je výhodný pre jednu a nevýhodný pre druhú z nich. Gradačné chápanie tried, naopak, obsahuje minimálne tri základné triedy, ktoré sú hierarchicky usporiadané podľa rôznych kritérií, napríklad podľa prestíže povolání, výšky vzdelania či miery určitých schopností, ako je to v prípade modelu profesiových tried. Goldthorpe pritom uprednostňoval skôr graduálne ako dichotomické chápanie tried, resp. vyzdvihol vo svojej klasifikácii i vo svojom vymedzení tried najmä prvky graduálneho chápania a používal jazyk hierarchického modelu tried (Crompton 2008, s. 61; Edgell 1993, s. 31).

Objektom kritiky sa stal i termín servisná trieda (service class). Tento termín zaviedol v päťdesiatych rokoch 20. storočia neomarxistický sociológ K. Renner a po ňom ho používal aj R. Dahrendorf (1959). Títo autori ním označovali tú časť príslušníkov strednej triedy, ktorí riadia súkromný či verejný kapitál, čiže vyšších manažérov a úradníkov (Renner 1974). Goldthorpe chápe túto triedu inak, skôr ako súhrn povolání než ako jednotnú triedu slúžiacu kapitalistom, a nechápe ju ako strednú, ale skôr ako na vrchole hierarchie tried stojacu triedu. Goldthorpe teda posilnil význam a postavenie servisnej triedy na úkor triedy vlastníkov kapitálu. Zlúčením príslušníkov servisnej triedy s kapitalistami dal najavo, že ich chápe ako v mnohých charakteristikách podobných či rovnakých, čím spochybnil ich odlišnosť (Edgell 1993, s. 32). Mnohí sociológovia pritom tvrdili, že servisná trieda slúži kapitálu a kapitalistom (Scott 1991, s. 65).

Aj zaradenie rutinne nemanuálne pracujúcich a samostatných malých vlastníkov výrobných prostriedkov do široko vymedzenej medzilahlej triedy mnohí pokladali za nevhodné, protirečivé a konfúzne (Crompton 1998; Edgell 1993; Scott 1996). Ide o veľmi rôznorodé triedy z hľadiska ich postavenia v spoločnosti, ich vlastníctva, prestíže, istôt atď. Medzilahlej triedy sa týkali aj mnohé ďalšie kritické pripomienky, poukazujúce najmä na veľkú heterogénnosť podtried, ktoré Goldthorpe do nej zahrnul.

Feministická kritika Goldthorpemu vyčítala, že sa pri svojej identifikácii a operacionalizácii tried i v empirických výskumoch sústredil na mužskú (na hlavy domácností) a ignoroval ženskú časť populácie, ktorá vo Veľkej Británii v deväťdesiatych rokoch 20. storočia tvorila viac ako 40 % pracovnej sily. Pracujúce ženy boli pritom zastúpené v zamestnaniach (najmä v nižších úradníckych funkciách, v manuálnych i nemanuálnych zamestnaniach v obchode, službách a pod.), ktoré sú obyčajne rezervované najmä pre ženy. Sú to horšie odmeňované zamestnania, vyžadujúce spravidla len nižšiu a strednú kvalifikáciu; vyznačujú sa i ďalšími osobitosťami, ktoré na mužov zameraná analýza sociálnej štruktúry, resp. stratifikácie nemohla zistiť a vysvetliť. Sociológovia, ktorí pri výskume stratifikácie brali do úvahy len mužov, teda získali neúplný, skreslený, nepravdivý obraz o tomto jave – opísali zredukovaný obraz triednej, resp. profesiovej štruktúry, lebo im z nej úplne vypadli „ženské“ profesie, resp. ženské zamestnanecké miesta (Abbott, Sapsford 1987; Dale et al. 1985; Murgatroyd 1982).

Ďalšou výčitkou tomuto prístupu ku skúmaniu sociálnej stratifikácie bolo, že ignoruje kategóriu (dlhodobu) nezamestnaných ľudí, ľudí patriacich do tzv. podtriedy (underclass), ľudí pracujúcich v „šedej“ ekonomike, ženy v domácnosti, dôchodcov, študentov i ďalších ľudí, ktorí sa nedostali do žiadnej z tried vymedzených na základe Goldthorpého troch druhov kritérií (Crompton 2008). Tento prístup nezohľadňuje ani skutočnosť, že umiestňovanie ľudí do zamestnaneckých pozícií ovplyvňuje aj ich pohlavie, resp. rod, vek, rasa, etnicita a ďalšie charakteristiky (Breen, Rottman 1995).

Kritike bolo podrobené aj využívanie rodiny ako základnej jednotky triednej analýzy. Tento, tzv. konvenčný prístup spôsobuje problémy vyvolané tým, že pri hodnotení triedneho postavenia rodiny sú pozície všetkých jej členov obyčajne určované zamestnaním jedného člena rodiny, najčastejšie manžela, otca, ktorý je považovaný za hlavu domácnosti a hlavného živiteľa rodiny. V prípade rodín, v ktorých pracuje aj (alebo len) manželka, je tento prístup problematický.⁸ V prípade, ak muž a žena zaujímajú na základe svojich

⁸ Goldthorpe reagoval na túto kritiku prispôbením svojej klasifikácie tried ženským zamestnaniam, resp. povolaniam (Goldthorpe, Llevelyn, Payne 1987). Pri obhajobe svojho „tradičného“ prístupu ku skúmaniu

zamestnaní rôzne triedne pozície, je triedne postavenie ich rodiny nejasné. Takýto prístup ku skúmaniu stratifikácie tiež ignoruje ženy v domácnosti, ich neplatenú domácu prácu a pod. (Abbott, Sapsford 1987).

Nedostatky triednej schémy EGP, ktorá bola vyvinutá primárne pre Veľkú Britániu a zohľadňovala predovšetkým špecifiká tamojšieho trhu práce, vyvolali potrebu jej úpravy, ktorá by uspokojila potrebu zohľadniť prebiehajúce zmeny na trhu práce a umožnila by porovnávať zistenia stratifikačných výskumov uskutočňovaných v európskych štátoch. Eurostatom poverený výskumný tím preto v rokoch 2004 až 2006 vytvoril aktualizovanú podobu Goldthorpeho schémy (Rose, Harrison 2010), ktorá sa nazýva Európska sociálno-ekonomická klasifikácia (European Socio-economic Classification, v skratke ESeC). Na základe úpravy tejto klasifikácie iný medzinárodný tím v rokoch 2011 až 2014 vytvoril ďalšiu triednu schému (Meron et al. 2014) nazvanú Európske sociálno-ekonomické skupiny (European Socio-economic Groups, v skratke ESeG), ktorá má slúžiť ako základ pre tvorbu sociálnych štatistík Európskej únie.

Európska sociálno-ekonomická klasifikácia je triedna klasifikácia vytvorená pre potreby opisu a komparácie zamestnaneckých a stratifikačných štruktúr v štátoch Európskej únie (Rose, Harrison 2010). Táto klasifikácia je teoreticky zakotvená rovnako ako triedna klasifikácia EGP – vychádza zo štruktúry pozícií na trhu práce, čiže zo štruktúry zamestnaní, ktoré sú považované za základ sociálnej stratifikácie. Zoskupenia pozícií na trhu práce sú teda i v tejto klasifikácii východiskom vymedzenia tried, pričom postavenie týchto tried v klasifikácii ESeC je určené najmä na základe vzájomného vzťahu zamestnaneckých pozícií.

Rovnako ako Goldthorpeho triedna schéma, aj triedna klasifikácia ESeC rozlišuje zamestnávateľov, samostatne zárobkovo činných a zamestnancov, pridáva k nim však kategóriu

sociálnej stratifikácie poukazoval na fakt, že výsledky výskumov v podstate podporujú správnosť zaradovania žien v systéme stratifikácie podľa triedneho postavenia ich manželov (Erikson, Goldthorpe 1992).

exkludovaných, zahŕňajúcu ľudí nedobrovoľne vylúčených z trhu práce (dlhodobo nezamestnaných) a ľudí, ktorí ešte nepracovali. Popri pozícii na trhu práce sa i v tejto klasifikácii uplatňujú ako ďalšie kritériá členenia: výška vzdelania a stupeň kvalifikácie pre prácu, participácia na riadení a kontrola v práci, veľkosť firmy meraná počtom zamestnancov a tiež odvetvie, v ktorom zamestnávajú, samozamestnávajú i zamestnanci pôsobia.

Tri základné kategórie zahŕňajúce pozície vyplývajúce z trhu práce sa – rovnako ako v prípade triednej klasifikácie EGP – aj v klasifikácii ESeC členia na základe dvoch hlavných kritérií, ktorými sú trhová a pracovná situácia. Zamestnávajú sa i v tejto klasifikácii delia na veľkých a malých, resp. drobných (veľkí zamestnávajú iba pridávajú úlohy iným, drobní zamestnávajú pracovné úlohy pridávajú iným, a/lebo ich aj sami vykonávajú), pričom drobní zamestnávajú sa ešte podľa stupňa odbornosti vykonávaných činností členia na odborne vyšších a nižších. Samostatne zárobkovo činní sa tiež rozdeľujú na odborne vyšších a nižších, pričom odborne nižší sa ďalej členia podľa sektoru (poľnohospodárstvo, ostatné sektory), v ktorom pôsobia. Zamestnanci sa, rovnako ako v prípade klasifikácie EGP, aj v triednej klasifikácii ESeC rozlišujú na základe druhu pracovnej zmluvy. Pre pracovné pozície s manuálnou, prevažne rutinnou a dobre kontrolovateľnou prácou, ktorá si vyžaduje nízky stupeň vzdelania a kvalifikácie, je typická zmluva o vykonávaní práce. Pre pracovné pozície s nemanuálnou, nerutinnou, neštandardnou a preto ťažšie kontrolovateľnou prácou, vyžadujúcou si vyššie vzdelanie či kvalifikáciu a vyššiu mieru zodpovednosti, je typická zmluva o služobnom vzťahu. Tretím druhom je zmiešaná zmluva, kombinujúca prvky zmluvy o služobnom vzťahu a zmluvy o vykonávaní práce. Zmluva o vykonávaní práce je typická pre robotnícke pozície, zmluva o služobnom vzťahu pre pozície vysoko postavených manažérov a vysoko kvalifikovaných a vzdelaných špecialistov a zmiešaná zmluva sa týka pozícií nižšie postavených vedúcich pracovníkov, nižších úradníkov a odborníkov, teda nižšie situovaných pozícií s manuálnou i nemanuálnou prácou.

Úplná klasifikácia ESeC sa skladá z desiatich kvalitatívne odlišných tried, ktoré sú označované arabskými číslicami (tabuľka č. 3). Ani táto klasifikácia nemá hierarchický charakter,

jej autori však pripúšťajú, že triedy 1 a 2 sú na základe výšky a zaistenia príjmu umiestnené vyššie ako triedy 3, 6, 7, 8, 9 (Rose, Harrison, Pevalin 2010).

Tabuľka č. 3: Triedna klasifikácia ESeC

Názov triedy	Špecifikácia	Typ pracovnej zmluvy
1 Vyšší salariát	Veľkí zamestnávateľia, vysoko kvalifikované odborné administratívne a manažérske zamestnania	Služobný vzťah
2 Nižší salariát	Odborné, administratívne, technické a manažérske zamestnania so stredoškolskou kvalifikáciou	Služobný vzťah (modifikovaný)
3 Biele goliere vyššieho stupňa	Medzilahlé zamestnania	Zmiešaný
4 Drobná buržoázia alebo nezávislí	Drobní zamestnávateľia a súkromní podnikatelia mimo poľnohospodárstva	—
5 Drobná buržoázia alebo nezávislí	Samozamestnávateľia a súkromní podnikatelia v poľnohospodárstve	—
6 Modré goliere vyššieho stupňa	Nižšie riadiace a technické zamestnania	Zmiešaný
7 Biele goliere nižšieho stupňa	Nižšie zamestnania v službách, obchode, administratíve	Zmluva o vykonávaní práci (modifikovaná)
8 Kvalifikovaní manuálni pracovníci	Nižšie technické zamestnania	Zmluva o vykonávaní práci (modifikovaná)
9 Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálni pracovníci	Rutinné zamestnania	Zmluva o vykonávaní práci
10 Nikdy nepracujúci a dlhodobo nezamestnaní	Nikdy nepracujúci a dlhodobo nezamestnaní	—

Zdroj: Rose, Harrison, Pevalin 2010, s. 13

Trieda 1 – vyšší salariát zahŕňa pozície veľkých zamestnávateľov a zamestnanecké pozície vyznačujúce sa veľkými právomocami a zodpovednosťou za vykonané rozhodnutia a činnosti. Na vykonávanie takýchto zamestnaní (riaditelia, topmanažéri, vedúci úradov štátnej správy, vedci, lekári, právnici atď.) je potrebné vysokoškolské vzdelanie a odborné vedomosti. Trieda 2 – nižší salariát sa skladá zo zamestnaneckých pozícií (učitelia, sociálni

a zdravotníckí pracovníci atď.), na vykonávanie ktorých stačí často i stredoškolské vzdelanie. Ak sú títo odborníci zamestnancami, sú v služobnom vzťahu k zamestnávateľovi. V prípade, že títo odborníci sú samostatne zárobkovo činní, na základe svojho vzdelania a kvalifikácie sa tiež zaraďujú do triedy 1 alebo 2, a nie do tried 4 alebo 5. Trieda 3 – biele goliere vyššieho stupňa a trieda 6 – modré goliere vyššieho stupňa, obsahujú zamestnanecké (v prvom prípade najmä administratívne, resp. úradnícke a v druhom odbornotechnické) pozície, ktoré si vďaka ťažšie kvantifikovateľným a kontrolovateľným výsledkom práce vyžadujú použitie zmiešaného typu pracovnej zmluvy. Triedy 4 a 5 združujú pozície drobných zamestnávateľov a samostatne zárobkovo činných, pokiaľ sú to pozície nevyžadujúce si vyššie vzdelanie a kvalifikáciu, alebo pozície drobných podnikateľov v primárnom sektore. Pre triedu 7 – biele goliere nižšieho stupňa a triedu 8 – kvalifikovaných manuálnych pracovníkov je charakteristická určitá úroveň požadovanej odbornosti spojenej so zastávaním týchto pozícií (ide o pozície s nemanuálnou prácou v administratíve, obchode, službách a pozície s manuálnou prácou vyžadujúce si odbornú kvalifikáciu), preto si vyžadujú uzatváranie modifikovaných zmlúv o vykonávaní práce. Trieda 9 – polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálni pracovníci obsahuje pozície vyžadujúce si vykonávanie jednoduchých, rutinných, ľahko kontrolovateľných činností, ktoré umožňujú uzatvorenie zmluvy o vykonávaní práce. S triedou 10, zahŕňajúcou osoby, ktoré ešte nepracovali (ženy v domácnosti, študenti) a dlhodobo nezamestnaných, sa pri empirickom skúmaní vždy nepracuje – ich triedna pozícia sa v tomto prípade vymedzuje na základe triednej pozície prednostu ich domácnosti, alebo na základe ich posledného zamestnania.

Aj triednu klasifikáciu ESeC možno používať vo viacerých verziách: úplnú, desaťtriednu verziu odporúčajú autori redukovať na 6 tried, 5 tried, alebo i na 3 triedy.

Tabuľka č. 4: Verzie triednej klasifikácie ESeC

Triedy ESeC	Desaťtriedna verzia	Šesťtriedna verzia	Päťtriedna verzia	Trojtriedna verzia
Vyšší salariát	1	1 + 2	1 + 2	1 + 2
Nížší salariát	2			
Biele goliere vyššieho stupňa	3	3 + 6	3 + 6	3 + 4 + 5 + 6
Drobná buržoázia alebo nezávislí	4	4 + 5	4 + 5	
Drobná buržoázia alebo nezávislí	5			
Modré goliere vyššieho stupňa	6			
Biele goliere nižšieho stupňa	7	7	7	7 + 8 + 9
Kvalifikovaní manuálni pracovníci	8	8	8 + 9	
Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálni pracovníci	9	9		
Nezamestnaní	10	10	10	10

Zdroj: Rose, Harrison, Pevalin 2010, s. 21

Ako ukazuje tabuľka č. 4, šesťtriedna a päťtriedna verzia klasifikácie ESeC zachovávajú základné členenie na zamestnávateľov, samostatne zárobkovo činných a zamestnancov, v trojtriednej verzii sú samostatne zárobkovo činní zaradení medzi zamestnancov. Šesťtriedna verzia je vytvorená na základe zlúčenia vyššieho a nižšieho salariátu, zlúčenia bielych a modrých golierov vyššieho stupňa a zlúčenia drobných podnikateľov a samostatne zárobkovo činných. Päťtriedna verzia vznikne, keď sa následne ešte zlúčia triedy 8 a 9, čiže kvalifikovaní a polokvalifikovaní/nekvalifikovaní zamestnanci. Trojtriedna verzia klasifikácie ESeC po ďalších zlúčeníach obsahuje iba salariát, medzilahlé triedy a robotnícku triedu. Trieda exkludovaných z trhu práce je súčasťou každej verzie klasifikácie ESeC, má však status dodatočnej kategórie, ktorá môže, ale nemusí byť pri analýze použitá.

Sociálno-triedna klasifikácia Európske sociálno-ekonomické skupiny (ESeG) vznikla na objednávku Eurostatu ako klasifikácia pre potreby zabezpečovania jednotnej sociálnej štatistiky Európskej únie. Požiadavka vytvoriť túto novú klasifikáciu ako náhradu klasifikácie ESeC vyplynula najmä z nahradenia Medzinárodnej štandardnej klasifikácie zamestnaní

ISCO-88, ktorá bola jej základom, novou, resp. modifikovanou klasifikáciou zamestnaní ISCO-08, zavedenou v roku 2008.

Aj klasifikácia ESeG, rovnako ako klasifikácie EGP a ESeC, vychádza zo základného predpokladu, že sociálna identita ekonomicky aktívnej osoby je určená predovšetkým jej pracovnou pozíciou, resp. jej zamestnaním. Na základe toho využíva dve základné kritériá: pracovnú situáciu a trhovú situáciu. Pozícia zamestnania na trhu práce sa v klasifikácii ESeG určuje na základe umiestnenia zamestnania v systematizácii Medzinárodnej štandardnej klasifikácie zamestnaní ISCO-08. Na základe kritéria trhovej situácie sa rozlišujú pozície samozamestnávateľov a zamestnancov. Na základe týchto dvoch kritérií možno podľa autorov vytvoriť sociálno-ekonomické skupiny osôb,⁹ ktoré možno využiť nielen pre účely sociálnej štatistiky EU, ale aj na sociologické analýzy sociálnej štruktúry európskych spoločností (Meron et al. 2014, s. 11).

Klasifikácia ESeG je teda koncepcne veľmi jednoduchá. Rozlišuje najskôr ekonomicky aktívne a ekonomicky neaktívne osoby. Na rozlíšenie ekonomicky aktívnych osôb využíva iba dve kritériá: 1. umiestnenie zamestnania v Medzinárodnej štandardnej klasifikácii zamestnaní ISCO-08, ktorá zoskupuje zamestnania podľa pracovných úloh a s nimi spojených povinností a tiež podľa úrovne zručností potrebných na ich vykonávanie, 2. zamestnanecký status, resp. trhovú pozíciu osoby. Pre potreby rôznych analýz možno pridávať a uplatňovať i ďalšie kritériá (Meron et al. 2014, s. 11). Ekonomicky aktívne osoby sa na základe zamestnaneckého statusu, resp. trhovej situácie začleňujú buď do pozície zamestnancov, alebo samozamestnávateľov. Umiestnenie zamestnania v klasifikácii zamestnaní ISCO-08 je určené dvojmiestnym kódom, na základe ktorého sa v štruktúre klasifikácie ISCO-08 rozlišuje 43 tried zamestnaní.¹⁰ Ekonomicky neaktívne osoby sa členia na dve kategórie: prvou sú

⁹ V striktnom sociologickom vymedzení však ide o kategórie, resp. zoskupenia osôb.

¹⁰ Štatistická klasifikácia zamestnaní ISCO-08 (pre SR platí upravené SK ISCO-08) združuje pracovné pozície do jednotiek zamestnania ako najnižších článkov klasifikácie, ktoré sa združujú do podskupín, skupín, tried a hlavných tried na základe podobnosti zručností požadovaných na výkon daného zamestnania. Štruktúra klasifikácie SK ISCO-08 má 5 úrovní, na ktorých sa rozlišuje: 10 hlavných tried zamestnaní (majú pridelený jednomiestny kód), 43 tried zamestnaní (dvojmiestny kód), 130 skupín zamestnaní (trojmiestny kód), 436

dôchodcovia a nezamestnaní ľudia starší ako 65 rokov, druhou sú ekonomicky neaktívne osoby, ako sú študenti, invalidné osoby, nezamestnaní a iní nachádzajúci sa mimo trhu práce, mladší ako 65-roční.

Klasifikácia ESeG rozlišuje deväť skupín: sedem skupín ekonomicky aktívnych a dve skupiny ekonomicky neaktívnych, ktoré sa ešte členia na 42 podskupín (tabuľka č. 5).

Tabuľka č. 5: Klasifikácia ESeG

Názov skupiny ESeG	Špecifikácia	Zamestnanecký status	Kódy ISCO-08
1 Manažéri	Vyšší manažéri samo-zamestnávateľa, nižší manažéri samozamestnávateľa, vysokí štátni úradníci, vyšší a nižší riadiaci pracovníci v obchode, priemysle, službách, doprave – zamestnanci	Zamestnanci, samozamestnávateľa	11, 12, 13,14,
2 Špecialisti	Špecialisti v oblasti vedy a techniky, obchodu, zdravotníctva, služieb, právnici, špecialisti v oblasti práva, kultúry a sociálnych vecí, pedagogickí pracovníci	Zamestnanci, samozamestnávateľa	21, 22, 23, 24, 25
3 Technici a odborní pracovníci	Technici a odborní pracovníci v oblasti vedy a techniky, riadenia, IKT, ekonomiky, administratívy, v oblasti práva, sociálnych vecí a kultúry, poddôstojníci v armáde	Zamestnanci	31, 32, 33, 34, 35, 02
4 Malí podnikatelia	Kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve, lesníctve a rybárstve, technici a administratívni pracovníci v službách, rôzni remeselníci, vodiči, operatéri strojov a zariadení atď.	Samozamestnávateľa	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
5 Úradníci a kvalifikovaní pracovníci v službách	Všeobecní administratívni pracovníci, administratívni pracovníci v zákazníckych službách, v oblasti osobnej starostlivosti, pracovníci bezpečnostných služieb a verejnej ochrany	Zamestnanci	41, 42, 43, 44, 53, 54, 03
6 Kvalifikovaní zamestnanci	Stavební, priemyselní, hutnícki, textilní a iní remeselníci, elektrikári, montéri a operatéri strojov a zariadení, vodiči a operatéri mobilných strojov a zariadení	Zamestnanci	71, 72, 73, 74, 75, 81, 82, 83
7 Zamestnanci s nižším statusom	Pracovníci v osobných službách, predavači, pomocní pracovníci v priemysle, službách, poľnohospodárstve, upratovači, likvidátori odpadu, pracovníci v poľnohospodárstve	Zamestnanci	51, 52, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 6
8 Dôchodcovia a 65-roční a starší nezamestnaní	Penzionovaní manažéri, špecialisti, technici, odborní pracovníci, administratívni pracovníci, kvalifikovaní priemyselní a pomocní pracovníci, podnikatelia na penzii	—	—
9 Ostatní nezamestnaní	Študenti, invalidi, nezamestnaní, ostatní ekonomicky neaktívni mladší ako 65 rokov	—	—

Zdroj: Meron et al 2014, s. 4

Sedem skupín klasifikácie ESeG, zahrňajúcich ekonomicky aktívne osoby, možno podľa autorov zredukovať na tri triedy: na vyššiu triedu (vznikne spojením skupín 1 a 2), strednú triedu (vznikne spojením skupín 3 a 4) a na robotnícku triedu (vznikne spojením skupín 5, 6 a 7). Pri analýzach možno všetky skupiny klasifikácie ESeG rozdeliť na podskupiny (Meron et al. 2014, s. 30). Zredukovaná trojtriedna podoba klasifikácie ESeG ponúka i možnosť chápať ju ako hierarchickú, autori ju však takto neoznačujú.

Všetky uvedené klasifikácie spoločenských tried možno použiť ako východisko sociologického skúmania sociálnych nerovností, sociálnej stratifikácie i mobility súčasných európskych spoločností. Pri skúmaní stratifikácie slovenskej spoločnosti sa však dlhodobo využívala iba triedna schéma EGP, novšie klasifikácie tried neboli použité. Až v roku 2016 sme na opis stratifikácie našej spoločnosti ako prví použili všetky uvedené triedne klasifikácie. V súvislosti s tým sme sa venovali i testovaniu ich validity a posúdeniu vhodnosti týchto klasifikácií pri analýze stavu sociálnej stratifikácie a mobility slovenskej spoločnosti.

Využili sme na to empirické údaje získané výskumom *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku*.¹¹ Triednu klasifikáciu EGP sme operacionalizovali prostredníctvom algoritmu vytvoreného H. Ganzeboomom a D. Treimanom (Ganzeboom, Treimann 1996, 2003; Ganzeboom, De Graaf, Treimann 1992; Ganzeboom, Treiman, Ultee 1991)¹², klasifikáciu ESeC prostredníctvom algoritmu navrhnutého jej autormi (Harrison, Rose 2010)¹³, rovnako i klasifikáciu ESeG (Meron et al. 2014)¹⁴. Na základe nedostatočného početného zastúpenia jednotlivých tried v prípade použitia úplných triednych schém sme sa rozhodli na porovnanie znázornení sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti optikami EGP, ESeC a ESeG

¹¹ Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku* uskutočnila v roku 2016 agentúra MEDIAN SK, s.r.o. na reprezentatívnej vzorke 3559 respondentov vybraných metódou náhodného výberu, technikou štandardizovaného rozhovoru na základe dotazníka vytvoreného riešiteľmi výskumnej úlohy APVV-14-0639 *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita v slovenskej spoločnosti*.

¹² Dostupné na: <http://home.fsw.vu.nl/hbg.ganzeboom/index.htm>

¹³ Dostupné na: SPSS syntax: <http://www.iser.esex.ac.uk/research/eseq/matrices-and-syntax> Stata syntax: http://mzes.uni.mannheim.de/download/ESeC_full_version_for_ESS.do

¹⁴ Dostupné na: https://ec.europa.eu/eurostat/cros/search/site/ESeG%2520syntax_en

použiť šesťtriedny variant všetkých troch triednych klasifikácií. V prípade redukcie EGP sme postupovali tak, že sme najskôr úplnú verziu tejto triednej klasifikácie zredukovali na sedem tried podľa odporúčania jej autorov a potom sme zlúčili triedy IVc a VIIb (poľnohospodárov a poľnohospodárskych robotníkov), ktorí boli vo vzorke zastúpení v minimálnom počte. V prípade triednej klasifikácie ESeC sme použili jej šesťtriednu verziu vytvorenú autormi. Triednu klasifikáciu ESeG sme na šesťtriedny variant upravili tak, že sme zlúčili skupiny 3 a 4 (technici a odborní pracovníci a malí podnikatelia). Pri redukcii sme teda vždy pracovali len s kategóriami zahŕňajúcimi ekonomicky aktívnych. Z takto upravených šesťtriednych klasifikácií, ktoré znázorňuje tabuľka č. 6, sme vychádzali aj pri validizácii triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG.

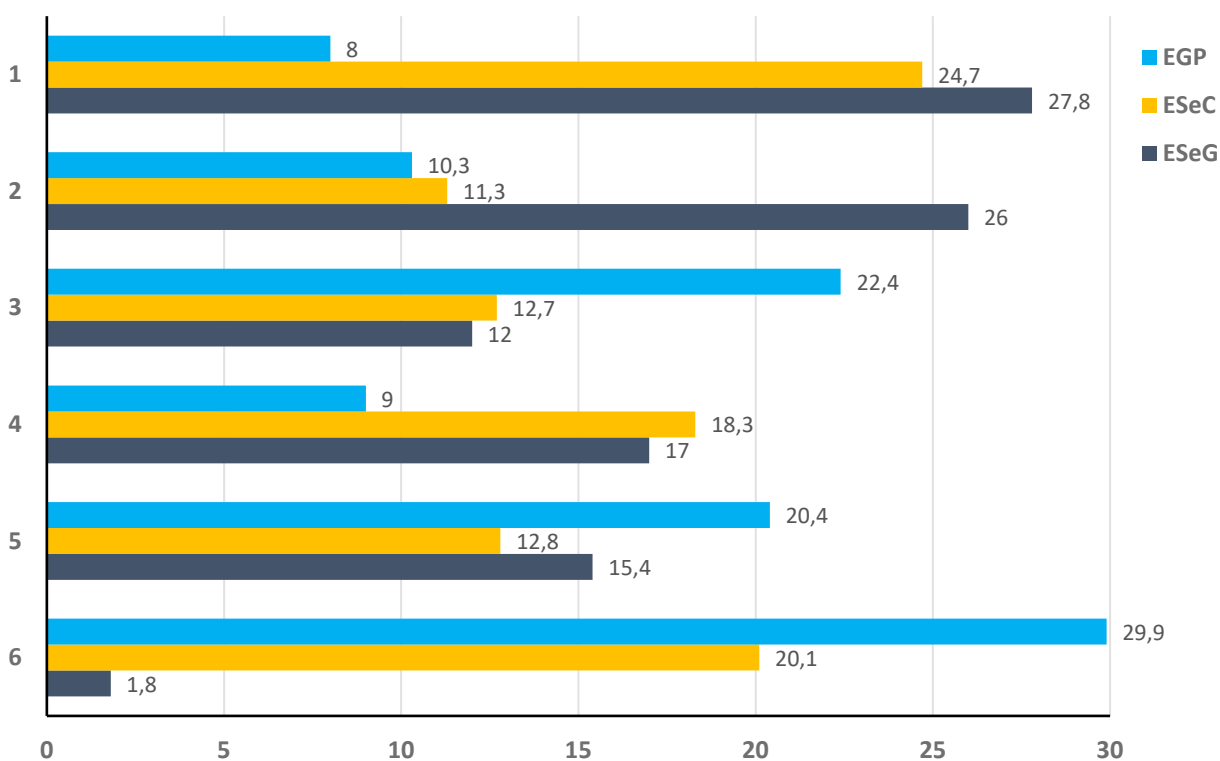
Tabuľka č. 6: Redukované (šesťtriedne) klasifikácie EGP, ESeC a ESeG

Triedy EGP	Triedy ESeC	Triedy ESeG
Servisná trieda	Salariát	Manažéri
Rutinne nemanuálne pracujúci	Biele a modré goliere vyššieho stupňa	Špecialisti
Drobní podnikatelia	Drobná buržoázia alebo nezávislí	Technici a odborní pracovníci, malí podnikatelia
Kvalifikovaní robotníci	Biele goliere nižšieho stupňa	Úradníci a kvalifikovaní pracovníci v službách
Nekvalifikovaní robotníci	Kvalifikovaní manuálni pracovníci	Kvalifikovaní zamestnanci
Poľnohospodári	Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálni pracovníci	Zamestnanci s nižším statusom

Sociálnu stratifikáciu slovenskej spoločnosti z roku 2016, znázornenú prostredníctvom troch šesťtriednych klasifikácií obsahuje graf č. 1, ktorý ukazuje veľmi rozdielne konfigurácie tried v týchto klasifikáciách i rôzne početné zastúpenie respondentov v jednotlivých triedach klasifikácií. Je to predovšetkým dôsledok rôznosti vymedzených sociálnych tried a ich rôzneho počtu v rámci jednotlivých klasifikácií, pričom túto rôznosť neodstránila ani uskutočnená redukcia. Napriek spoločnému teoretickému východisku konštrukcie všetkých troch klasifikácií i rovnakým základným kritériám vymedzenia sociálnych tried v ich rámci teda autori týchto triednych schém vytvorili poznávacie nástroje, na základe ktorých

sme dospeli k veľmi odlišným podobám opisu aktuálneho stavu sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti. Z tejto skutočnosti pre nás vyplynula úloha určiť, ktorá z uvedených triednych klasifikácií je najvhodnejším nástrojom na opis (meranie) a analýzu sociálnej stratifikácie, čiže úloha zistiť a porovnať validitu triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG v slovenskej spoločnosti.

Graf č. 1: Sociálna stratifikácia slovenskej spoločnosti v triednych klasifikáciách EGP, ESeC a ESeG (v %)

Zdroj: Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku*

Validita vypovedá o miere adekvátnosti, v ktorej empirické meranie zodpovedá významu pojmu, z ktorého meranie vychádza. Vypovedá teda o tom či sa meria to, čo sa má merať. V súčasnosti prevláda názor, že absolútnu, resp. úplnú validitu merania nemožno dosiahnuť a ani dosiahnutý stupeň validity merania nemožno presne určiť. Možno dosiahnuť len relatívnu mieru validity, ktorej primeranosť možno ohodnotiť iba približne na základe vedeckého posúdenia toho, ako merania spĺňajú kritériá základných druhov validity. Na dosiahnutie dostatočnej miery validity merania i na zhodnotenie tejto dostatočnosti sa najčastejšie využívajú zjavná, obsahová, kritériálna a konštruktová validita. Zjavná validita

vypovedá o základnej logickej a empirickej súvislosti medzi pojmom a meraním, obsahová o tom, ako úplne meranie zachytáva obsah a rozsah pojmu, kritériálna vypovedá o súvislostiach medzi meraním a kritériálnymi premennými vymedzenia meraného pojmu, konštruktová validita vypovedá o súvislostiach medzi meraním a premennými, ktoré indikujú predpoklady alebo dôsledky meraného pojmu. Zjavná a obsahová validita sa vyžívajú na určovanie základnej, resp. predbežnej vhodnosti a platnosti nástrojov a výsledkov merania, kritériálna a konštruktová validita sa používajú na hlbšie a dôkladnejšie testovanie adekvátnosti meracích nástrojov i empirických meraní (Babbie 2013; Bailey 1988; Zeller, Carmines 1980).

Ako sme uviedli, triedne schémy EGP, ESeC a ESeG sú v zásade iba rôznymi operacionalizáciami Goldthorpeho teoretického vymedzenia tried, ktoré je založené na dvoch hlavných kritériách (trhová a pracovná situácia), všetky teda vychádzajú z informácií o zamestnanec-kom statuse a zamestnaní. Tieto triedne klasifikácie sú teda rôznymi, vo všetkých prípadoch však iba približnými indikáciami jednej teoretickej koncepcie sociálnych tried. Testovaním ich kritériálnej validity sme hľadali odpoveď na otázku, či tieto triedne schémy merajú to čo majú merať, resp. či klasifikácie EGP, ESeC a ESeG skutočne vystihujú a merajú zamestnanecké vzťahy na trhu práce a či ich kategórie (jednotlivé triedy) sú vnútorne homogénne a navzájom odlišné. Sociálne triedy sú vo všetkých troch klasifikáciách určované priamo, na základe explicitných kritérií a znakov (na základe trhovej a pracovnej situácie indikovanej zamestnaním a zamestnaneckým statusom) i nepriamo, na základe implicitných kritérií a znakov (odmeňovanie, istota v zamestnaní, šance na profesionálny vzostup, autonómnosť v práci atď.). Testovanie kritériálnej validity týchto triednych klasifikácií preto vyžaduje testovať vzťahy a súvislosti medzi jednotlivými triedami všetkých troch klasifikácií a týmito implicitnými znakmi, resp. premennými. Triedna klasifikácia je tým validnejšia (tým lepšie vyjadruje nerovnosti na trhu práce a nerovnosti medzi pracovnými pozíciami), čím väčšia je zistená miera súvislosti medzi jej jednotlivými triedami a sledovanými implicitnými premennými (Evans 1992; Evans, Mills 1998).

Testovanie kritériálnej validity triednych schém EGP, ESeC a ESeG teda znamená testovanie toho, ako tieto klasifikácie zodpovedajú charakteristikám, ktoré sa považujú za relevantné pre vymedzenie sociálnych tried (diferencujú ich, korelujú s nimi, prípadne ich predikujú). Hoci nemusia byť v definícii tried vždy explicitne uvedené, v rámci triednych klasifikácií sa tieto charakteristiky považujú za definičné charakteristiky tried. Takými charakteristikami sú napríklad podmienky práce, autonómnosť v práci, podiel na riadení a organizácii práce, možnosť kariérneho vzostupu v práci atď. Existujúce nerovnosti na trhu práce v SR vyjadrujú jednotlivé triedne klasifikácie tým lepšie, čím štatisticky významnejšie diferencujú, súvisia, alebo predikujú charakteristiky pracovných pozícií, tvoriace základ na zaradovanie osôb do jednotlivých tried (O'Reilly, Rose 2001, s. 144–146).

Pri testovaní kritériálnej validity sme sa zamerali na zisťovanie toho, ako vybrané charakteristiky pracovných pozícií súvisia s jednotlivými triedami všetkých troch klasifikácií. Odpoveď na otázku, ktorá z týchto triednych klasifikácií je lepšou, resp. valídnejšou operacionalizáciou Goldthorpeho vymedzenia sociálnych tried v slovenskej spoločnosti, možno získať na základe porovnania sily zistených súvislostí medzi vybranými charakteristikami a triedami klasifikácií EGP, ESeC a ESeG. Testovanie kritériálnej validity týchto triednych klasifikácií sme uskutočnili na základe testovania vzťahov medzi jednotlivými triedami týchto klasifikácií a internými kritériálnymi premennými, ktoré indikujú vybrané základné definičné prvky Goldthorpeho vymedzenia pojmu sociálna trieda: podmienky práce, šance na kariérny vzostup, autonómnosť v práci i možnosť podieľať sa na riadení a organizácii práce na pracovisku.

Testovaním konštruktivej validity¹⁵ sme hľadali odpoveď na otázku, či tieto triedne klasifikácie súvisia s rôznymi externými skutočnosťami teoreticky predpokladaným spôsobom,

¹⁵ Testovanie konštruktivej validity sa obyčajne uskutočňuje v troch krokoch: najskôr sa (na základe existujúcich teoretických poznatkov o problematike, napríklad poznatkov o súvislosti medzi triednou pozíciou a výškou príjmu, chorobnosťou, kultúrnou spotrebou, politickými postojmi atď. určí teoretický vzťah medzi triedou a inými premennými, potom sa odmeria empirická súvislosť medzi nimi a nakoniec sa interpretujú výsledky merania. Ak výsledky meraní potvrdzujú teoreticky predpokladané súvislosti, napríklad ak sa potvrdí teoreticky predpokladaný vzťah medzi triednou pozíciou a kultúrnou spotrebou, svedčí to o dosiahnutej konštruktivej validite nástroja merania, čiže triednej klasifikácie. Ak výsledky meraní nepotvrdzujú

teda či sa osoby zaradené do rôznych sociálnych tried odlišujú na základe predpokladaných dôsledkov ich triednej pozície. Triedna pozícia rozlišuje osoby najmä podľa dôsledkov, ktoré vyplývajú z jej zastávania pre ich život: podľa ich životných šancí a životných výsledkov, napríklad podľa príjmu a životnej úrovne, zdravia a veku dožitia, životného štýlu, kultúrnej spotreby, možností zabezpečiť vzdelanie pre svoje deti atď.

Testovanie konštruktivej validity triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG sme uskutočnili na základe testovania vzťahov medzi ich jednotlivými triedami a vybranými šiestimi externými premennými: dosiahnutým vzdelaním, príjmom, ohrozením nezamestnanosťou, životnou úrovňou, kultúrnou spotrebou a sociálno-triednym sebazaradením.¹⁶

Testovanie kriteriálnej validity na základe zistených súvislostí vybraných charakteristík pracovných pozícií a triedami klasifikácií EGP, ESeC a ESeG sme uskutočnili na základe testovania vzťahov medzi jednotlivými triedami týchto klasifikácií a internými kriteriálnymi premennými, ktoré indikujú základné definičné prvky Goldthorpeho vymedzenia sociálnych tried. Týmito prvkami boli: podmienky práce, šance na kariérny vzostup, autonómnosť v práci a možnosť podieľať sa na riadení a organizácii práce na pracovisku. Indikátormi pracovných podmienok boli spôsob platenia za vykonanú prácu, benefity poskytované popri odmene za prácu, nutnosť zaznamenávať čas začiatku a ukončenia práce a preplácanie odpracovaných nadčasov. Indikátormi šancí na kariérny vzostup bolo respondentovo hodnotenie svojich príležitostí na povýšenie a možný spôsob dosiahnutia vyššieho finančného ohodnotenia práce (povýšením, vyšším pracovným výkonom, zvýšením si kvalifikácie alebo vzdelania). Indikátormi autonómnosti v práci a možnosti podieľať sa na jej riadení a organizácii bolo rozhodovanie o obsahu a spôsobe vykonávania svojej práce, rozhodovanie o začiatku a konci práce, ovplyvňovanie práce spolupracovníkov a ovplyvňovanie spôsobu organizovania práce na pracovisku.

tieto súvislosti, treba preveriť, či sú správne teoretické predpoklady a/lebo či bolo meranie externých premenných a štatistické vyhodnotenie výsledkov uskutočnené správne. Ak sa správnosť teoretických predpokladov, uskutočneného merania i štatistického spracovania potvrdí, nástroj merania pravdepodobne nie je validný (O'Reilly, Rose 2001, s. 147–148).

¹⁶ Postup testovania i jeho výsledky sú podrobnejšie uvedené v Sopóci a kol. 2019, s. 41–47.

Empirickým výskumom zistené distribúcie sledovaných kritériálnych premenných ukázali, že všetky tri triedne klasifikácie sú vhodnými nástrojmi na opis a znázornenie sociálno-triednych nerovností v slovenskej spoločnosti. Na základe tohto poznatku bolo treba ďalej zistiť, ktorá z týchto triednych klasifikácií je najadekvátnejšou operacionalizáciou Goldthorpeho teoretického vymedzenia tried. Bolo teda potrebné analyzovať silu vzťahov, resp. súvislostí medzi sledovanými kritériálnymi premennými a triednymi klasifikáciami EGP, ESeC a ESeG. Túto analýzu sme uskutočnili na základe výpočtov koeficientov kontingencie merajúcich silu vzťahu medzi sledovanými dvanástimi kritériálnymi premennými a uvedenými triednymi klasifikáciami. Výsledky (tabuľka č. 7) ukázali, že podľa sily tejto súvislosti je z hľadiska kritériálnej validity najvalidnejšou sociálno-triednou schémou klasifikácia ESeC (najvyššie zistené hodnoty koeficientu v deviatich z dvanástich premenných), po nej nasleduje klasifikácia EGP a najmenej validnou je klasifikácia ESeG. Uvedené hodnoty koeficientov (všetky sú štatisticky významné) pritom ukázali, že medzi klasifikáciami ESeC a EGP sú vcelku len malé rozdiely v ich kritériálnej validite,¹⁷ validita klasifikácie ESeG je však v porovnaní s nimi výrazne nižšia.

Na základe opísaného spôsobu tvorby a konštrukcie troch triednych klasifikácií však nemožno takýto poznatok považovať za veľmi prekvapujúci – zatiaľ čo klasifikácie EGP a ESeC sú svojím charakterom a spôsobom konštrukcie veľmi podobné (klasifikácia ESeC je iba miernou modifikáciou klasifikácie EGP), klasifikácia ESeG je výraznejšou inováciou, ktorá predstavuje hlavne značné zjednodušenie v spôsobe tvorby a konštrukcie sociálno-ekonomických klasifikácií. Prejavilo sa to i v zistenej nižšej miere jej kritériálnej validity než bola miera validity ostatných dvoch triednych klasifikácií.

¹⁷ K podobnému zisteniu dospeli pri testovaní kritériálnej validity triednych klasifikácií EGP a ESeC v českej spoločnosti i T. Katrňák a P. Fučík (Katrňák, Fučík 2010).

Tabulka č. 7: Koefficienty kontingencie medzi kritériálnymi premennými a triednymi klasifikáciami EGP, ESeC a ESeG

Kritériálne premenné	Koefficienty kontingencie		
	EGP	ESeC	ESeG
Spôsob platenia za prácu	0,307	0,310	0,209
Benefity popri odmene za prácu	0,282	0,278	0,275
Nutnosť záznamu odpracovaného času	0,304	0,308	0,249
Preplácanie odpracovaných nadčasov	0,190	0,203	0,183
Hodnotenie príležitosti na povýšenie	0,241	0,327	0,191
Zvýšenie odmeny povýšením	0,269	0,283	0,184
Zvýšenie odmeny vyšším výkonom	0,135	0,150	0,174
Zvýšenie odmeny zvýšením vzdelania, kvalifikácie	0,184	0,185	0,144
Rozhodovanie o obsahu a spôsobe práce	0,440	0,455	0,420
Rozhodovanie o začiatku a konci práce	0,472	0,482	0,444
Ovplyvňovanie práce spolupracovníkov	0,202	0,211	0,236
Ovplyvňovanie spôsobu organizácie práce	0,400	0,401	0,388

Zdroj: Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku 2016*

Konštruktívnu validitu triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG sme testovali na základe preskúmania vzťahov medzi ich jednotlivými triedami a vybranými externými premennými. Zisťovali sme, či sa potvrdí teoreticky predpokladaný vzťah medzi triednymi pozíciami jednotlivých klasifikácií a externými premennými – potvrdenie tohto vzťahu svedčí o dosiahnutej konštruktívnej validite triednej klasifikácie. Vybranými externými premennými boli: najvyššie dosiahnuté vzdelanie, príjem, ohrozenie nezamestnanosťou, životná úroveň, kultúrna spotreba a triedne sebazaradenie.¹⁸ Na základe existujúcich empirických generalizácií a teoretických záverov doterajších výskumov sociálnej stratifikácie (Bunčák et al. 2011, 2013; Katrňák, Fučík 2010; Machonin, Tuček 1996; Matějů, Vlachová 2000 atď.) možno predpokladať, že príslušníci rôznych sociálnych tried sa odlišujú svojim dosiahnutým vzdelaním, výškou svojho príjmu, mierou ohrozenia nezamestnanosťou, výškou svojej životnej úrovne i úrovne kultúrnej spotreby a tiež svojim triednym sebazaradením.

¹⁸ Postup i výsledky testovania sú podrobnejšie uvedené v publikácii (Sopóci a kol. 2019, s. 48–50).

Výsledky uskutočnenej analýzy nám umožnili konštatovať, že podobne ako v prípade kritériálnej validity, aj skúmané externé premenné boli vo všetkých troch klasifikáciách pomerne výrazne diferencované podľa ich hlavných sociálnych tried. Triedne klasifikácie EGP, ESeC i ESeG možno teda aj na základe rozloženia hodnôt externých premenných považovať za klasifikácie s dostatočne výrazne odlišenými sociálnymi triedami, ktoré ich tvoria. Triedne pozície s nemanuálnou prácou, ako sú pozície manažérov, drobných podnikateľov, špecialistov, vyšších úradníkov, technikov atď., sú obsadené ľuďmi s vyšším nadobudnutým vzdelaním, ako zamestnanecké pozície s manuálnou prácou. Pozície podnikateľov, manažérov, špecialistov, vyšších úradníkov atď. sú tiež lepšie odmeňované ako ostatné triedne pozície. Sú aj v menšej miere ohrozené nezamestnanosťou ako ostatné pozície. Ľudia obsadzujúci tieto triedne pozície sa tiež vyznačujú vyššou životnou úrovňou a vyššou úrovňou kultúrnej spotreby ako ľudia v pozíciách s manuálnou alebo rutinnou nemanuálnou prácou. A nakoniec, ľudia obsadzujúci pozície servisnej triedy, resp. salariátu, drobní podnikatelia, manažéri, špecialisti a technici sa i sami zaraďujú do vyšších sociálnych tried ako ostatní zamestnanci.

Rovnako ako pri testovaní kritériálnej validity, aj v prípade konštruktivej validity empiricky zistené distribúcie sledovaných externých premenných potvrdili, že všetky tri triedne klasifikácie sú vhodnými nástrojmi na opis a znázornenie sociálno-triednych nerovností v slovenskej spoločnosti. V nadväznosti na toto zistenie bolo treba aj pri testovaní konštruktivej validity na základe analýzy sily súvislostí medzi sledovanými externými premennými a triednymi klasifikáciami EGP, ESeC a ESeG určiť, ktorá z týchto triednych klasifikácií je najadekvátnejšou operacionalizáciou Goldthorpeho teoretického vymedzenia tried. Takúto analýzu sme uskutočnili na základe výpočtov koeficientov kontingencie merajúcich silu vzťahu medzi sledovanými externými premennými¹⁹ a uvedenými triednymi klasifikáciami.

¹⁹ Podrobnejšie v (Sopóci a kol. 2019, s. 50–52).

Tabuľka č. 8: Koeficienty kontingencie medzi externými premennými a triednymi klasifikáciami EGP, ESeC a ESeG

Externé premenné	Koeficienty kontingencie		
	EGP	ESeC	EseG
Dosiahnuté vzdelanie	0,549	0,559	0,550
Príjem	0,416	0,418	0,472
Ohrozenie nezamestnanosťou	0,192	0,216	0,211
Životná úroveň	0,298	0,287	0,310
Kultúrna spotreba	0,315	0,316	0,296
Triedne sebazaradenie	0,349	0,357	0,377

Výsledky prezentované v tabuľke č. 8 ukázali, že podľa sily tejto súvislosti sú z hľadiska konštruktivej validity najvalidnejšími, resp. rovnako validnými sociálno-triednymi schémami klasifikácie ESeC a ESeG (najvyššie hodnoty koeficientu majú zhodne v troch zo šiestich premenných) a najmenej validnou je klasifikácia EGP. Uvedené hodnoty koeficientov pritom ukazujú, že rozdiely v miere konštruktivej validity medzi klasifikáciami EGP, ESeC a ESeG sú pomerne malé.

Výsledky uskutočneného testovania validity sociálno-triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG v slovenskej spoločnosti teda neboli celkom jednoznačné. Na jednej strane sme zistili, že všetky tri triedne klasifikácie sú validné. Testovanie kritériálnej i konštruktivej validity potvrdilo, že všetky klasifikácie sú vhodnými nástrojmi na opis a znázornenie sociálno-triednych nerovností v slovenskej spoločnosti. Testovaním kritériálnej validity sme zistili, že tieto klasifikácie pomerne významne zodpovedajú charakteristikám, ktoré sa považujú za relevantné pre vymedzenie sociálnych tried. Testovaním konštruktivej validity sme zistili, že tieto triedne klasifikácie súvisia s rôznymi externými skutočnosťami teoreticky predpokladaným spôsobom. Zistili sme, že skúmané kritériálne i externé premenné sú vo všetkých troch klasifikáciách pomerne výrazne diferencované podľa hlavných sociálnych tried. Triedne klasifikácie EGP, ESeC i ESeG teda možno považovať za klasifikácie s dostatočne výrazne odlišenými sociálnymi triedami, z ktorých sa skladajú. Štatistická významnosť i namerané hodnoty koeficientov kontingencie použitých pri testovaní kritériál-

nej i konštruktovej validity umožňujú konštatovať, že všetky tri triedne klasifikácie pomerne silne súvisia s internými i externými charakteristikami sociálnych tried, ktoré tvoria ich prvky. Na druhej strane, testovanie kritériálnej a konštruktovej validity týchto klasifikácií neumožňuje formulovať úplne jednoznačný záver o miere validity triednych klasifikácií EGP, ESC a ESeG v slovenskej spoločnosti. Na základe testovania kritériálnej validity sa javí ako najvalidnejšia triedna klasifikácia ESeC, na základe testovania konštruktovej validity sa ako najvalidnejšie, resp. rovnako validne javia triedne klasifikácie ESeC a ESeG. Podľa najjednoduchšej logiky by teda bolo možné konštatovať, že ak sa vychádza zo súhrnu zistenej kritériálnej i konštruktovej validity, najvalidnejšou zo všetkých troch testovaných sociálno-triednych klasifikácií je klasifikácia ESeC. Tento záver však z viacerých dôvodov možno považovať len za predbežný, resp. za záver vyžadujúci si ďalšie testovanie.

Vyplýva to z nasledujúcich skutočností. Klasifikácia ESeC sa na základe nášho testovania z hľadiska zistenej miery kritériálnej a konštruktovej validity neukázala ako výrazne validnejšia než triedne klasifikácie EGP a ESeG. V prípade miery kritériálnej validity sme zistili len malé rozdiely medzi klasifikáciami ESeC a EGP (výrazne nižšia v porovnaní s nimi bola miera validity klasifikácie ESeG) a zistené rozdiely v miere konštruktovej validity medzi klasifikáciami EGP, ESeC a ESeG boli tiež pomerne malé. Z hľadiska miery kritériálnej validity možno teda klasifikáciu ESeC považovať za mierne validnejšiu ako klasifikáciu EGP, z hľadiska miery konštruktovej validity je však približne rovnako validna ako klasifikácia ESeG.

Zistenú vysokú mieru kritériálnej i konštruktovej validity klasifikácie ESeC možno považovať za dôsledok jej vytvorenia pre potreby komparácie systémov sociálnej stratifikácie európskych štátov (klasifikácia EGP vznikla primárne pre potreby analýzy stratifikácie spoločnosti Veľkej Británie) i za dôsledok vyššej miery jej aktuálnosti, resp. jej adekvátnosti vzhľadom na prebiehajúce zmeny vo vývoji zamestnaneckých štruktúr moderných západných spoločností, ktoré staršia klasifikácia EGP nezohľadňuje. Sociálno-triedna klasifikácia ESeG, ktorá je z hľadiska miery konštruktovej validity jednou z dvoch najvalidnejších, sa pritom z hľadiska miery kritériálnej validity ukázala ako najmenej validna zo všetkých

troch klasifikácií. Možné vysvetlenie tejto diskrepancie vychádza na jednej strane z predpokladu, že nižšia miera kritériálnej validity klasifikácie ESeG je spôsobená tým, že v porovnaní s klasifikáciami EGP a ESeC predstavuje výrazné zjednodušenie v spôsobe tvorby a konštrukcie sociálno-ekonomických klasifikácií, a na druhej strane z predpokladu, že vyššia miera jej konštruktivej validity je dôsledkom viac hierarchického spôsobu usporiadania jej jednotlivých tried, ako je to v prípade klasifikácií EGP i ESeC.

Možno teda uzatvoriť, že takéto ani iné podobné vysvetlenia nám neumožňujú urobiť jednoznačný záver o tom, ktorá z týchto klasifikácií je najvhodnejšou na opis a vysvetlenie sociálno-triednych nerovností v slovenskej spoločnosti. Závbery uskutočnené na základe nášho testovania validity klasifikácií EGP, ESeC a ESeG, spolu s poznatkami o vytvorení týchto triednych klasifikácií, o spôsobe ich konštrukcie, o ich charakteristikách i ďalších relevantných skutočnostiach však môžu sociológom umožniť rozhodnúť sa, ktorú z nich použijú pri svojom skúmaní sociálnej stratifikácie a mobility slovenskej spoločnosti. Ďalšie hľadanie odpovede na otázku, ktorá z troch analyzovaných triednych klasifikácií je najvhodnejšou na skúmanie sociálnych nerovností na Slovensku, si vyžaduje buď uskutočniť ďalšie testovanie ich validity na základe nových empirických údajov, alebo použiť iné spôsoby zistenia miery vhodnosti sociálno-triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG pri takomto skúmaní.

Možnosti využitia neoweberovského sociálno-triedneho prístupu pri analýze najnovšieho vývoja sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti ukážeme na príklade využitia empirických údajov získaných sociologickými výskumami jej stratifikácie a mobility, ktoré sa uskutočnili v rokoch 1988 až 2016. Tieto výskumy sa realizovali prevažne s využitím sociálno-triednej klasifikácie EGP, operacionalizovanej podľa metodiky (Ganzeboom, Treiman, Ultee 1991). R. Džambazovič (2019) pri analýze vývoja zastúpenia jednotlivých tried v sociálno-ekonomickej štruktúre spoločnosti využil dáta sociologických výskumov

stratifikácie slovenskej spoločnosti z rokov 1988 až 2016. Zistenia týchto výskumov²⁰ ukazujú viacero dôležitých vývojových zmien v tejto oblasti.

Pre Slovensko bolo na sklonku obdobia totalitného režimu charakteristické vysoké zastúpenie ekonomicky aktívneho obyvateľstva skladajúceho sa najmä z najpočetnejšie zastúpenej robotníckej triedy a odborníkov so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním. Servisná trieda tvorená vysokoškolsky a stredoškolsky vzdelanými odborníkmi, štátnymi úradníkmi a manažérmi organizácií tvorila asi štvrtinu ekonomicky aktívnych. Samostatne zárobkovo činní a súkromní poľnohospodári boli zastúpení minimálne, neexistovali malí súkromní podnikatelia so zamestnancami a málo zastúpenou triedou boli aj rutinne nemanuálne pracujúci zamestnanci vyššieho a nižšieho stupňa v administratíve, obchode a službách. Servisná trieda a rutinne nemanuálne pracujúci však i napriek tomu tvorili až 40,5% ekonomicky aktívneho obyvateľstva Slovenska.

Po roku 1989 sa uskutočnili zásadné zmeny v rozvrstvení ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Na základe politických zmien prebehla i ekonomická transformácia a reštrukturalizácia trhu práce a zamestnaneckej skladby. Zmenila sa ponuka i dopyt po rôznych typoch pracovníkov, výrazne sa znížil podiel robotníckych profesií, výrazne poklesol počet zamestnancov v poľnohospodárstve a priebežne narastal podiel drobných podnikateľov a

²⁰ Išlo o údaje získané empirickými výskumami *Sociálna stratifikácia vo východnej Európe po roku 1989*. Obdobie zberu údajov: máj 1993, autori výskumu: Ivan Szélényi a Donald J. Treiman, University of California at Los Angeles (UCLA), zber dát: Metodicko-výskumný kabinet Slovenského rozhlasu, typ výberu vzorky: dvojstupňový stratifikovaný náhodný výber, veľkosť vzorky: 4 953 respondentov. Tento výskum je zdrojom údajov o sociálno-triednej štruktúre aj za rok 1988. Respondenti retrospektívne identifikovali informácie o svojom postavení na trhu a práce a charakteristikách svojho zamestnania v roku 1988.

ISSP Sociálne nerovnosti 2001. Obdobie zberu údajov: september 2001, autor výskumu: Sociologický ústav SAV, zber dát: ÚVVM pri ŠÚ SR, typ výberu vzorky: kvótny, veľkosť vzorky: 1 082 respondentov.

ISSP na Slovensku 2006–2008: obdobie zberu údajov: október 2008, autor výskumu: Sociologický ústav SAV a Katedra sociológie FF UK v Bratislave, zber dát: FOCUS, s.r.o., typ výberu vzorky: viacstupňový stratifikovaný náhodný výber, veľkosť vzorky: 1 138 respondentov.

ISSP Slovensko 2012. obdobie zberu údajov: október a december 2012, autor výskumu: Sociologický ústav SAV, Katedra sociológie FF UK v Bratislave, FSEV UK v Bratislave, UMB Banská Bystrica, zber dát: TNS Slovakia, typ výberu vzorky: viacstupňový stratifikovaný náhodný výber, veľkosť vzorky: 1 128 respondentov.

Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku 2016: obdobie zberu údajov: október a december 2016, autor výskumu: Katedra sociológie FF UK v Bratislave, zber dát: MEDIAN SK, s.r.o., typ výberu vzorky: viacstupňový stratifikovaný náhodný výber, veľkosť vzorky: 3 500 respondentov.

podiel rutinne nemanuálne pracujúcich. Tento vývoj bol spôsobený najmä výrazným rozvojom sektoru služieb, rozšírením súkromného podnikania a útlmom viacerých odvetví priemyslu a poľnohospodárstva na Slovensku. Prebehli i zmeny vo vzdelanostnej štruktúre, spôsobené najmä nárastom možností získať úplné stredoškolské i vysokoškolské vzdelanie. V dôsledku zníženia pôrodnosti a starnutia obyvateľstva sa zmenila aj demografická štruktúra obyvateľstva Slovenska.

Tabuľka č. 9: Vývoj zloženia ekonomicky aktívneho obyvateľstva Slovenska v rokoch 1988 – 2016 podľa klasifikácie EGP (v %)

EGP/Rok	1988	1993	2001	2008	2012	2016
Velkí vlastníci – vyšší odborníci	11,0	10,0	10,8	8,0	8,0	9,1
Vysoko a stredne kvalifikovaní – nižší odborníci	14,9	17,4	13,0	13,5	16,0	19,4
Rutinní nemanuálni vyššieho a nižšieho stupňa	14,6	14,3	24,0	21,0	21,9	26,1
Samostatní so zamestnancami	0,0	0,8	4,0	3,6	1,8	4,5
Samostatní bez zamestnancov	0,4	3,1	2,9	6,9	8,5	8,5
Farmári, súkromní roľníci	0,4	0,6	0,3	-	-	0,3
Majstri, nižší technici	4,9	4,3	0,9	-	0,3	0,7
Kvalifikovaní robotníci	23,0	21,4	15,4	16,3	17,4	15,8
Nízkokvalifikovaní a nekvalifikovaní robotníci	24,4	22,4	24,9	26,0	21,6	14,3
Poľnohospodárski robotníci	6,5	5,8	3,7	4,7	4,5	1,2

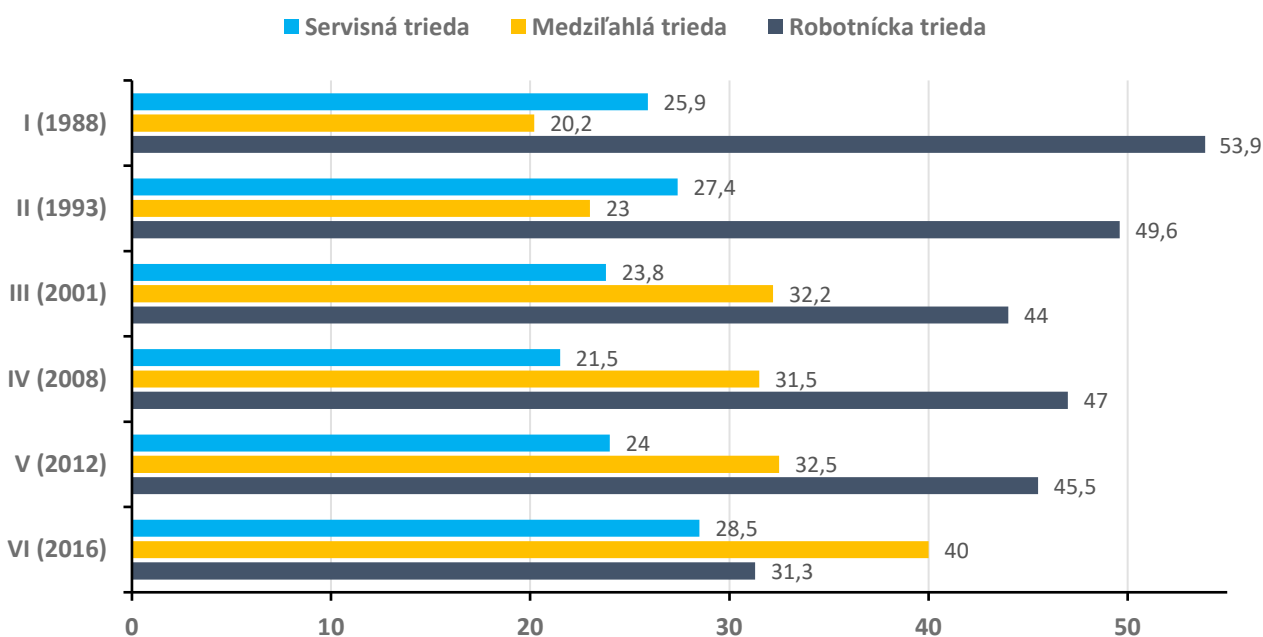
Zdroj: Džambazovič 2019

Po roku 1989 sa vnútorne zmenili všetky kategórie klasifikácie EGP. Najvýznamnejšie zmeny vyvolal vznik novej kategórie ekonomicky samostatne zárobkovo činných osôb, pričom narástol najmä počet drobných podnikateľov bez zamestnancov. V dôsledku toho sa významne zmenil aj podiel iných kategórií v zložení ekonomicky aktívneho obyvateľstva SR. Výrazne poklesol podiel kvalifikovaných robotníkov a majstrov a narástol podiel ekonomicky samostatných a nízko kvalifikovaných robotníkov. Jedným z najvýraznejších trendov vývoja v tomto období bol pokles podielu všetkých kategórií robotníckej triedy.

Súviselo to i s rozvojom odvetví obchodu a služieb, ktorý spôsobil nárast podielu rutinne nemanuálne pracujúcich osôb. Na základe nárastu podielu ekonomicky samostatných osôb početne vzrástla medzilahlá trieda (s výnimkou nižšie kvalifikovaných technikov, majstrov a predákov). Narástol podiel ľudí v zamestnaniach vyžadujúcich si vyššiu kvalifikáciu a vzdelanie, znížil sa podiel robotníckych pozícií. Mierne vzrástol podiel servisnej triedy a výraznejšie podiel rutinne nemanuálne pracujúcich.

Vývoj sociálno-triedneho zloženia slovenskej spoločnosti výstižne znázorňuje i graf č. 2. Ukazuje dlhodobý pokles podielu robotníckej triedy, výrazný nárast podielu medzilahlej triedy a mierny nárast podielu servisnej triedy. Tieto vývojové trendy pritom, najmä v prípade medzilahlej a servisnej triedy, počas sledovaného obdobia niekedy i významne kolísali.

Graf č. 2: Vývoj zloženia ekonomicky aktívneho obyvateľstva Slovenska podľa trojtriedneho variantu klasifikácie EGP (v %)

Zdroj: Džambazovič 2019

Na základe uvedených skutočností možno vo všeobecnosti konštatovať, že na Slovensku sa po roku 1989 vytvoril nový systém sociálnej stratifikácie, zásadne odlišný od toho, ktorý existoval počas štyridsiatich rokov ČSSR. V priebehu uskutočnenej transformácie slovenskej spoločnosti sa v nej, podobne ako v ostatných postsocialistických štátoch, vytvorili

základy nového sociálno-triedneho rozvrstvenia. Medzi najviditeľnejšie zmeny triednej štruktúry slovenskej spoločnosti patrí výrazné zníženie podielu robotníkov, nárast podielu drobných podnikateľov a rutinne nemanuálne pracujúcich. Dôsledkom absolvovaných politických a makroekonomických zmien bol aj nárast podielu medzilahlej i servisnej triedy a zníženie podielu robotníckej triedy.

Uvedená analýza tiež potvrdzuje, že využitie sociálno-triedneho prístupu založeného na neoweberovských východiskách je prínosné, resp. i nevyhnutné pre čo najkomplexnejšie pochopenie a vysvetlenie aktuálneho stavu a vývoja sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti.

3. Spôsob života tried

Podľa väčšiny sociologických teórií sociálnych nerovností pozícia v systéme sociálnej stratifikácie spoločnosti významne ovplyvňuje materiálnu aj kultúrnu spotrebu, vkus i ďalšie stránky spôsobu života ľudí. Medzi teoretikmi sociálnej stratifikácie však existujú diferencované stanoviská týkajúce sa vysvetlenia úlohy rôznych faktorov, spôsobov a mechanizmov tejto determinácie. V posledných desaťročiach sa medzi sociológmi vykryštalizovali dve základné a pritom protikladné vysvetlenia podmienenosti spôsobu života postavením v stratifikačných systémoch moderných spoločností. Prvé vysvetlenie, resp. stanovisko, označované ako model triednej homológie, v zásade tvrdí, že rôzne sociálne triedy alebo statusové skupiny sú charakteristické osobitnými štýlmi života, ktoré spoluurčujú ich pozíciu v systéme sociálnej stratifikácie. Druhé stanovisko, označované ako model individualizácie, vychádza z predpokladu, že v súčasných moderných spoločnostiach sa význam a funkcie sociálnych tried výrazne oslabili, preto už neovplyvňujú ani spôsob života ľudí tak ako v minulosti – spôsob života i kultúrnu spotrebu členov moderných spoločností ovplyvňujú najmä ich individuálne charakteristiky, ako sú vek, rod, etnicita, sexuálna orientácia atď. Popri týchto dvoch stanoviskách existuje ešte i tretie, tvoriace podľa mnohých autorov akési ich prepojenie či strednú cestu medzi nimi – označuje sa ako model rozlišujúci univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry (angl. omnivores vs. univores) a tvrdí, že vyššie spoločenské triedy sú charakteristické všetko zahrňujúcou kultúrnou spotrebou, zatiaľ čo kultúrna spotreba príslušníkov nižších tried je užšie orientovaná.²¹

Pri skúmaní problematiky spôsobu života jednotlivých sociálnych tried sme sa snažili zistiť, ktorý z týchto modelov lepšie charakterizuje vzťah medzi postavením v systéme sociálnej

²¹ Tieto tri stanoviská podrobnejšie charakterizovali napríklad T. W. Chan a J. H. Goldthorpe (2007a, b), J. Šafr (2008) i ďalší autori.

stratifikácie a spôsobom života v súčasnej slovenskej spoločnosti. Na základe údajov získaných empirickým výskumom *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku* sme testovali platnosť uvedených dvoch protikladných modelov, vysvetľujúcich odlišnými spôsobmi vzťah medzi sociálnou triedou a spôsobom života ľudí, pričom sme venovali pozornosť aj tretiemu modelu, zameranému na druhy kultúrnej spotreby. V ďalších riadkoch preto najskôr stručne predstavíme všetky spomínané modely a vysvetlíme spôsob, ktorým sme testovali ich platnosť. Potom predstavíme výsledky nášho testovania a zhodnotíme použitý postup i dosiahnuté výsledky.

Model triednej homológie vychádza zo základného predpokladu o súvislosti medzi sociálnou stratifikáciou a spôsobom života – predpokladá, že príslušníci rôznych sociálnych tried alebo ľudia s rôznym sociálnym statusom žijú osobitnými a navzájom odlišnými spôsobmi života. Model je teda vybudovaný na kombinácii dvoch princípov: princípu homogenity spôsobu života príslušníkov sociálnej triedy, resp. statusovej skupiny a princípu homológie, čiže zhody štruktúry sociálno-triednych či statusových pozícií a štruktúry spôsobov života. Rôzne spôsoby života jednotlivých tried alebo statusových skupín pritom významným spôsobom spoluurčujú nielen ich charakteristiky, ale aj ich pozíciu a vzájomné vzťahy v systéme sociálnej stratifikácie, vytvárajú okrem iného aj symbolické hranice medzi sociálnymi triedami. Model triednej homológie teoreticky rozpracovali a v západných spoločnostiach empiricky verifikovali mnohí sociológovia (Chan, Goldthorpe 2007a,b; Erikson 1996; Katz-Gerro 2002; Savage et al. 1995; Warde et al. 2000 atď.). Najznámejším z nich je protagonistu kulturalistického prístupu ku skúmaniu sociálnej stratifikácie a tried P. Bourdieu, ktorý vytvoril jednu z najprepracovanejších, najčastejšie využívaných, ale súčasne i najviac kritizovaných podôb tohto modelu (Bourdieu 1984).

Homológia sociálno-triednej štruktúry a spôsobu života je podľa neho sprostredkovaná predovšetkým triednym habitom, čiže sociálne vytvoreným a špecifickými triednymi podmienkami formovaným systémom dispozícií členov jednotlivých tried, na základe ktorého vnímajú a posudzujú svet a konajú v ňom. Systém dispozícií, ktorý ľudia nadobúdajú, závisí od ich postavenia v spoločnosti, čiže na tom, akým kapitálom, resp.

akými druhmi a veľkosťou kapitálu²² disponujú. Na základe odlišných triednych habitov vznikajú osobitné spôsoby života jednotlivých sociálnych tried, ktoré zahŕňajú aj špecifické vzory ich kultúrnej spotreby, ich odlišný vkus atď. Takto sa v rámci triednej štruktúry vytvárajú konzistentné a navzájom odlišné spôsoby života jednotlivých tried, na základe ktorých vzniká a reprodukuje sa aj ich hierarchické usporiadanie v systéme sociálnej stratifikácie. Toto hierarchické usporiadanie je poľom symbolického triedneho zápasu, v ktorom sa príslušníci jednotlivých sociálnych tried vymedzujú voči ostatným členom spoločnosti: ako my a oni, ako rovnakí a odlišní, ako zahrnutí a vylúčení a pod. Súperenie medzi sociálnymi triedami na poli spôsobu života a kultúry považoval Bourdieu za skrytú, avšak základnú súčasť triedneho boja. Členovia dominujúcich tried v tomto boji využívajú „symbolické násilie“ s cieľom stále potvrdzovať nadradenosť svojho spôsobu života tým, že ho vyhlasujú za splňajúci najvyššie etické, estetické a iné kritériá, za najhodnotnejší, najviac žiaduci, prípadne dominujúci – a to v protiklade so spôsobmi života ostatných tried, ktoré označujú ako menej hodnotné, nevhodné či nežiaduce. Bourdieu považoval kultúrnu reprodukciu uskutočňovanú prostredníctvom využívania symbolického násilia za podstatný aspekt reprodukcie sociálno-triednej stratifikácie spoločnosti (Bourdieu 1984).

Model individualizácie je považovaný za protiklad modelu triednej homológie, resp. za výsledok snáh o falzifikáciu tohto modelu. Východiskom modelu individualizácie je predpoklad, že v súčasných moderných západných spoločnostiach rozdiely v spôsobe života, kultúrnej spotrebe i vkuse strácajú svoj stratifikačný či sociálno-triedny základ a stávajú sa skôr spôsobom individuálnej sebarealizácie. Tento model teda neuznáva rozhodujúci význam súvislosti medzi sociálno-triednou pozíciou a spôsobom života, a namiesto toho predpokladá determinovanosť spôsobu života individuálnymi charakteristikami jednotlivcov, ako sú rod, vek, resp. fáza životného cyklu, etnicita, sexuálna orientácia atď. Protagonistami modelu individualizácie sú najmä autori spätí s teóriou postmodernizmu a s postmodernistickou teóriou sociálnej stratifikácie, ako je napríklad Z. Bauman, ale i autori

²² Za kapitál považoval Bourdieu akýkoľvek zdroj použiteľný v niektorej sociálnej oblasti na dosiahnutie osobného profitu a rozlíšil ekonomický, kultúrny, sociálny a symbolický kapitál (Bourdieu 1986).

analyzujúci druhú fázu vývoja modernej spoločnosti, ako sú U. Beck, A. Giddens, S. Lash a ďalší. Táto teória popiera určujúci význam sociálnych tried, resp. sociálno-ekonomického statusu pre utváranie sociálnej štruktúry súčasných moderných spoločností a tvrdí, že v týchto spoločnostiach nadobudli rozhodujúci význam skutočnosti neekonomického charakteru, v dôsledku pôsobenia ktorých boli tradičné kolektívne (najmä triedne) identity nahradené individualizovanými identitami (Beck 2004; Giddens 1991; Warde 1997).

T. W. Chan a J. Goldthorpe rozlišujú slabšiu a silnejšiu verziu modelu individualizácie (Chan, Goldthorpe 2007a). Slabšia verzia, ktorú reprezentujú U. Beck, A. Giddens, S. Lash, J. Urry a ďalší, tvrdí, že individuálne charakteristiky sú ako determinanty spôsobu života minimálne rovnako dôležité ako sociálna trieda alebo sociálny status a že jednotlivci majú teda väčšiu možnosť výberu špecifického spôsobu života, ako sú možnosti kolektív (napríklad tried), za členov ktorých sa považujú. Silnejšia verzia modelu individualizácie popiera akúkoľvek determinovanosť spôsobu života ľudí súčasných moderných spoločností sociálnou, teda i triednou štruktúrou a často odmieta dokonca uznať, že spôsoby života členov súčasných spoločností majú nejakú vnútornú jednotu. Túto verziu modelu individualizácie reprezentujú najmä postmodernistickí autori, ktorí tvrdia, že jednotlivci dokážu v čoraz väčšej miere utvárať spôsoby svojho života nezávisle od svojej sociálnej pozície a vlastnú individualitu formujú prevažne slobodne svojím spôsobom materiálnej i nemateriálnej spotreby, manifestovaním svojho vkusu a svojou slobodnou voľbou (Bauman 2002, 2003).

Podľa stúpecov modelu individualizácie v najnovšom období vývoja moderných spoločností sú ich členovia vo svojich spôsoboch života čoraz menej obmedzovaní svojím sociálnym postavením, socializáciou uskutočňovanou v rámci svojej sociálnej triedy a predpísanými vzormi triednych spôsobov života. Namiesto toho si spôsoby života slobodne volia, resp. aktívne žijú štýlmi života, ktoré si zväčša tvoria ako skladačku zloženú z možností, ktoré im ponúka súčasná konzumná spoločnosť. Z týchto možností si v závislosti od svojich charakteristík vyberajú a tak si vytvárajú svoj štýl života ako spôsob vlastnej životnej seba-realizácie.

Model univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry sa sústreďuje viac na oblasť kultúrnej spotreby ako na spôsob života vo všeobecnosti a považuje sa buď za prepojenie dvoch predchádzajúcich modelov, alebo za strednú cestu medzi nimi. Vznikol na základe sociologickej reflexie zmien, ktoré sa uskutočnili v moderných spoločnostiach v dôsledku procesov globalizácie a kultúrnej fragmentácie. Na základe takejto reflexie vznikol i model individualizácie, na rozdiel od neho však model univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry neodmieta existenciu triednej homológie.

Východiskom tohto modelu je empirickými zisteniami podložený názor, že v súčasnej modernej spoločnosti už model triednej homológie nedokáže adekvátne vysvetliť aktuálnu situáciu v oblasti kultúrnej spotreby. Kultúrna spotreba je síce stále determinovaná sociálnou stratifikáciou, najnovší spoločenský vývoj však modifikoval podobu vzťahu medzi týmito skutočnosťami: zanikla jednoznačná súvislosť medzi pozíciou v triednej hierarchii a kultúrnou spotrebou. Neplatí už jednoznačne, že príslušníci vyšších sociálnych tried sa orientujú prevažne či prednostne na vysokú, resp. umeleckú kultúru a príslušníci nižších tried na nízku, resp. masovú kultúru. Namiesto toho sa v súčasných spoločnostiach vytvorilo skôr rozdelenie na univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry, pričom univerzálni konzumenti, ktorí pochádzajú z vyšších sociálnych tried, sa orientujú na vysokú i masovú kultúru a vyhranení konzumenti, pochádzajúci z nižších tried, sa orientujú iba, resp. prevažne na masovú kultúru. Podľa zástancov tohto modelu teda, podobne ako v modeli triednej homológie, si nižšie sociálne triedy udržiavajú prevažujúci vkus i spotrebu nižšej kultúry a medzi vyššími triedami prevažuje vkus i spotreba vyššej kultúry – príslušníci vyšších tried túto spotrebu však doplnili konzumom nižšej, masovej kultúry (Peterson 2005; Peterson, Kern 1996; Peterson, Simkus 1992; Warde et al. 2000).

Pri hodnotení tohto fenoménu považuje časť autorov, najmä z radov stúpcov modelu triednej homológie, recepciu, resp. využívanie všetkých druhov kultúry príslušníkmi vyšších tried iba za nový spôsob manifestovania ich kultúrnej i sociálnej nadržanosti, prípadne odlišnosti od členov nižších tried, ktorí sa i v súčasnosti vo svojej kultúrnej spotrebe zväčša obmedzujú na oblasť nižšej, masovej kultúry. Využívanie všetkých druhov kultúry

považujú teda títo autori za najnovší spôsob vytvárania a udržiavania symbolickej hranice medzi vyššou a nižšími sociálnymi triedami. V protiklade k tomu iná časť autorov, predovšetkým spomedzi stúpcov modelu individualizácie, považuje univerzálnych konzumentov kultúry za ľudí s najširším kultúrnym rozhľadom, ktorí nezavrhuju ani rôzne druhy masovej kultúry a sú voči nim otvorení. Sledujú tým predovšetkým cieľ vlastnej sebarealizácie v oblasti kultúry, a nie udržanie si svojho dominantného postavenia v systéme sociálnej stratifikácie a kultúrne i sociálne odlišenie sa od príslušníkov nižších sociálnych tried (Chan, Goldthorpe 2007a, b; Sintas, Alvares 2002; Wynne, O'Connor 1998).

Pri skúmaní vzťahu medzi sociálnou stratifikáciou, resp. triedou a spôsobom života sme vychádzali z chápania spôsobu života²³ ako súboru konaní uskutočňovaných na základe vzorov pochádzajúcich zo systému hodnôt, noriem, postojov i ďalších prvkov kultúry sociálnej skupiny či spoločnosti. Jednotlivci, sociálne skupiny i sociálne kategórie ľudí žijú rôznymi spôsobmi života na základe osvojenia si vzorov myslenia a konania, ktoré sú sociálno-kultúrne diferencované. Spôsob života sa prejavuje najmä prostredníctvom množstva rôznych druhov konania a správania sa v oblasti materiálnych i duševných činností, materiálnej i kultúrnej spotreby, sociálnych interakcií, priestorovej mobility atď.

Sociológovia skúmajúci vzťah medzi sociálnymi triedami a spôsobom života venujú pozornosť najčastejšie takým súčasťam spôsobu života, ako sú vzory materiálnej a kultúrnej spotreby, symbolické konanie a spôsoby využívania voľného času príslušníkmi rôznych sociálnych tried, ale aj iných sociálnych skupín, prípadne kategórií ľudí (Duffková, Tuček 2003; Šafr 2008). Na základe empirickými výskumami zistenej homogenity spôsobov, resp. vzorov spotreby, motivácií, preferencií a ďalších skutočností sa identifikujú sociálne skupiny či kategórie ľudí s rovnakým alebo podobným spôsobom života, pričom sa odhaľujú i rozdiely v spôsobe života jednotlivých súčastí spoločnosti, napríklad sociálnych tried, statusových skupín, etnických, rodových, vekových a iných skupín a kategórií členov spoločnosti,

²³ Spôsob života pritom chápeme ako synonymum termínu životný štýl.

ktoré sa prejavujú i v symbolických hraniciach medzi jednotlivými triedami alebo inými sociálnymi skupinami. Tieto symbolické hranice sú nástrojom vymedzovania skupinovej identity jednotlivých tried a súčasne i nástrojom odlišenia sa od ostatných tried, ktoré žijú inými spôsobmi života.

V prípade kultúrnej spotreby (spotreby produktov kultúry, resp. pasívnej participácie na kultúre) ako súčasti spôsobu života sa pri sociologickom skúmaní najčastejšie rozlišujú jej dva základné druhy, chápané ako protipóly: spotreba vysokej, resp. umeleckej kultúry a spotreba nízkej, resp. masovej kultúry. Vysokou či umeleckou kultúrou sa pritom rozumie kultúra určovaná, produkovaná, spotrebúvaná a kontrolovaná predovšetkým kultúrnymi elitami (tvorenými najviac cenenými osobnosťami z oblasti umenia, vzdelávania, vedy a pod.), ktorá je v spoločnosti považovaná za umelecký vzor a za prestížnu kultúru. Za masovú kultúru, blížiacu sa nízkej kultúre, sa považuje kultúra vytváraná vo všeobecne prístupnej, štandardizovanej podobe pre široké masy; jej cieľom je najmä poskytovanie zábavy, uvoľnenia, oddychu a relaxácie konzumentom. Zatiaľ čo vysoká kultúra si kladie za cieľ predovšetkým kultivovať a saturovať vysoký umelecký vkus ľudí, masová kultúra sa orientuje na priemerný vkus ľudí umožňujúci vytváranie a šírenie produkcie sledujúcej najmä komerčné ciele, teda jej prijímanie čo najväčším počtom príslušníkov spoločnosti (Gans 1999; Wilensky 1964; DiMaggio 1996).

Rozlišovanie vysokej a nízkej kultúry, rovnako ako rozlišovanie ostentatívnej a nevyhnutnej spotreby je zjavným zjednodušením problematiky, pri sociologickom skúmaní si preto treba naplno uvedomiť a rešpektovať obmedzenia týchto typológií – osobitne pri interpretácii zistení empirických výskumov, ktoré tieto a podobné dichotomické rozlíšenia využívajú ako svoje teoretické východiská.

Na empirické skúmanie vzťahu sociálnych tried a spôsobu života sa využívajú indikátory, ktoré na jednej strane vystihujú materiálny i symbolický charakter a špecifiká konkrétneho spôsobu života niektorej skupiny či kategórie ľudí, a na druhej strane majú schopnosť empiricky rozlišovať jednotlivé spôsoby života. Najčastejšie využívanými indikátormi sú údaje o hmotnej spotrebe, resp. o vzoroch spotrebného konania, v ktorých sa prejavujú spotre-

bitel'ské preferencie. Pritom sa ako protipóly na kontinuu teoretických podôb tohto konania najčastejšie používajú vzor okázalej (ostentatívnej), resp. luxusnej spotreby a vzor nevyhnutnej spotreby, resp. spotreby materiálnej nevyhnutnosti (Bourdieu 1984; Sobel 1989; Veblen 1999). Ich indikátormi bývajú buď príslušné spôsoby konania (napríklad na jednej strane nakupovanie luxusného tovaru prestížnych značiek, dovolenkové pobyty v drahých destináciách, či výhradná konzumácia biopotravín – a na druhej strane využívanie zliav a výpredajov pri nakupovaní, orientácia na lacné výrobky, kupovanie už použitých vecí), alebo hodnotenie určitých vzorov konania respondentmi ako pre nich najvhodnejších, žiaducich, preferovaných, nutných a pod.

Aj pri empirickom skúmaní kultúrnej spotreby ako súčasti spôsobu života sa využívajú ako indikátory údaje o vzoroch konania, ale aj údaje o vkuse a vedomostiach ľudí z oblasti kultúry, pričom sa tieto dva druhy indikátorov často kombinujú. Poznatky a skúsenosti získané mnohými výskumami však ukazujú, že kultúrna spotreba musí byť skúmaná priamo – ako konanie, pretože vzory konania v oblasti kultúrnej spotreby nemožno spoľahlivo odvodiť z údajov o kultúrnom vkuse, ani z údajov o kultúrnych preferenciách ľudí (Chan, Goldthorpe 2007b; Silva 2006; Sintas, Alvarez 2002; Van Rees et al. 1999).

Sociálna trieda, považovaná vo vzťahu k spôsobu života za nezávislú premennú, sa pre potreby týchto empirických výskumov zväčša operacionalizuje veľmi voľne a rozmanitými spôsobmi. Ako jej indikátory sa najčastejšie využívajú zamestnanie, príjem, vzdelanie, sociálno-ekonomický status (najčastejšie chápaný ako kombinácia príjmu a vzdelania, prípadne ako kombinácia príjmu, vzdelania a zamestnania) a tiež rôzne triedne klasifikácie, najčastejšie triedne schémy EGP a ESeC. Uskutočnené empirické výskumy využívajúce tieto triedne alebo statusové klasifikácie opakovane potvrdili existenciu sociálneho i sociálno-triedneho „gradientu“ spôsobu života i kultúrnej spotreby, sociológovia však doteraz nedokázali uspokojivo analyzovať a vysvetliť mechanizmy pôsobenia tohto gradientu. Pri skúmaní vzťahu sociálnej stratifikácie a spôsobu života treba podľa niektorých autorov pri objasňovaní tejto otázky vychádzať z Weberovho analytického rozlíšenia sociálnej triedy

a sociálneho statusu a preskúmať vzťahy medzi triedou a statusom (a ich prvkami) v ich vzájomnom pôsobení na spôsob života a kultúrnu spotrebu (Chan, Goldthorpe 2004, 2007a).

Pri našom testovaní platnosti dvoch protikladných modelov (modelu triednej homológie a modelu individualizácie) vysvetľujúcich odlišnými spôsobmi vzťah medzi sociálnou stratifikáciou a spôsobom života ľudí sme vychádzali z údajov získaných uvedeným empirickým výskumom sociálnej stratifikácie a mobility slovenskej spoločnosti. Na základe výskumom získaných údajov o zamestnaní, pracovnom postavení a riadiacej pozícii respondenta možno vytvoriť sociálno-triedne klasifikácie EGP, ESeC i ESeG a určiť v nich triednu pozíciu respondenta; možno tiež určiť sociálno-ekonomický status respondentov na základe kombinácie výskumných údajov o ich najvyššom dosiahnutom vzdelaní a mesačnom príjme. Výskum zisťoval aj základné sociálno-demografické údaje respondentov: pohlavie, vek, národnosť, veľkosť bydliska a kraj Slovenskej republiky, v ktorom žije respondent. Výskumom získané dáta umožnili na základe batérií otázok indikujúcich spôsob života a kultúrnu spotrebu identifikovať aj vzor materiálnej i kultúrnej spotreby respondenta. Závislosť materiálnej a kultúrnej spotreby od nezávislých premenných (sociálna trieda a sociálno-demografické charakteristiky respondentov) sme zisťovali s použitím poradovej regresnej analýzy.

Pre potreby nášho testovania platnosti modelu triednej homológie sme ako nezávislé premenné použili pozíciu respondenta v triednej klasifikácii ESeC a sociálno-ekonomický status, skonštruovaný na základe kombinácie príjmu a vzdelania respondenta. Pri testovaní modelu individualizácie sme ako nezávislé premenné použili pohlavie, vek, národnosť, veľkosť bydliska a kraj SR. Európsku sociálno-ekonomickú klasifikáciu sme použili preto, lebo sa na základe testovania kriteriálnej a konštruktivej validity v podmienkach slovenskej spoločnosti ukázala spomedzi sociálno-triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG ako najväldnejšia. Pri testovaní sme použili trojtriednu verziu klasifikácie ESeC.

Tabuľka č. 10: Trojtriedna klasifikácia ESeC

	Názov triedy	Špecifikácia	Trojtriedna verzia
1	Vyšší salariát	Velkí zamestnávateľia, vysoko kvalifikované odborné administratívne a manažérske zamestnania	1 + 2
2	Nižší salariát	Odborné, administratívne, technické a manažérske zamestnania so stredoškolskou kvalifikáciou	
3	Biele goliere vyššieho stupňa	Medzilahlé zamestnania	3 + 4 + 5 + 6
4	Drobná buržoázia alebo nezávislí	Drobní zamestnávateľia a súkromní podnikatelia mimo poľnohospodárstva	
5	Drobná buržoázia alebo nezávislí	Samozamestnávateľia a súkromní podnikatelia v poľnohospodárstve	
6	Modré goliere vyššieho stupňa	Nižšie riadiace a technické zamestnania	
7	Biele goliere nižšieho stupňa	Nižšie zamestnania v službách, obchode, administratíve	7 + 8 + 9
8	Kvalifikovaní manuálni pracovníci	Nižšie technické zamestnania	
9	Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálni pracovníci	Rutinné zamestnania	
10	Nikdy nepracujúci a dlhodobo nezamestnaní	Nikdy nepracujúci a dlhodobo nezamestnaní	10

Zdroj: Rose, Harrison, Pevalin 2010, s. 13, s. 21

Sociálno-ekonomický status sme operacionalizovali na základe kombinácie dosiahnutého vzdelania a mesačného čistého príjmu respondenta. Skúsenosti mnohých realizovaných výskumov sociálnych nerovností ukazujú, že ide o dostatočne platné a spoľahlivé indikátory sociálno-ekonomického statusu (Hauser, Carr 1994; Kreidl, Hošková 2008; Šafr, Holý 2012). Použitý spôsob operacionalizácie sociálno-ekonomického statusu i výsledné statusové kategórie obsahuje tabuľka č. 11.

Tabuľka č. 11: Operacionalizácia sociálno-ekonomického statusu na základe príjmu a dosiahnutého vzdelania

Sociálno-ekonomický status respondenta		Najvyššie ukončené vzdelanie respondenta			
		Základné	Stredné bez maturity	Stredné s maturitou	Vysokoškolské
Mesačný príjem respondenta	Nízky (do 700 €)	<i>Nižší status</i>	<i>Nižší status</i>	Stredný status	Stredný status
	Stredný (701 – 1000 €)	<i>Nižší status</i>	Stredný status	Stredný status	<i>Vyšší status</i>
	Vysoký (nad 1001 €)	Stredný status	Stredný status	<i>Vyšší status</i>	<i>Vyšší status</i>

Ako závislé premenné sme pri testovaní modelu triednej homológie a modelu individualizácie použili celkovú mieru materiálnej spotreby i celkovú mieru kultúrnej spotreby, merané vo výskume *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku* prostredníctvom batérie otázok zameraných na zisťovanie súhlasu respondenta s výroky indikujúcimi tieto dva druhy spotreby.²⁴ Existenciu vysokej alebo nízkej, ako aj univerzálnej alebo vyhranenej kultúrnej spotreby medzi príslušníkmi jednotlivých tried umožňujú indikovať výroky respondentov uvedeného výskumu o frekvencii vykonávania vybraných kultúrnych aktivít z oblasti vysokej i masovej kultúry²⁵. Mieru materiálnej a kultúrnej spotreby respondentov

²⁴ Znenie výskumnej otázky (ostentatívnu spotrebu indikujú položky „b“, „d“; nevyhnutnú spotrebu indikujú položky „a“, „c“):

Uvedte, prosím, v akej miere súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi výroky.

- Snažím sa nakupovať čo najlacnejšie (využívam zľavy, akcie atď.)
- Vo svojich výdavkoch sa nemusím obmedzovať
- Nemôžem si dovoliť ísť na dovolenku každý rok
- Pri nákupe oblečenia uprednostňujem značkový tovar

Varianty odpovedí: úplne súhlasím, skôr súhlasím, neviem sa rozhodnúť, skôr nesúhlasím, úplne nesúhlasím, neodpovedal.

²⁵ Znenie výskumnej otázky (spotrebu vysokej kultúry indikujú položky „a“, „c“, „f“, spotrebu masovej kultúry indikujú položky „b“, „d“, „e“):

Uvedte, prosím, ako často vykonávate nasledujúce činnosti.

- Čítam súčasnú svetovú literatúru
- Sledujem populárne televízne seriály
- Počúvam vážnu hudbu
- Vo voľnom čase sa nudím
- Čítam Novým čas alebo Plus JEDEN DEŇ
- Navštevujem umelecké a kultúrne podujatia

výskumu sme stanovili na základe skóre (sumy bodov), ktoré získali svojimi odpoveďami na položky v prvej a druhej otázke. Pri skúmaní závislosti materiálnej a kultúrnej spotreby od použitých nezávislých premenných sme s pomocou poradovej regresnej analýzy (s použitím metódy logit) zisťovali, ktoré nezávislé premenné ovplyvňujú jednotlivé indikátory materiálnej a kultúrnej spotreby.

Výsledky uskutočneného testovania vzťahu sociálnych tried a spôsobu života potvrdili platnosť modelu triednej homológie. K tomuto záveru sme dospeli na základe testovania súvislosti medzi vybranými nezávislými premennými a materiálnou spotrebou a tiež pri testovaní súvislosti medzi týmito nezávislými premennými a kultúrnou spotrebou. V prípade oboch použitých závislých premenných výsledky získané metódou poradovej regresie ukázali, že materiálna i kultúrna spotreba viac súvisia s nezávislými premennými triedneho a statusového charakteru (sociálna trieda, sociálno-ekonomický status respondenta), ako s premennými individuálneho charakteru (pohlavie, vek a veľkosť sídla respondenta).²⁶

Zistili sme teda, že materiálna spotreba najviac súvisí:

- so sociálno-ekonomickým statusom – materiálna spotreba respondentov s nižším a stredným statusom bola nižšia ako spotreba respondentov s vyšším statusom,
- s vekom – materiálna spotreba respondentov starších ako 46 rokov bola nižšia ako materiálna spotreba najmladších respondentov,
- so sociálnymi triedami ESeC – materiálna spotreba respondentov z nižšej sociálnej triedy bola nižšia ako materiálna spotreba respondentov z vyššej triedy.

Na základe uskutočnenej analýzy možno tiež konštatovať, že materiálna spotreba menej silne, ale štatisticky významne súvisela aj s pohlavím a veľkosťou sídla respondenta.

V prípade kultúrnej spotreby výsledky získané metódou poradovej regresie ukázali, že kultúrna spotreba najviac súvisí:

Varianty odpovedí: často, zriedkavo, nikdy, neodpovedal.

²⁶ Podrobnejšie informácie v (Bunčák, Hrabovská, Sopóci 2019).

- so sociálno-ekonomickým statusom – kultúrna spotreba respondentov s nižším a stredným statusom bola nižšia ako kultúrna spotreba respondentov s vyšším statusom,
- so sociálnymi triedami ESeC – kultúrna spotreba respondentov z nižšej a strednej triedy bola nižšia ako kultúrna spotreba respondentov z vyššej triedy,
- s pohlavím – kultúrna spotreba mužov bola nižšia ako kultúrna spotreba žien,
- s vekom – kultúrna spotreba respondentov vo veku od 25 do 59 rokov bola nižšia ako kultúrna spotreba najmladších respondentov.

Výsledky uskutočneného testovania platnosti protikladných modelov triednej homológie a individualizácie nám teda umožňujú konštatovať, že v súčasnej slovenskej spoločnosti vzťah sociálnych tried a spôsobu života lepšie charakterizuje model triednej homológie. V nadväznosti na toto zistenie sme sa venovali i podrobnejšiemu preskúmaniu platnosti modelu univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry. Tento model sa sústreďuje na oblasť kultúrnej spotreby ako súčasť spôsobu života a vychádza z predpokladu, že príslušníci vyšších sociálnych tried sa už neorientujú prevažne či prednostne na vysokú, resp. umeleckú kultúru a príslušníci nižších tried sa neorientujú iba na nízku, resp. masovú kultúru. Model, naopak, predpokladá, že pre súčasné moderné spoločnosti je charakteristické skôr rozdelenie na univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry, pričom univerzálni konzumenti, ktorí pochádzajú z vyšších sociálnych tried, sa orientujú na vysokú i masovú kultúru a vyhranení konzumenti, pochádzajúci z nižších tried, sa orientujú iba, resp. prevažne na masovú kultúru.

Zistenia výskumu, týkajúce sa frekvencie uskutočňovania vybraných aktivít príslušníkov jednotlivých sociálnych tried v oblasti kultúrnej spotreby²⁷, nám umožňujú konštatovať, že popri, resp. napriek potvrdenej platnosti modelu triednej homológie možno v slovenskej spoločnosti u príslušníkov vyššej triedy zaznamenať aj pomerne významné zastúpenie univerzálnej kultúrnej spotreby. Charakteristická je pre nich nielen nadpriemerná miera

²⁷ Podrobnejšie informácie v Sopóci a kol. 2019.

aktivít patriacich do vysokej kultúry (čítanie súčasnej svetovej literatúry, počúvanie vážnej hudby, navštevovanie umeleckých a kultúrnych podujatí), ale aj pomerne časté uskutočňovanie aktivít, ktoré sa zaraďujú do masovej, resp. nízkej kultúry (sledovanie televíznych seriálov, čítanie bulvárnej tlače). Aktivity zaradené do vysokej kultúrnej spotreby príslušníci vyššej sociálnej triedy uskutočňovali oveľa častejšie ako príslušníci strednej a nižšej triedy. Členovia vyššej triedy však pritom pomerne často – i keď v nižšej miere ako príslušníci ostatných tried – realizovali i niektoré aktivity patriace do masovej kultúry. V protiklade k tomu možno našu strednú a nižšiu sociálnu triedu z hľadiska kultúrnej spotreby charakterizovať ako triedy, ktorých príslušníci aktivity vysokej kultúry uskutočňujú iba zriedkavo, alebo ich neuskutočňujú vôbec; častejšie alebo dominantne realizovali aktivity patriace do masovej kultúrnej spotreby.

Zistenia výskumu a z nich vychádzajúce závery však neumožnili v žiadnej z troch vyčlenených sociálnych tried klasifikácie ESeC potvrdiť rozdelenie na univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry. Ukázala to aj analýza zastúpenia týchto dvoch typov konzumentov kultúry vo výskumnej vzorke: na základe jej výsledkov nemožno urobiť záver o štatisticky významných rozdieloch medzi podielom univerzálnych a vyhranených konzumentov kultúry v nižšej, strednej a vyššej sociálnej triede.²⁸

Poznatky získané výskumom sociálnej stratifikácie a mobility nám na základe využitia opísaného postupu umožnili dospieť k záveru, že vzťah sociálnej triedy a spôsobu života (vrátane kultúrnej spotreby) u nás v súčasnosti najlepšie charakterizuje model triednej homológie. Možno teda konštatovať, že členovia skúmaných základných sociálnych tried, ako aj ľudia s rôznym sociálno-ekonomickým statusom žijú osobitnými, navzájom odlišnými spôsobmi života, ktoré zahŕňajú aj odlišné spôsoby ich kultúrnej spotreby. Pritom možno odôvodnene predpokladať, že rôzne spôsoby života príslušníkov týchto sociálnych tried a statusových skupín, resp. kategórií nielen spoluurčujú ich osobitné charakteristiky, ale sa podieľajú aj na vymedzovaní ich sociálnej pozície (vrátane vymedzovania symbolických

²⁸ Podrobnosti možno získať z archívu autora.

hraníc medzi nimi) a ich vzájomných vzťahov v systéme triedneho a statusového usporiadania slovenskej spoločnosti.²⁹

V súvislosti s mierou uskutočneného teoretického zovšeobecnenia, ako aj s mierou závažnosti týchto záverov treba spomenúť i teoretické a metodologické limity uskutočnenej analýzy a jej výsledkov. Teoretická zjednodušenosť i značná schematickosť testovaných modelov vzťahu medzi sociálnou stratifikáciou, resp. triedami a spôsobom života sú zjavné a boli už predmetom mnohých diskusií (Erickson 1996; Peterson 2005; Sobel 1981; Van Rees 1999 atď). Spôsoby operacionalizácie a merania statusovej a sociálno-triednej pozície, ako aj spôsoby operacionalizácie a merania spôsobu života použité v empirickom výskume, zo zistení ktorého sme vychádzali, sú tiež značne limitované jeho prevládajúcim zameraním, použitým vymedzením sociálnych tried, technickými možnosťami tohto výskumu atď. Uskutočnenú analýzu i jej závery napriek tomu považujeme za dostatočne platné a spoľahlivé, umožňujúce navyše i ďalšie upresnenie a prehĺbenie.

Situácia v tejto oblasti života našej spoločnosti bola v čase realizácie výskumu podobná napríklad stavu zaznamenanému v českej spoločnosti, v ktorej podľa zistení J. Šafra vzťah medzi postavením v systéme sociálnej stratifikácie (indikovaný buď triednou pozíciou, alebo individuálnym sociálno-ekonomickým statusom) a životným štýlom charakterizuje najmä model triednej homológie (Šafr 2008). Tento autor na základe analýzy výsledkov sociologických výskumov uskutočňovaných v Československu od druhej polovice 20. storočia ukázal, že jav triednej homológie existuje v českej (možno sa však domnievať, že i v česko-slovenskej) spoločnosti minimálne od šesťdesiatych rokov minulého storočia. Napriek tomu, že triedna homológia je zhruba od deväťdesiatych rokov 20. storočia narušovaná postupujúcou individualizáciou, jej dominancia stále trvá, hoci postupne nadobúda nové, zložitejšie podoby, ktoré sa prejavujú v mnohých oblastiach životného štýlu, najmä v spotrebiteľských preferenciách a v kultúrnom vkuse (Šafr 2008, s. 109). Aj zistenia a závery sociológov, ktorí skúmali spôsob života sociálnych tried v západoeurópskych (Chan, Goldthorpe 2007a, b;

²⁹ Potvrdili to i ďalšie zistenia tohto výskumu, na základe ktorých možno konštatovať, že v slovenskej spoločnosti existuje okrem triedneho i osobitné statusové usporiadanie (Sopóci a kol. 2019).

Katz-Gerro 2002; Warde 2000) a stredoeurópskych postsocialistických štátoch (Róbert 1997) ukázali, že model triednej homológie je v ich spoločnostiach stále najlepším vysvetlením vŕahu medzi sociálnou triedou a životným štýlom.

Naše zistenia o vzťahu medzi sociálnymi triedami a spôsobom života možno považovať nielen za príspevok k existujúcemu sociologickému poznaniu aktuálnej situácie v oblasti sociálnych nerovností na Slovensku, ale aj za príspevok do stále prebiehajúcej diskusie o sociálno-triednom charaktere stratifikácie súčasných moderných európskych spoločností. Získané poznatky umožňujú podporiť argumentáciu tých sociológov, ktorí obhajujú oprávnenosť, nevyhnutnosť a nenahraditeľnosť uskutočňovania sociálno-triednej analýzy sociálnych nerovností i v súčasných európskych spoločnostiach.

4. Sociálny kapitál tried

Rešpektovanie sociálnej triedy ako významného faktora životnej úrovne, spôsobu života, materiálnej a kultúrnej spotreby i mnohých ďalších charakteristík ľudí je aj v súčasnosti typické pre väčšinu sociologických teórií sociálnych nerovností. Sociológovia však doteraz nedokázali komplexne vysvetliť spôsoby a mechanizmy pôsobenia triednej determinácie uvedených skutočností a poskytujú rôzne, často i veľmi diferencované vysvetlenia týchto otázok. K najrozšírenejším vysvetleniam patrí aj uvedený model triednej homológie, pomerne rozšírené je však i protikladné individualistické stanovisko.

Medzi najvýznamnejších protagonistov stanoviska homológie sociálno-triednej štruktúry a spôsobu života patril P. Bourdieu, podľa ktorého je táto homológia sprostredkovaná predovšetkým sociálno-triednym habitom, teda sociálne vytvoreným, špecifickými triednymi podmienkami formovaným systémom dispozícií členov jednotlivých tried, na základe ktorého vnímajú i hodnotia svet a konajú v ňom. Tento systém dispozícií závisí od ich postavenia v spoločnosti, čiže na tom, akým kapitálom (presnejšie, akými druhmi – ekonomickým, kultúrnym, sociálnym, symbolickým) a akou veľkosťou kapitálu disponujú.³⁰ Na základe odlišných triednych habitov vznikajú osobitné spôsoby života, kultúrnej spotreby, vkusu i ďalších charakteristík jednotlivých sociálnych tried. Takto sa v rámci triednej štruktúry vytvárajú konzistentné a navzájom odlišné spôsoby života tried, na základe ktorých vzniká a reprodukuje sa aj ich hierarchické usporiadanie v systéme sociálnej stratifikácie. Toto usporiadanie je poľom symbolického triedneho zápasu, v ktorom sa príslušníci jednotlivých sociálnych tried vymedzujú voči ostatným členom spoločnosti. Súperenie medzi sociálnymi triedami na poli spôsobu života a kultúry považoval Bourdieu za základnú súčasť

³⁰ Kapitál vymedzil ako akýkoľvek zdroj použiteľný v niektorej sociálnej oblasti na dosiahnutie osobného profitu (Bourdieu 1986).

triedneho boja a kultúrnu reprodukciu uskutočňovanú prostredníctvom využívania symbolického násilia chápal a skúmal ako podstatný aspekt reprodukcie sociálno-triednej stratifikácie spoločnosti (Bourdieu 1987). Osobitnú pozornosť pritom venoval aj úlohe sociálneho kapitálu v procese reprodukcie spoločenských tried a systému nerovností vo Francúzsku.

Vďaka Bourdieuho dielu sa problematika sociálneho kapitálu dostala od osemdesiatych rokov 20. storočia do centra záujmu sociológov a najmä na základe rôznych modifikácií významu tohto pojmu a jeho využitia v mnohých empirických výskumoch sociálnych sietí a sociálnej súdržnosti zaznamenal v ďalších dvoch desaťročiach široký rozmach a uplatnenie v empirickom skúmaní i teoretických analýzach moderných spoločností (Coleman 1990; Halpern 2005; Lin 2001a, b 2014; Putnam 1994, 2000 atď.). Paradoxne sa pritom v rámci tejto sociologickej konjunktúry využívania koncepcie sociálneho kapitálu ako východiska množstva výskumov a analýz západných spoločností nedostalo náležitej pozornosti otázkam, na objasnenie ktorých Bourdieu koncepciu kapitálu (vrátane sociálneho) vytvoril: teda otázkam sociálnej stratifikácie, reprodukcie sociálnych nerovností a skúmaniu vzťahu medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom.

Toto zanedbávanie skúmania uvedenej problematiky, ktoré je pre svetovú sociológiu typické až do súčasnosti, sa týka aj nášho sociologického bádania, v rámci ktorého sa však i skúmaniu sociálneho kapitálu vcelku zatiaľ venovala len malá pozornosť.³¹ Naším cieľom preto bolo preskúmať doteraz sociologicky neprebádané aspekty sociálneho kapitálu: ako možno charakterizovať vzťah medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom v súčasnej slovenskej spoločnosti? Na základe údajov získaných reprezentatívnym empirickým výskumom³² sme testovali platnosť uvedených protikladných stanovísk, vysvetľujúcich odlišnými spôsobmi vzťah medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom. Pri

³¹ Tejto problematike sa v SR venovali napríklad H. Dragulová, G. Lubelcová, Z. Kusá, M. Mrva. V ČR je táto téma v centre záujmu sociológov už dávnejšie (Keller 2009; Matějů, Vitásková 2006; Šafr, Sedláčková 2006 atď.).

³² Ide o výskum ISSP *Sociálne siete* 2017.

výklade tejto problematiky treba najskôr stručne predstaviť rôzne chápania sociálneho kapitálu i základné chápania vzťahu medzi triedou a sociálnym kapitálom, potom vysvetliť použitý spôsob testovania ich platnosti v slovenskej spoločnosti, opísať a analyzovať zistenia výskumu i hlavné výsledky testovania platnosti uvedených dvoch protikladných stanovísk.

Téme sociálneho kapitálu bola v posledných desaťročiach venovaná veľká pozornosť nielen v sociológii, ale i v politológii, ekonómii a ďalších vedách. Rôznym otázkam súvisiacim so sociálnym kapitálom sa však mnohí autori z oblasti spoločenských vied venovali už pred vytvorením a etablovaním sa tohto pojmu. Uvažovanie o téme sociálneho kapitálu je súčasťou dlhodobého vedeckého diskurzu, ktorý bol venovaný na jednej strane otázkam demokracie, občianskej spoločnosti a občianskej participácie, a na druhej strane otázkam sociálnych interakcií, väzieb a sociálnych sietí.

Diskurz, ktorého ťažiskom je problematika občianskej spoločnosti a občianskej participácie, iniciovali už klasickí myslitelia, ako napríklad A. de Tocqueville; v súčasnosti sú jeho najvýznamnejšími aktérmi R. Putnam, D. Halpern, F. Fukuyama i ďalší autori, ktorí považujú občiansku participáciu a občianske združovanie za základ upevňovania demokracie i za dôležitý predpoklad udržiavania spoločenskej prosperity. Stúpenci tohto prístupu sa zameriavajú predovšetkým na skúmanie spôsobov, ktorými občianska participácia na verejnom živote vytvára spoločenský, resp. kolektívny sociálny kapitál, a to najmä prostredníctvom vytvárania a využívania občianskych združení a zapájaním sa radových občanov do riešenia verejných záležitostí (Fukuyama 1995, 1999; Halpern 2005; Putnam 1994, 2000; Tocqueville 1992).

Diskurz sústreďujúci sa na otázky sociálnych interakcií, vzťahov, väzieb a sociálnych sietí je spojený už s dielami zakladateľov sociológie; od sedemdesiatych rokov 20. storočia ho rozvíjali najmä P. Bourdieu, J. Coleman a analytici sociálnych sietí, ako sú M. Granovetter, N. Lin a mnohí ďalší. Títo autori zdôrazňujú najmä význam neformálnych väzieb a vzťahov medzi ľuďmi, pričom ako teoreticko-metodologické východisko svojho prístupu využívajú najčastejšie metodologický individualizmus a teóriu racionálnej voľby. Na rozdiel od

stúpcov prvého prístupu nezdôrazňujú celospoločenskú perspektívu a spoločenský úžitok, ale naopak individuálnu perspektívu a užitočnosť sociálnych väzieb a sociálnych sietí pre jednotlivcov (Bourdieu 1987; Bourdieu, Passeron 1977; Coleman 1990; Granovetter 1973, 1974; Lin 1999, 2001a; Paxton 1999).

Na základe odlišností týchto dvoch častí diskurzu, ich východiskových perspektív i rôznosti teoretických záverov, ku ktorým dospeli ich predstavitelia, sa v súčasnosti rozlišujú dve základné chápania sociálneho kapitálu: individuálne a kolektívne chápanie, ktoré sa odlišujú z hľadiska nositeľov sociálneho kapitálu, spôsobov jeho utvárania i jeho spoločenských efektov (Sedláčková, Šafr 2012; Šafr, Sedláčková 2006). Individuálny kapitál je najčastejšie chápaný ako zo štruktúry sociálnych vzťahov a väzieb vyplývajúci nehmotný zdroj, resp. majetok jednotlivca, ktorý si ho v sociálnych interakciách systematicky vytvára a udržiava ako sieť kontaktov, známostí a vzťahov s inými osobami, ktoré môže využiť vo svoj prospech, resp. na svoj úžitok. Kolektívnym kapitálom sa obyčajne chápe súhrn charakteristík sociálnej organizácie, ako sú vzťahy súdržnosti a vzájomnej dôvery, sociálne normy a siete umožňujúce efektívnu spoluprácu v sociálnych skupinách i v spoločnosti, ktorá prináša nielen individuálny, ale i kolektívny úžitok.

Niektorí autori sa domnievajú, že tieto dva druhy sociálneho kapitálu sú prepojené a môžu sa navzájom pozitívne ovplyvňovať či podporovať (Kadushin 2012). Mnohí teoretici však upozornili, že to nemusí vždy platiť a že existencia sociálnych sietí a vzťahov vzájomnej podpory môže spôsobiť, resp. znamenať i prevahu klientelistických, nepotistických a mafiánskych vzťahov, ktoré nahradia demokratickú občiansku participáciu a na demokratických princípoch založené neformálne občianske združenia (Portes 1988). Súčasne treba upozorniť na skutočnosť, že snaha o prepájanie či zlučovanie týchto dvoch druhov sociálneho kapitálu je snahou o spájanie nesúrodých, ba až nezlučiteľných prístupov, na základe ktorých boli vytvorené pojmy individuálny a kolektívny kapitál. V prípade individuálneho kapitálu je jeho určujúcou charakteristikou individualistické racionálne kalkulovanie s cieľom investovať do sociálnych sietí pre dosahovanie vlastného prospechu, v prípade kolektívneho kapitálu sú jeho určujúcimi charakteristikami skupinové alebo celospoločenské

vzťahy solidarity, súdržnosti, dôvery, vzájomnej podpory a dosahovanie kolektívneho úžitku. Na základe toho viacerí autori poukázali na fakt, že princíp kapitálu v pôvodnom význame tohto termínu je obsiahnutý iba v pojme individuálneho kapitálu, ale nie v pojme kolektívneho kapitálu a preto je v tomto prípade problematické termín kapitál vôbec používať (Bevort, Lallement 2006; Keller 2009). Sociálnym kapitálom v „pravom zmysle“ tohto slova je teda iba individuálny kapitál.

Rešpektujúc uvedené stanovisko, považujeme preto za teoreticky vhodnejšie a pre účely empirického skúmania sociálneho kapitálu aj výhodnejšie používať termíny formálny a neformálny sociálny kapitál, ktoré vytvorili F. Pichler a C. Wallace (Pichler, Wallace 2007, 2008). Aj táto klasifikácia druhov sociálneho kapitálu pritom vychádza zo spomínaných dvoch druhov diskurzu. Termín formálny kapitál vychádza z diskurzu sústreďujúceho sa na občiansku participáciu a združovanie a označuje združovanie sa ľudí do formálnych skupín, najmä rôznych občianskych združení, spolkov a organizácií. Termín neformálny kapitál vychádza z diskurzu sústreďujúceho sa na neformálne sociálne väzby a vzťahy a označuje neformálne sociálne vzťahy a siete medzi ľuďmi.³³

Pichler a Wallace, nadväzujúci na vedecké ciele P. Bourdieuho, využili svoje rozlíšenie dvoch druhov sociálneho kapitálu na preskúmanie vzťahu medzi sociálnym kapitálom a triedami.³⁴ Bourdieu rozlíšil pre potreby skúmania sociálnej stratifikácie, tried a reprodukcie sociálnych nerovností viaceré druhy, resp. formy kapitálu (ekonomický, kultúrny, sociálny, symbolický), pričom jednotlivé sociálne triedy diferencuje nielen súhrnné množstvo jednotlivých druhov kapitálu, ktorým disponujú, ale aj zloženie tohto celkového

³³ Toto rozlíšenie dvoch druhov kapitálu autori nechápu ako náhradu, ale skôr ako doplnenie iných klasifikácií sociálneho kapitálu, ktoré sa už stali súčasťou terminologickej výbavy sociológie, ako je napríklad R. Putnamom zavedené a všeobecne používané rozlišovanie zväzujúceho (bonding) a premostujúceho (bridging) kapitálu, J. D. Lewandowskim zavedené rozlišovanie vertikálneho a horizontálneho kapitálu, doplnené ešte termínom spájajúci (linking) sociálny kapitál, označujúcom kontakty s osobami zastávajúcimi mocenské pozície atď. (Putnam 2000; Lewandowski 2006; Grootaert 2004). Na základe toho Pichler a Wallace popri vlastnej klasifikácii bežne využívajú aj iné typológie sociálneho kapitálu.

³⁴ V tejto súvislosti treba znovu pripomenúť: napriek tomu, že termín sociálny kapitál sa dostal do centra záujmu sociológov najmä vďaka Bourdieuho dielu, ktorý ho vytvoril a používal pri svojom skúmaní procesu reprodukcie sociálnych tried vo Francúzsku, v ďalších desaťročiach sociológovia nevenovali skúmaniu vzťahu medzi triedami a sociálnym kapitálom dostatočnú pozornosť.

kapitálu. Sociálne triedy (najmä privilegované) sú podľa neho schopné udržiavať si svoju spoločenskú pozíciu nielen vďaka vlastníu ekonomického kapitálu, ale aj prostredníctvom zvelaďovania a využívania svojho kultúrneho kapitálu (kultúrnej spotreby) a prostredníctvom budovania a udržiavania sociálnych sietí a vzťahov, čiže sociálneho kapitálu. Sociálny kapitál Bourdieu chápal ako „množinu aktuálnych alebo potenciálnych zdrojov, ktoré vychádzajú z vlastníu trvalej siete viac či menej inštitucionalizovaných vzťahov a známostí, inými slovami z členstva v skupine, ktoré vybavuje každého jej člena kolektívne vlastníu kapitálom, čiže rôznymi oprávneniami“ (Bourdieu 1986, s. 248).

Spomedzi nemnohých autorov, ktorí do svojho skúmania sociálneho kapitálu zahrnuli aj otázku vzťahu sociálneho kapitálu a tried, patria napríklad N. Lin, P. A. Hall a okrajovo či nepriamo aj M. Granovetter, R. Putnam a iní. Predovšetkým N. Lin sa pomerne výrazne inšpiroval aj týmto aspektom Bourdieuho diela, zasadil ho však do svojho prístupu k problematike, ktorému dominuje skúmanie sociálnych sietí vytváraných jednotlivcami a prístup teórie racionálnej voľby. Podľa neho aktér investuje do sociálneho kapitálu s cieľom zlepšovať si sociálnu pozíciu a minimalizovať možné straty. Súčasne si však uvedomuje, že sociálny kapitál je vsadený v sociálnych štruktúrach, ktoré determinujú zdroje obsiahnuté v sociálnych sieťach i pravidlá, ktorými sa riadia ich účastníci. Jednotlivé sociálne vrstvy, najmä tie najvyššie postavené, sa snažia prostredníctvom svojich sociálnych sietí monopolizovať si spoločensky cenené zdroje. Sociálne siete najvyšších vrstiev sú preto podľa neho uzavretejšie, hustejšie a silnejšie ako siete ostatných vrstiev (Lin 2001a, b). Sociálny kapitál jednotlivých vrstiev ovplyvňuje celkový tvar sociálnej stratifikácie, veľkosť a charakteristiky jednotlivých vrstiev, ich sociálny odstup i ďalšie skutočnosti. Lin teda chápe sociálny kapitál ako činiteľ vytvárajúci základ sociálnych nerovností: „Nerovnosti v sociálnom kapitáli sú explanačným rámcom nerovností v sociálnej stratifikácii“ (Lin 2001b, s. 96).

V súvislosti s využívaním prístupu metodologického individualizmu a racionálnej voľby pri skúmaní vzťahu medzi triedami a sociálnym kapitálom viacerí autori kriticky poukázali na skutočnosť, že zdôrazňovaním individualistickej stránky sociálneho kapitálu (najmä vyzdvihovaním investovania do sociálnych sietí) analytici sociálnych sietí zanedbávajú

skúmanie spôsobov, ktorými sociálne siete (rovnako ako sociálny kapitál) pôsobia v rôznych sociálnych skupinách, teda i v triedach ako súčasti sociálnej štruktúry. Rovnako kritizovali aj to, že tento prístup často chápe sociálny kapitál iba ako majetok jednotlivcov, a nie ako zdroj vyplývajúci zo vzťahov medzi ľuďmi (Edwards, Foley 1997; Somers 2005).

Spomedzi ďalších autorov, ktorí sa venovali teoreticko-empirickému skúmaniu vzťahu spoločenských tried a sociálneho kapitálu, možno spomenúť napríklad P. A. Halla. Vo svojom skúmaní sa zamerlal predovšetkým na súvislosti medzi triedami a sociálnymi sieťami vo Veľkej Británii a zistil, že stredné triedy tam charakterizujú širšie a rôznorodejšie sociálne siete (presahujúce aj do ostatných tried), ktoré sú vytvorené na základe bohatého spektra spoločenských činností príslušníkov týchto tried a ich združovania sa v množstve občianskych organizácií. Sociálne siete robotníckej triedy sú užšie, spravidla zahŕňajú iba príslušníkov tejto triedy a sú vytvorené na základe obmedzeného počtu spoločných činností a občianskych združení vytváraných zväčša iba pre členov tejto triedy. Na základe týchto zistení teda možno tvrdiť, že zatiaľ čo pre robotnícku triedu vo Veľkej Británii je typický skôr zväzujúci kapitál, tamojšie stredné triedy sú charakteristické väčšou mierou premostujúceho kapitálu (Hall 1999, 2002). Aj F. Pichler a C. Wallace s využitím empirických údajov z 27 štátov Európskej únie zistili, že v prípade týchto spoločností možno vo všeobecnosti vysloviť záver o vyššej miere sociálneho kapitálu u vyšších sociálnych tried, najmä pokiaľ ide o mieru združovania sa ich príslušníkov v občianskych organizáciách. Pokiaľ ide o rozsah, hustotu, silu a ďalšie charakteristiky sociálnych sietí, medzi jednotlivými spoločenskými triedami skúmaných európskych štátov nezistili významné rozdiely. V štátoch s výraznejšími rozdielmi a väčším odstupom medzi jednotlivými sociálnymi triedami boli aj rozdiely v objeme sociálneho kapitálu jednotlivých tried väčšie – vzory sociálneho kapitálu teda zodpovedajú podobe systému stratifikácie spoločností (Pichler, Wallace 2007, 2008).

Títo autori na základe uvedených empirických poznatkov i teoretických záverov tvrdia, že vzťahu tried a sociálneho kapitálu nemožno porozumieť bez zohľadnenia úlohy sociálnych sietí pri jeho vytváraní. Mnohí teoretici, najmä analytici sociálnych sietí sa pritom domnievajú, že to nemožno dosiahnuť s využitím údajov reprezentatívnych kvantitatívnych

výskumov uskutočnených na veľkých vzorkách, a preferujú analýzu sociálnych sietí v malých skupinách, skúmanie sociálneho kapitálu na mikroúrovni, využívanie prípadových štúdií a pod. Takéto prístupy však nemôžu priniesť všeobecné poznatky o tom, koľko a aké druhy sociálneho kapitálu majú rôzne sociálne skupiny, napríklad triedy, a nedokážu ani priniesť poznatky o vzťahu sociálneho kapitálu týchto skupín ku komplexným spoločenským makroštruktúram. Podľa mnohých autorov aj napriek tomu, že sociálny kapitál vyjadruje najmä vzťahy medzi jednotlivcami na mikroúrovni spoločenského života, možno ho identifikovať, operacionalizovať a merať i na základe zistení kvantitatívnych výskumov realizovaných na reprezentatívnych vzorkách populácií štátov. Zdôrazňujú, že najväčším prínosom pritom môžu byť zistenia takýchto výskumov o aktivitách jednotlivcov uskutočňovaných v rámci ich sociálnych sietí a tiež v dobrovoľných občianskych združeniach. Hoci na základe tohto prístupu nemožno preskúmať a objasniť všetky dôležité aspekty problematiky vzťahu tried a sociálneho kapitálu ani pôsobenia sociálneho kapitálu v stratifikačnom systéme, umožňuje preskúmať aspoň niektoré základné súvislosti a vzťahy vypovedajúce o tejto oblasti života spoločností (Pichler, Wallace 2008, s. 320–321).

Empirické zistenia i teoretické analýzy uvedených i mnohých ďalších autorov teda potvrdzujú, že sociálny kapitál zahŕňa dimenziu šírky i dimenziu hĺbky sociálnych väzieb, interakcií a sietí spájajúcich jednotlivcov a sociálne skupiny. Preskúmanie sociálneho kapitálu si teda podľa nich vyžaduje poznať rozsah (extenzitu) formálnych i neformálnych sociálnych väzieb a sietí i frekvenciu (intenzitu) interakcií ich aktérov. Poznatky reprezentatívnych kvantitatívnych výskumov, ktoré zisťujú členstvo respondentov v rôznych dobrovoľných združeniach i mieru ich participácie v nich, nám umožňujú preskúmať rozsah zapojenia sa ľudí do formálnych sociálnych sietí. Rozsah týchto sietí vypovedá o možnostiach jednotlivcov, ktorí sú do nich zapojení, využiť ich na získavanie rôznych zdrojov. Možno predpokladať, že čím rozsiahlejšie a rôznorodejšie je začlenenie jednotlivca do občianskych združení a organizácií, tým väčší potenciál získavania zdrojov pre neho predstavujú. Podobne sa možno domnievať, že čím väčšieho počtu občianskych združení je jednotlivec členom a čím väčšou mierou participuje na ich činnosti, tým širšiu, rôznorodejšiu

a silnejšiu sieť neformálnych kontaktov, vzťahov a začlenení si takto vytvorí. Väčšia miera, resp. šírka takéhoto zapojenia i väčšia miera participácie teda s vysokou pravdepodobnosťou znamenajú väčšiu šírku i hĺbku sociálnych interakcií, väzieb a sietí, čiže viac sociálneho kapitálu (Pichler, Wallace 2008, s. 321).

Treba mať pritom stále na pamäti, že sociálny kapitál vcelku nemožno úplne identifikovať, operacionalizovať a zmerať a že i s využitím naznačeného prístupu možno preskúmať iba niektoré jeho aspekty – rovnako ako v prípade využitia iných metód analýzy sociálnych sietí. Reprezentatívne výskumy populácie však umožňujú prekonať obmedzenia sieťovej analýzy (limitovanej mikroúrovňou jej záberu) tým, že poskytujú údaje o zapojení sa jednotlivcov do sociálnych sietí a dobrovoľných združení na reprezentatívnej, celospoločenskej úrovni, ktoré umožňujú formuláciu zovšeobecňujúcich záverov. Na základe zistení reprezentatívnych výskumov teda možno opísať distribúciu sociálneho kapitálu v spoločnosti, napríklad medzi jednotlivými spoločenskými triedami a tiež podrobnejšie charakterizovať sociálny kapitál jednotlivých tried, čo bežná analýza sociálnych sietí neumožňuje.

Aj pri našom skúmaní vzťahu sociálneho kapitálu (ktorým rozumieme súhrn sociálnych väzieb a sietí jednotlivca, vsadených v sociálnej štruktúre a predstavujúcich reálne či potenciálne zdroje, ktoré môže využívať vo svoj prospech) a spoločenských tried sme sa preto zamerali na preskúmanie šírky, resp. extenzity a hĺbky, resp. intenzity sociálnych väzieb a sietí jednotlivcov. Podobne ako Pichler a Wallace sme pritom rozlišovali dva druhy sociálneho kapitálu: kapitál vo formálnych a neformálnych sociálnych väzbách a sieťach. Formálny kapitál sme merali prostredníctvom miery zapojenia sa ľudí do formálnych väzieb a vzťahov, čiže do občianskych združení a organizácií, neformálny kapitál prostredníctvom miery ich zapojenia do neformálnych sociálnych sietí. Sociálne siete sme pritom operacionalizovali a merali z hľadiska ich šírky i hĺbky, resp. ich extenzity aj intenzity. Šírku formálnych väzieb a sietí sme chápali a merali ako počet formálnych združení a organizácií, ktorých členmi sú jednotlivci, hĺbku týchto sietí sme merali ako frekvenciu participácie ľudí na činnosti týchto organizácií. Šírku neformálnych väzieb a sociálnych sietí sme merali ako

počet neformálnych kontaktov jednotlivcov a hĺbku týchto sietí ako silu ich väzieb s inými účastníkmi neformálnych sociálnych sietí, ktorých súčasťou sú.

Ak vychádzame zo stanoviska triednej homológie, možno predpokladať, že nerovnosti ľudí týkajúce sa ich sociálneho kapitálu zodpovedajú ich rôznemu sociálno-triednemu postaveniu. P. Bourdieu napríklad tvrdil, že sociálno-triedne postavenie ovplyvňuje objem a zloženie sociálneho kapitálu. Na základe toho možno predpokladať existenciu súvislosti, prípadne i závislosti medzi spoločenskou triedou a formálnym i neformálnym sociálnym kapitálom osôb – členstvo aj miera participácie na činnosti formálnych občianskych združení, ako aj rozsah a sila neformálnych sociálnych kontaktov ľudí závisia od ich pozície v systéme stratifikácie, čiže od ich príslušnosti k určitej sociálnej triede. Príslušníci jednotlivých tried by sa na základe tohto stanoviska teda mali líšiť z hľadiska svojho formálneho i neformálneho kapitálu. Ak vychádzame z opačného stanoviska, možno predpokladať, že rozdiely v šírke a hĺbke formálneho i neformálneho kapitálu jednotlivcov nezodpovedajú vo významnej miere ich rôznemu sociálno-triednemu postaveniu, ale súvisia skôr s ich individuálnymi charakteristikami, ako sú vek, pohlavie, typ bydliska (vzdelanie je obsiahnuté v sociálno-triednom postavení). Tieto dve protikladné stanoviská sme testovali na základe údajov získaných empirickým výskumom s cieľom charakterizovať základný vzťah medzi triedou a sociálnym kapitálom v súčasnej slovenskej spoločnosti.

Pri testovaní platnosti dvoch možných (protikladných) vysvetlení vzťahu medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom sme vychádzali z údajov empirického výskumu *Sociálne siete 2017*.³⁵

³⁵ Výskum sa uskutočnil ako súčasť medzinárodného empirického výskumu International Social Survey Programme (ISSP), modul Sociálne siete 2017. Realizovala ho v októbri a novembri 2017 agentúra MEDIAN SK, s.r.o. na reprezentatívnej vzorke 1404 respondentov, vybraných metódou kvótového výberu, technikou štandardizovaného rozhovoru na základe dotazníka vytvoreného riešiteľmi tejto výskumnej úlohy. (Pozri: Sociologický ústav SAV. ISSP Sociálne siete Slovensko 2017. [dátový súbor]. Slovenský archív sociálnych dát, 2018. SASD2017001. Verzia 1.0.)

Na základe výskumom získaných údajov o zamestnaní, pracovnom postavení a riadiacej pozícii respondenta možno vytvoriť sociálno-triedne klasifikácie EGP, ESeC i ESeG a určiť v nich triednu pozíciu respondenta. Výskum zisťoval aj základné sociálno-demografické údaje respondentov: pohlavie, vek a veľkosť bydliska, ktoré možno využiť na vytvorenie individuálnej charakteristiky respondenta. Výskumom získané dáta umožňujú na základe batérií otázok indikujúcich šírku (extenzitu) a hĺbku (intenzitu) participácie respondenta na formálnych občianskych združeniach aj neformálnych sociálnych sieťach identifikovať formálny i neformálny sociálny kapitál respondenta. Závislosť formálneho a neformálneho kapitálu od nezávislých premenných (sociálno-triedna príslušnosť a sociálno-demografické charakteristiky respondentov) možno testovať s použitím poradovej regresnej analýzy.

Pre potreby nášho testovania platnosti vzťahu medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom sme ako nezávislú premennú použili pozíciu respondenta v triednej klasifikácii ESeC. Pri testovaní vzťahu medzi individuálnymi charakteristikami ľudí a sociálnym kapitálom sme ako nezávislé premenné použili pohlavie, vek a veľkosť bydliska respondenta. Použiť Európsku sociálno-ekonomickú klasifikáciu sme sa rozhodli na základe toho, že v podmienkach slovenskej spoločnosti sa ukázala spomedzi testovaných sociálno-triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG ako najvalidnejšia a osvedčila sa i ako východisko skúmania sociálnej mobility na Slovensku (Džambazovič, Gerbery 2018).

Pri testovaní sme, podobne ako pri iných analýzach, použili jej trojtriednu verziu; vytvorené tri základné sociálne triedy budeme ďalej označovať ako vyššie, stredné a nižšie triedy. Ako závislé premenné sme pri analýze použili šírku a hĺbku formálneho i neformálneho sociálneho kapitálu, ktoré boli vo výskume *Sociálne siete 2017* zisťované prostredníctvom viacerých otázok. Pre náš zámer boli použiteľné iba otázky, ktoré sa zameriavali na zisťovanie sociálnych činností a sociálnych kontaktov respondentov.³⁶ Šírku a hĺbku

³⁶ Otázky zisťujúce hodnotenia a názory respondentov, alebo nimi preferované spôsoby konania v hypotetických situáciách neboli použiteľné. Dôvodom bola najčastejšie nevhodná, sociologicky chybná formulácia otázok medzinárodného dotazníka výskumu ISSP *Sociálne siete 2017*, ktorej dôsledkom bola atypická a štatisticky nespracovateľná distribúcia odpovedí respondentov.

formálneho kapitálu výskum zisťoval prostredníctvom otázky merajúcej rozsah a intenzitu účasti respondenta na činnosti vybraných druhov formálnych združení³⁷. Šírku účasti predstavuje účasť na činnosti žiadneho, jedného, dvoch, alebo všetkých troch druhov združení uvedených v otázke. Hĺbku, resp. intenzitu participácie vyjadruje suma bodovej hodnoty pridelennej jednotlivým variantom odpovedí, vyjadrujúcim frekvenciu účasti na činnosti uvedených troch druhov združení.

Šírku a hĺbku neformálneho kapitálu výskum meral prostredníctvom otázky zisťujúcej rozsah a intenzitu (silu) vybraných druhov neformálnych sociálnych kontaktov respondenta.³⁸ Šírku neformálnych sociálnych kontaktov³⁹ predstavoval počet povolaní z uvedeného zoznamu, vykonávateľov ktorých respondent pozná. Silu neformálnych kontaktov vyjadrujú varianty: existencia príbuzného, ktorý vykonáva zamestnanie zo zoznamu, existencia

³⁷ Znenie otázky:

Ako často ste sa za posledných 12 mesiacov zúčastnili činností ... ?

- vo voľnočasových, športových alebo kultúrnych združeniach,
- v politických stranách, kluboch alebo združeniach,
- v charitatívnych alebo náboženských organizáciách, ktoré sa venujú dobrovoľníckej činnosti.

Varianty odpovedí: jedenkrát alebo viackrát za týždeň, jedenkrát až trikrát za mesiac, niekoľkokrát v minulom roku, jedenkrát v minulom roku, nikdy, nevie si vybrať.

³⁸ Znenie otázky:

Máte pred sebou zoznam zamestnaní, ktoré môžu mať vaši príbuzní, blízki priatelia alebo známi, čiže ľudia, ktorých poznáte po mene a máte možnosť kontaktovať ich. Ak poznáte viacerých ľudí, ktorí majú niektoré zamestnanie z uvedeného zoznamu, označte odpoveď pri osobe, ktorá je vám najbližšia. Nezáleží na tom, či toto zamestnanie vykonáva muž alebo žena.

Poznáte ženu alebo muža, ktorý je ...?

- a) vodič/ka autobusu alebo nákladného auta
- b) vedúci pracovník/pracovníčka vo veľkej firme
- c) upratovač/ka v dome alebo kancelárii
- d) kaderníčka/holič
- e) manažér/ka ľudských zdrojov, personalista/personalistka
- f) právnik/právnička
- g) autoopravár/autoopravárka
- h) zdravotná sestra/zdravotný brat
- i) policajt/policajtká
- j) učiteľ/ka

Varianty odpovedí: príbuzný; blízky kamarát/známy; iná osoba, ktorú poznám; nikto; nevie si vybrať.

³⁹ Ide o výber zamestnaní z generátora pozícií, vytvoreného N. Linom, ktorý sa dlhodobo využíva ako nástroj na meranie individuálneho sociálneho kapitálu (Lin, Dumin 1986; Lin, Fu, Hsung 2001). Pri využití pozíčného generátora sa najčastejšie zisťuje počet uvedených pozícií zo zoznamu (reprezentujúceho spravidla určitú hierarchickú štruktúru profesií), realizátorov ktorých pozná respondent a intenzita jeho vzťahov s týmito osobami.

takéhoto blízkeho kamaráta, resp. známeho, existencia inej známej osoby, ktorá vykonáva niektoré zamestnanie zo zoznamu a neexistencia nikoho takého spomedzi respondentových príbuzných, priateľov a známych. Varianty odpovedí, ktoré vyjadrujú blízkosť osoby vykonávajúcej zamestnanie zo zoznamu respondentovi, mali pridelené bodové hodnoty. Intenzitu neformálnych kontaktov respondenta potom vyjadrovala suma bodov získaných za všetkých respondentom uvedených vykonávateľov povolání z predloženého zoznamu.

Pri analýze súvislostí medzi jednotlivými druhmi kapitálu sme najskôr preskúmali vzťahy medzi extenzitou a intenzitou formálnych i neformálnych kontaktov, ako aj vzťahy medzi formálnym a neformálnym kapitálom u respondentov výskumu. Potom sme bližšie charakterizovali tri základné spoločenské triedy klasifikácie ESeC z hľadiska ich sociálneho kapitálu. Nakoniec sme preskúmali závislosti formálneho a neformálneho kapitálu od nezávislých premenných: s využitím poradovej regresnej analýzy (použitia metódy logit) sme zisťovali, ktoré nezávislé premenné ovplyvňujú jednotlivé indikátory formálneho a neformálneho sociálneho kapitálu.

Skôr než pristúpime k analýze vzťahov medzi sociálnym kapitálom a spoločenskými triedami, uvedieme základné zistenia výskumu o celkovej šírke a hĺbke (extenzite a intenzite) formálneho i neformálneho kapitálu. Tieto nám umožňujú konštatovať, že na základe použitých ukazovateľov sa potvrdil predpoklad o vysokej miere súvislosti medzi týmito dvomi dimenziami formálneho i neformálneho kapitálu a zistila sa tiež vysoká miera súvislosti medzi formálnym a neformálnym kapitálom.

Údaje zhrnuté v tabuľke č. 12 ukazujú celkovú menšiu, resp. podpriemernú šírku formálneho kapitálu respondentov výskumu, ktorí boli v priemere členmi iba jedného z troch možných druhov dobrovoľných občianskych združení, resp. organizácií. Priemerný občan je teda členom aspoň jedného z troch zisťovaných druhov združení, pričom na jeho činnosti sa podieľa zväčša niekoľkokrát v roku. Ani priemerná miera participácie členov dobrovoľných organizácií na ich činnosti nie je u nás vysoká.

Pokiaľ ide o neformálny kapitál, respondenti výskumu mali v priemere kontakty s osobami vykonávajúcimi až dve tretiny zo zamestnaní obsiahnutých v predloženom zozname, čo

predstavuje nadpriemerne široké siete známostí a kontaktov. Zistená priemerná hodnota intenzity, resp. sily týchto kontaktov pritom vypovedá, že v skladbe týchto neformálnych sietí respondentov prevládali tzv. slabé väzby, čiže známosti a kontakty s kamarátmi, s blízkymi i vzdialenejšími známymi.

Tabuľka č. 12: Priemerná extenzita a intenzita formálneho a neformálneho kapitálu

Druh sociálneho kapitálu, dimenzia	Minimálna hodnota	Maximálna hodnota	Priemerná hodnota	Smerodajná odchýlka	N
Formálny, extenzita	0	3	1,29	1,096	1393
Formálny, intenzita	0	12	2,98	2,749	1393
Neformálny, extenzita	0	10	6,78	2,848	1378
Neformálny, intenzita	0	30	12,12	5,679	1378

Zdroj: Výskum *Sociálne siete 2017*

Pri skúmaní vzťahu medzi dvomi vymedzenými dimenziami možno na základe zistení výskumu konštatovať vysokú mieru súvislosti medzi extenzitou a intenzitou formálneho i neformálneho kapitálu (hodnoty koeficientov korelácie, resp. kontingencie: 0,878 a 0,863). Znamená to, že ľudia, ktorí sú členmi viacerých druhov dobrovoľných občianskych organizácií, participujú na ich činnosti intenzívnejšie ako ľudia, ktorí sú iba členmi jednej takejto organizácie.⁴⁰ Podobne, ľudia, ktorí majú známych vykonávajúcich väčší počet rôznych zamestnaní, majú medzi nimi väčší podiel osôb, ktorí sú ich príbuznými, blízkymi priateľmi a známymi než ľudia, ktorí majú známych vykonávajúcich menší počet zamestnaní z predloženého zoznamu.

Zistenia výskumu ďalej ukázali, že i medzi formálnym a neformálnym kapitálom existuje pomerne vysoká miera súvislosti (hodnoty koeficientov: 0,335 v prípade extenzity a 0,330 v prípade intenzity). Ľudia, ktorí sú členmi a aktívnymi participantmi viacerých druhov občianskych združení, majú širší a z hľadiska vykonávaných zamestnaní rôznorodejší okruh známych ako ľudia, ktorí sú občiansky menej aktívni, resp. sú pasívni. Výskum teda

⁴⁰ Participácia osôb na činnosti občianskych organizácií, ktorej členmi nie sú, je zrejme ešte zriedkavejšia, hoci nie je vylúčená – ako napríklad v prípade tzv. nezávislých politikov kandidujúcich za politické strany.

potvrdil predpoklad, že ľudia, ktorí sú aktívnejší v oblasti občianskeho združovania, majú väčší okruh známych z rôznych oblastí profesionálneho života. Túto súvislosť možno pritom vyjadriť aj tak, že ľudia s väčším počtom (a profesijne rôznorodých) známych sú častejšie členmi rôznych občianskych združení ako ľudia, ktorí majú známych málo, prípadne sú takto sociálne izolovaní.

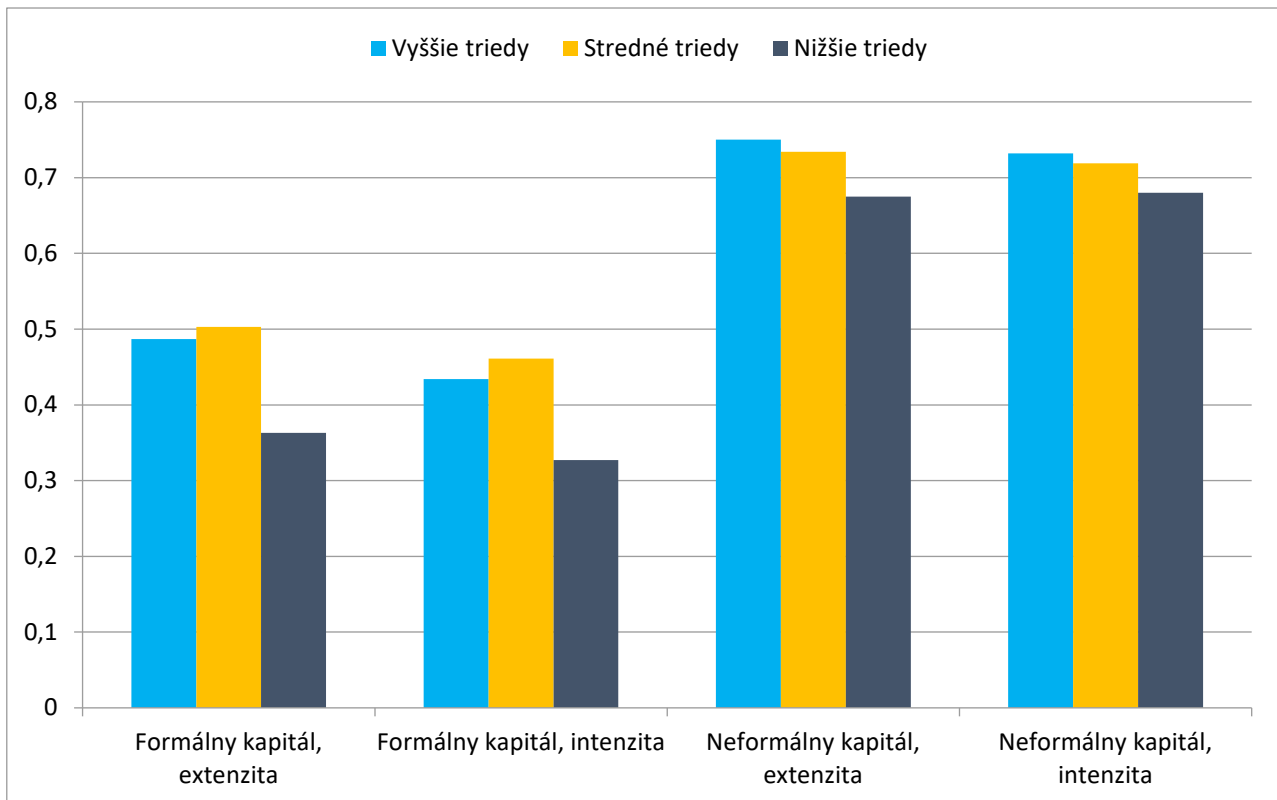
Na základe uvedených skutočností teda možno konštatovať, že formálny a neformálny kapitál navzájom súvisia, resp. sa i podmieňujú, pričom ide o pomerne silnú súvislosť. Tento poznatok nás oprávňuje ďalej analyzovať zistenia výskumu o formálnom a neformálnom kapitáli oddelene, ale aj v ich vzájomnom vzťahu a v ich celku. Pri analýze vzťahov medzi sociálnym kapitálom a spoločenskými triedami, resp. sociálno-triednou pozíciou (a na druhej strane medzi sociálnym kapitálom a individuálnymi charakteristikami osôb) sme teda postupovali tak, že sme najskôr preskúmali jednotlivé triedy z hľadiska ich vzorov, resp. zastúpenia a zloženia ich formálneho i neformálneho kapitálu. Paralelne s tým sme preskúmali i vzory formálneho a neformálneho kapitálu u základných vekových, rodových a sídelných kategórií respondentov výskumu. Nakoniec sme testovali vzťah medzi triednou príslušnosťou, individuálnymi charakteristikami a sociálnym kapitálom, čiže overovali sme predpoklad o rôznej miere súvislosti medzi sociálno-triednymi a individuálnymi charakteristikami ľudí a ich sociálnym kapitálom.

Na základe rozboru extenzity a intenzity formálneho i neformálneho kapitálu troch základných tried klasifikácie ESeC možno konštatovať, že aj u nás sú jednotlivé spoločenské triedy charakteristické rôznou mierou týchto druhov kapitálu a tiež rôznou mierou oboch dimenzií formálneho i neformálneho kapitálu. Ako vyplýva z grafu č. 3, vyššie a stredné spoločenské triedy pritom disponujú väčším formálnym i neformálnym kapitálom ako nižšie triedy a to pokiaľ ide o šírku aj hĺbku oboch druhov kapitálu.⁴¹ Zaujímavé pritom je, že zatiaľ čo v prípade formálneho kapitálu stredné triedy v miere extenzity aj intenzity prevyšujú

⁴¹ Hodnoty extenzity a intenzity formálneho i neformálneho kapitálu boli vyrátané na základe uskutočnenej rekategorizácie pôvodných stupníc a priradenia bodových hodnôt jednotlivým variantom odpovedí na otázky tak, aby sa výsledné priemerné hodnoty meraných veličín pohybovali v intervale 0 až 1. Podrobnosti možno získať z archívu autora.

vyššie triedy, v prípade neformálneho kapitálu je miera šírky i hĺbky oboch druhov kapitálu usporiadaná zostupne: od vyšších, cez stredné, až po nižšie triedy. Medzitriedne rozdiely v intenzite a extenzite formálneho kapitálu sú pritom výraznejšie ako v prípade neformálneho kapitálu.⁴²

Graf č. 3: Extenzita a intenzita formálneho a neformálneho kapitálu základných tried ESeC

Zdroj: Výskum *Sociálne siete 2017*

Zistenia výskumu teda ukázali, že príslušníci vyšších a stredných spoločenských tried sú i u nás spravidla členmi väčšieho počtu občianskych združení a organizácií rôzneho druhu ako členovia nižších tried a že tiež vo väčšej miere participujú na činnosti týchto združení. Podobne majú členovia vyšších a stredných tried širšie neformálne sociálne siete, teda väčší počet známych osôb vykonávajúcich rôzne zamestnania, ako príslušníci nižších tried. Pritom medzi takýmito osobami je väčší podiel osôb, s ktorými ich spájajú tzv. silné väzby. Podobne ako v niektorých iných európskych štátoch (Hall 2002; Pichler, Wallace 2008), aj

⁴² Interpretácia absolútnych hodnôt koeficientov by nebola korektná, pretože sú determinované použitými rôznymi spôsobmi operacionalizácie a merania formálneho a neformálneho kapitálu.

u nás sú teda vyššie a stredné triedy charakteristické širšími a rôznorodejšími neformálnymi sociálnymi sieťami ako nižšie triedy, pričom tieto siete sú vytvorené na základe rozsiahlejšieho združovania sa a aktívnejšej participácie príslušníkov týchto tried na činnosti rôznych občianskych združení a organizácií.

Diferencovanosť týkajúcu sa extenzity a intenzity formálneho i neformálneho sociálneho kapitálu výskum zistil aj v súvislosti s individuálnymi charakteristikami respondentov – menšie či väčšie rozdiely sa ukázali aj medzi mužmi a ženami, medzi vekovými kategóriami i obyvateľmi miest a dedín. Muži u nás disponujú väčšou extenzitou aj intenzitou formálneho i neformálneho kapitálu ako ženy, ľudia vo veku od 25 do 45 rokov spravidla predstihujú z hľadiska týchto skutočností ostatné vekové kohorty a obyvatelia veľkých miest disponujú väčším formálnym i neformálnym kapitálom (z hľadiska extenzity aj intenzity) ako obyvatelia menších miest a dedín.

Výsledky uskutočneného testovania vzťahu medzi triednou príslušnosťou, individuálnymi charakteristikami a sociálnym kapitálom potvrdili predpoklad o rôznej miere súvislosti medzi sociálno-triednymi a individuálnymi charakteristikami ľudí a ich sociálnym kapitálom. Ukázalo sa, že extenzita aj intenzita formálneho i neformálneho sociálneho kapitálu súvisí so základnými sociálnymi triedami klasifikácie ESeC, zároveň sa však ukázalo, že súvisí aj s niektorými individuálnymi charakteristikami, najmä s vekom, a v niektorých prípadoch i s druhom sídla a rodom osôb. Zatiaľ čo súvislosť medzi triednou príslušnosťou a sociálnym kapitálom sa potvrdila v prípade oboch druhov kapitálu i v prípade oboch ich dimenzií, súvislosť medzi individuálnymi charakteristikami osôb a sociálnym kapitálom sa javí skôr ako nesystematická. Na základe toho sa možno domnievať, že zistenia výskumu *Sociálne siete 2017* na základe testovania vzťahu medzi spoločenskými triedami a sociálnym kapitálom potvrdili skôr stanovisko triednej homológie ako individualistické stanovisko.⁴³

⁴³ Konkrétnejšie informácie v štúdií (Sopóci, Hrabovská 2019).

Zistenia výskumu ukázali, že extenzita formálneho kapitálu súvisí

- s vekom: extenzita formálneho kapitálu respondentov vo veku do 59 rokov bola väčšia ako extenzita formálneho kapitálu respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so základnými sociálnymi triedami ESeC: extenzita formálneho kapitálu respondentov z vyššej a strednej triedy bola väčšia ako u respondentov z nižšej triedy,
- so sídlom: extenzita formálneho kapitálu respondentov žijúcich vo väčších mestách bola väčšia ako extenzita formálneho kapitálu respondentov žijúcich na dedine.

Podobne aj intenzita formálneho kapitálu súvisí

- s vekom: intenzita formálneho kapitálu respondentov vo veku do 59 rokov bola väčšia ako intenzita formálneho kapitálu respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so základnými sociálnymi triedami ESeC: intenzita formálneho kapitálu respondentov z vyšších a stredných tried bola väčšia ako u respondentov z nižších tried,
- so sídlom: intenzita formálneho kapitálu respondentov žijúcich vo väčších mestách bola väčšia ako u respondentov žijúcich na dedine.

Extenzita neformálneho kapitálu súvisí

- s vekom: extenzita neformálneho kapitálu respondentov vo veku do 59 rokov bola väčšia ako u respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so sociálnymi triedami ESeC: extenzita neformálneho kapitálu respondentov z vyšších tried bola väčšia ako u respondentov z nižších tried,
- s pohlavím, resp. rodom: extenzita neformálneho kapitálu mužov bola väčšia ako u žien.

Intenzita neformálneho kapitálu súvisí

- s vekom: intenzita neformálneho kapitálu respondentov vo veku od 25 do 59 rokov bola väčšia ako u respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so základnými sociálnymi triedami ESeC: intenzita neformálneho kapitálu respondentov z vyšších tried bola väčšia ako intenzita neformálneho kapitálu respondentov z nižších tried.

Výsledky našej analýzy teda potvrdili, že formálny i neformálny kapitál je v slovenskej spoločnosti sociálne stratifikovaný, pričom väčšie rozdiely medzi základnými sociálnymi triedami existujú v intenzite aj extenzite ich formálneho kapitálu – príslušníci vyšších a stredných tried sú členmi väčšieho počtu formálnych občianskych združení a organizácií ako príslušníci nižších tried a aj miera ich participácie na činnosti týchto združení je vyššia ako miera participácie príslušníkov nižších tried. Medzitriedne rozdiely existujú i v miere intenzity a extenzity neformálneho kapitálu – príslušníci vyšších tried majú rozsiahlejšie a silnejšie siete neformálnych vzťahov ako príslušníci stredných tried, a tí ako príslušníci nižších tried; tieto rozdiely sú však menšie ako v prípade formálneho kapitálu.

Výskumné zistenia tiež ukázali, že formálny a neformálny kapitál základných sociálnych tried navzájom súvisia, resp. sa i podmieňujú, pričom ide o pomerne silnú súvislosť. Ľudia, ktorí sú členmi a aktívnymi participantmi viacerých druhov občianskych združení, majú širší a z hľadiska vykonávaných zamestnaní rôznorodejší okruh známych ako ľudia, ktorí sú menej občiansky aktívni. Inak vyjadrené: ľudia s väčším počtom profesijne rôznorodých známych sú častejšie členmi občianskych združení ako ľudia, ktorí majú menej sociálnych kontaktov a väzieb. Veľkosť a homogenita/heterogenita sociálnych sietí príslušníkov spoločenských tried teda súvisia s ich občianskou angažovanosťou.

Teoreticko-metodologické východiská a z nich vyplývajúce limity výskumu, z ktorého sme vychádzali, nám dovolili verifikovať iba malú, hoci významnú časť teórie, resp. koncepcie sociálneho kapitálu. Na základe uskutočnenej analýzy výskumných zistení môžeme konštatovať, že vzťah medzi spoločenskými triedami a sociálnym kapitálom na Slovensku najlepšie charakterizuje model triednej homológie. Údaje získané výskumom *Sociálne siete 2017* žiaľ neumožňujú testovanie ďalších súčasti teórie sociálneho kapitálu, napríklad podrobnejšie a dôkladnejšie charakterizovanie sociálneho kapitálu jednotlivých tried, k akému dospeli P. Hall alebo N. Lin (Hall 2020; Lin 2001a, b). Nedovoľujú ani dôkladnejšie preskúmanie vzťahov medzi týmito charakteristikami a jednotlivými sociálnymi triedami, objasnenie spôsobov utvárania a reprodukcie sociálneho kapitálu tried, ani spôsobov jeho využívania pri udržiavaní existujúceho, prípadne získavania výhodnejšieho triedneho

postavenia, ako napríklad v analýzach P. Bourdieuho (Bourdieu 1987; Bourdieu, Passeron 1997). Dovoľuje iba uskutočniť komparáciu základných zistení o sociálnom kapitáli a spoločenských triedach vo viacerých európskych štátoch. Napriek nedostatkom a obmedzeniam tohto výskumu treba vyzdvihnúť, že ide o prvý u nás realizovaný kvantitatívny reprezentatívny výskum, ktorý umožnil testovať hypotézy o vzťahoch medzi spoločenskými triedami a sociálnym kapitálom, čo by na základe využitia klasickej analýzy sociálnych sietí, čiže výskumu na mikroúrovni nebolo možné.

Treba tiež zdôrazniť, že východiskové chápanie sociálneho kapitálu a pri analýze použité rozlíšenie jeho dvoch druhov a ich dimenzií prinieslo viaceré významné zistenia súvisiace s vytváraním a udržiavaním sociálneho kapitálu rôznych spoločenských skupín a kategórií obyvateľstva. Ide najmä o zistenia týkajúce sa vzťahov medzi občianskym združovaním a aktívnou participáciou ľudí v dobrovoľných organizáciách, medzi rozsahom a silou neformálnych sociálnych sietí a diferencovanou veľkosťou sociálneho kapitálu nielen spoločenských tried, ale i ďalších skupín a kategórií nášho obyvateľstva. Aj tieto základné zistenia o vzťahoch medzi javmi vymedzenými rámcom všeobecných kategórií, ako sú občianska spoločnosť, sociálna súdržnosť, sociabilita, sociálne väzby, sociálne siete atď., si však vyžadujú ďalšie teoretické rozpracovanie a empirické preskúmanie ich aktuálneho stavu v slovenskej spoločnosti.

5. Trieda a status

Triedna stratifikácia slovenskej spoločnosti už bola predmetom mnohých výskumov a analýz. Rozvrstveniu spoločnosti na základe sociálneho statusu však naši sociológovia zatiaľ venovali len minimálnu pozornosť. Keďže vychádzame z Weberovho chápania sociálnej stratifikácie a z neoweberovského teoretického východiska jej empirického skúmania, nemôžeme opomenúť ani preskúmanie tohto druhu sociálnej diferenciácie. Pri skúmaní sociálnej stratifikácie sme sa preto venovali i hľadaniu odpovede na otázku, či v súčasnej slovenskej spoločnosti popri triednej stratifikácii existuje aj empiricky identifikovateľné statusové usporiadanie.

Skúsenosti západoeurópskych sociológov ukazujú, že pri tomto skúmaní možno vhodne využiť teoreticko-metodologický prístup, ktorý vytvorili a pri skúmaní sociálnej diferenciácie západných spoločností aplikovali E. O. Laumann, J. H. Goldthorpe, T. W. Chan i ďalší autori. Na základe analýzy údajov získaných výskumom *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku* sme podľa ich vzoru preskúmali triednu i statusovú dimenziu sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti a dospeli sme k pozitívnej odpovedi na uvedenú otázku. V ďalšom texte najskôr vysvetlíme teoretické východisko a metodologický postup, ktorý sme použili, potom vysvetlíme spôsob využitia empirických údajov, z ktorých sme vychádzali a uvedieme najdôležitejšie zistenia a poznatky, ku ktorým sme dospeli.

Empirické skúmanie sociálnej stratifikácie vychádzajúce z neoweberovských východísk musí zohľadňovať i Weberom zdôrazňovaný rozdiel medzi triedou a stavom, resp. medzi sociálnou triedou a sociálnym statusom. Nasledovníci M. Webera k jeho rozlíšeniu triedy a statusu ako dvoch blízkyh, ale odlišnýh foriem sociálnej stratifikácie pristupovali rôznymi spôsobmi: časť z nich toto rozlíšenie akceptovala a v nejakej podobe aplikovala pri empirickom skúmaní sociálnej stratifikácie, iná časť sociológov ho v podstate ignorovala

a niektorí autori sa snažili túto dualitu triedy a statusu prekonať svojimi pokusmi o vytvorenie ich syntézy. Na základe toho možno stúpencom neoweberovského chápania sociálnej diferenciácie rozdeliť buď na zástancov jednodimenzionálneho, alebo dvojdimenzionálneho chápania sociálnej stratifikácie ako východiska jej empirického skúmania (Chan, Goldthorpe 2004).

Najvplyvnejšími predstaviteľmi jednodimenzionálneho chápania boli dlhý čas najmä protagonisti reinterpretácie sociálnej triedy v termínoch sociálneho statusu. Napríklad S. M. Lipset a R. Bendix vymedzili sociálne triedy ako „spoločenské vrstvy skladajúce sa z jednotlivcov, ktorí sa považujú z hľadiska statusu za navzájom si rovných“ (Lipset, Bendix 1959, s. 275) a vytvorili tak základy pre dlhodobé etablovanie skúmania sociálnej stratifikácie na základe sociálno-ekonomického statusu, ktorý bol najčastejšie meraný na základe socio-ekonomického indexu zamestnaní (Duncan 1961; Blau, Duncan 1967; Ganzeboom et al. 1992). Tento prístup bol dominantný a po desaťročia využívaný najmä v americkej sociológii. Najvýznamnejšou a najvplyvnejšou protiváhou tohto jednodimenzionálneho chápania sa stali výsledky úsilia P. Bourdieuho o prekonanie Weberovej dichotómie triedy a statusu postulovaním sociálneho statusu ako symbolického aspektu triednej štruktúry, presahujúceho rýdzo ekonomické medzitriedne a vnútrotriedne vzťahy (Bourdieu 1984).

Medzi americkými i európskymi sociológmi sa však našlo aj dosť autorov, ktorí pristupovali k Weberovmu rozlíšeniu triedy a statusu s väčšou úctou. Títo sociológovia sa, aj napriek poklesu významu statusového usporiadania v druhej polovici 20. storočia, snažili dokázať, že i v moderných spoločnostiach má nielen skúmanie triednej štruktúry, ale i statusového usporiadania význam pre úplnú deskripciu a explanáciu ich sociálnej stratifikácie (Mills 1951; Lockwood 1958; Laumann 1966, 1973). V poslednom čase sa k Weberovmu rozlíšeniu triedy a statusu ako dvoch odlišných dimenzií sociálnej stratifikácie prihlásili aj britskí sociológovia T. W. Chan a J. H. Goldthorpe, ktorí sa i na základe analýzy empirických údajov získaných výskumami britskej aj iných západných spoločností pokúsili ukázať, že toto rozlíšenie má i dnes dostatočnú teoretickú platnosť a empirickú explanačnú silu pri skúmaní systémov sociálnej stratifikácie moderných spoločností (Chan 2012; Chan, Goldthorpe

2004, 2007). Títo autori vymedzili statusové usporiadanie ako „súbor hierarchických vzťahov, ktoré vyjadrujú ľuďmi reflektovanú a akceptovanú všeobecnú sociálnu nadradenosť, rovnosť a podradenosť, ktorá nesúvisí natolko s vlastnosťami jednotlivcov, ako s nimi zastávanými pozíciami, alebo s ich niektorými askriptívnymi charakteristikami“ (Chan, Goldthorpe 2004, s. 383). Triednu štruktúru pritom chápali ako štruktúru vychádzajúcu z ekonomických vzťahov, čiže zo vzťahov existujúcich na trhu práce – zotrvali teda pri klasickom „goldthorpeovskom“ chápaní triednej štruktúry (Erikson, Goldthorpe 1992), ktoré patrí medzi najviac využívané východiská empirických výskumov sociálnej stratifikácie. Podľa autorov tejto koncepcie má statusové usporiadanie hierarchickú podobu, triedna štruktúra (reprezentovaná triednou schémou EGP) však nemusí vždy byť hierarchická.

Chan a Goldthorpe na základe analýzy empirických údajov indikujúcich triednu i statusovú pozíciu členov britskej aj iných moderných spoločností zistili, že v týchto spoločnostiach popri triednej diferenciácii existuje i dobre rozlíšiteľné statusové usporiadanie. Weberovo rozlíšenie triedy a statusu zostáva teda podľa nich i v súčasnosti platné a má značný explanačný potenciál. Toto rozlíšenie podľa ich záverov navyše umožňuje hlbšie preskúmať a objasniť mnohé doteraz nedostatočne objasnené otázky sociálnej stratifikácie, napríklad vzťahy medzi triednou pozíciou a statusovým postavením jednotlivcov a ich životnými podmienkami, príležitosťami a voľbami (Chan 2012; Chan, Goldthorpe 2004, 2007).

Inšpirovaní uvedenou koncepciou i empirickými zisteniami a závermi, ku ktorým vďaka nej títo autori dospeli, sme hľadali odpoveď na otázku, či aj v súčasnej slovenskej spoločnosti⁴⁴ existuje empiricky zistiteľné statusové usporiadanie (vymedzené spôsobom vychádzajúcim z vyššie uvedenej koncepcie) ako dimenzia sociálnej stratifikácie, ktorá je kvalitatívne odlišná od jej triednej štruktúry. V prípade získania pozitívnej odpovede je prirodzeným ďalším cieľom charakterizovanie tohto statusového usporiadania, hlavne v komparácii s neoweberovsky chápanou a skúmanou triednou štruktúrou súčasnej slovenskej spoločnosti.

⁴⁴ Mnohými autormi ešte stále považovanej za postsocialistickú (Londák et al. 2016).

T. W. Chan a J. Goldthorpe sa pri vytváraní svojho prístupu k analýze statusu inšpirovali prácami E. O. Laumanna, ktorý nadviazal na výskumy stratifikácie amerických mestských komunít W. L. Warnera a jeho kolegov. Laumann vychádzal z teoretického predpokladu diferencovaného združovania sa ľudí na základe ich sociálneho statusu a za kľúčový indikátor statusu považoval priateľské vzťahy a väzby. Pri skúmaní priateľských vzťahov považoval za dôležité najmä zamestnanie, resp. povolanie ich participantov a analyzoval priateľské združovanie z hľadiska skladby zamestnaní osôb v priateľských vzťahoch. Na základe týchto skutočností sa s využitím techniky multidimenzionálneho škálovania snažil odhaliť hlavné dimenzie diferencovanosti priateľských zoskupení z hľadiska zamestnaní ich participantov. Takto identifikované dimenzie považoval za dimenzie sociálneho statusu (Laumann 1966, 1973; Laumann, Guttman 1966). Vychádzal pritom zo všeobecne prijímaného predpokladu, že v modernej spoločnosti je zamestnanie jednou z najvýznamnejších charakteristík súvisiacich so statusom. Predpokladal tiež, že priateľské združovanie, ktoré sa uskutočňuje na základe slobodnej voľby, resp. výberu osôb za priateľov a je založené na silných, resp. veľmi tesných sociálnych väzbách, je lepším indikátorom sociálnej rovnosti jednotlivcov ako iné druhy združovania (a zoskupenia, ktoré sú vytvorené napríklad na základe príbuzenstva, susedstva, spoločných záujmových činností a pod.). Preto pri výbere najvhodnejšieho indikátora sociálneho statusu uprednostnil priateľské väzby a združenia pred inými, napríklad rodinnými či susedskými, s ktorými však tiež pracoval.

V nadväznosti na Laumannov prístup Chan a Goldthorpe pri skúmaní statusového usporiadania britskej a neskôr aj iných moderných spoločností vychádzali z chápania zamestnania ako rozhodujúcej skutočnosti, od ktorej sa v súčasnej spoločnosti odvodzuje status osoby. Predpokladali tiež, že pre priateľstvo, rovnako ako pre manželstvo sú charakteristické, resp. konštitutívne vzťahy rovnosti zúčastnených osôb. Využili výskumami získané reprezentatívne empirické údaje o zamestnaniach priateľských dvojíc a manželských párov a na základe zistenia existujúcich vzorov ich zamestnaneckej homogenity a heterogenity (prostredníctvom hlavných kategórií zamestnaní) preskúmali s využitím techniky multidimenzionálneho škálovania štruktúru týchto vzorov a odhalili jej základné dimenzie. Prvú

z takto odhalených dimenzií pritom považovali za dostatočne spoľahlivo reprezentujúcu sociálny status (Chan, Goldthorpe 2004, 2007).

Poučení uvedenými i ďalšími autormi, ktorí využili tento prístup ku skúmaniu statusu (Bottero, Prandy 2003; Prandy, Lambert 2003; Stewart et al. 1980), sme pri hľadaní odpovede na otázku, či statusové usporiadanie existuje aj v slovenskej spoločnosti, vychádzali z týchto základných predpokladov:

- predpoklad, že ľudia sa združujú diferencovane – najmä v závislosti od svojho sociálneho statusu (ale tiež v závislosti od svojej sociálnej triedy, rodu, etnicity, vzdelania, veku a ďalších charakteristík),
- predpoklad, že ľudské združovanie sa v najväčšej miere uskutočňuje na základe rovnakého (alebo podobného) sociálneho statusu ľudí; inými slovami, partnerský a manželský vzťah (rovnako ako priateľský vzťah) sú najčastejšie postavené na statusovej rovnosti participantov a zriedkavejšie vznikajú a pretrvávajú bez ohľadu na ich statusové rozdiely,
- predpoklad, že jednou z najvýznamnejších, resp. najreprezentatívnejších charakteristík a ukazovateľov statusu človeka v súčasnej modernej spoločnosti je jeho zamestnanie.

Vychádzajúc z týchto predpokladov sme s využitím údajov výskumu *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku* preskúmali skladbu výskumom identifikovaných manželských a partnerských párov z hľadiska ich zamestnania. Vychádzali sme z porovnania údajov o aktuálnom alebo poslednom zamestnaní respondenta a údajov o aktuálnom alebo poslednom zamestnaní respondentovho manžela/manželky, resp. partnera/partnerky. Údaje o zamestnaní respondenta a zamestnaní jeho manžela/manželky či partnera/partnerky sme spracovali na základe Štatistickej klasifikácie zamestnaní SK ISCO-08⁴⁵.

Takto spracované údaje boli zakódované dvojmiestnym kódom, na základe ktorého sme roztriedili respondentov výskumu a ich manželov/manželky, resp. partnerov/partnerky,

⁴⁵ Štatistickú klasifikáciu zamestnaní SK ISCO-08 sme opísali v druhej kapitole.

o ktorých sme získali informáciu o ich zamestnaniach, do 43 tried zamestnaní klasifikácie ISCO-08. Veľkosť takto získaného súboru (počet respondentov sa po tomto spracovaní znížil na 2355) a nižšia početnosť zastúpenia viacerých zo 43 tried zamestnaní respondentov výskumu a ich manželských partnerov nás prinútili zredukovať pôvodný počet tried na 25 kategórií zamestnaní (tabuľka č. 13), ktoré sa stali základom pre ďalšie štatistické spracovanie. Pri redukcii pôvodných 43 tried zamestnaní na nižší počet kategórií sme využili najmä zlučovanie tried zamestnaní na základe podobnosti ich charakteristík a funkcií, pričom sme brali do úvahy početnosť zastúpenia respondentov v jednotlivých triedach, charakteristiky pracovných činností vykonávaných v jednotlivých zamestnaniach, pracovné odvetvia, v ktorých sa uskutočňujú zamestnania i ďalšie relevantné skutočnosti vyplývajúce zo špecifik jednotlivých zamestnaní a ich umiestnenia v klasifikácii SK ISCO-08.

Tabuľka č. 13: Kategórie zamestnaní použité pri štatistickej analýze

Kategórie zamestnaní respondentov	Kód	N	%
Manažéri vo výrobe, financiách, obchode, doprave atď.*	MVV	79	3,4
Manažéri v službách	MVS	118	5,0
Vedci, architekti, inžinieri, právnici	VAI	52	2,2
Lekári, terapeuti, farmaceuti	LTF	54	2,3
Učítelia a iní pedagogickí pracovníci	UPP	124	5,3
Analytici vo finančníctve, marketingu, IKT	AFI	71	3,0
Technici, majstri vo výrobe, doprave, IKT	TMV	79	3,4
Zdravotné sestry, iní zdravotnícki pracovníci, ošetrovatelia	ZSO	82	3,5
Obchodní zástupcovia, sprostredkovatelia, nákupcovia	OZS	145	6,2
Sekretárky, všeobecní administratívni pracovníci	SVA	64	2,7
Administratívni pracovníci v zákazníckych službách	APZ	46	2,0
Účtovníci, pomocní administratívni pracovníci	UPA	95	4,0
Kuchári, čašníci, barmani	KCB	144	6,1
Kaderničky, kozmetičky	KAK	64	2,7
Prevádzkari, správcovia, vedúci predajní	PSV	99	4,2

Kategórie zamestnaní respondentov	Kód	N	%
Predavači	PRE	244	10,4
Policajti, dozorcovia, hasiči	POL	68	2,9
Pestovatelia plodín, úžitkových zvierat, spracovatelia plodín, mäsa, výrobcovia potravín	PPP	41	1,7
Stavební remeselníci	STR	126	5,4
Kvalifikovaní remeselníci	KRM	173	7,3
Elektrikári, elektrotechnici	ELE	59	2,5
Operátori, montéri strojov a zariadení	OMS	70	3,0
Vodiči, obsluha pojazdných strojov a zariadení	VOD	139	5,9
Upratovačky, čističi	UPR	56	2,4
Pomocní pracovníci, nosiči, zberači odpadu	PPR	63	2,7
Spolu		2355	100,0

* Z priestorových dôvodov používame pri označovaní kategórií zamestnaní zväčša iba mužský rod.

Zdroj: Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku*

Vychádzajúc zo stanovených 25 kategórií zamestnaní sme vytvorili kontingenčnú tabuľku o rozmere 25×25 políčok, v ktorej sú skombinované kategórie zamestnaní respondentov s kategóriami zamestnaní ich manželov/manžielok, resp. partnerov/partneriek. Pre každú kategóriu zamestnania respondenta sme ďalej vypočítali percentuálne rozloženie kategórií zamestnaní manželov/manžielok, resp. partnerov/partneriek. Takáto matica sa stala východiskom pre aplikáciu techniky klasického multidimenzionálneho škálovania, ktorú sme uskutočnili prostredníctvom štatistického softvéru IBM SPSS Statistics V22.0 metódou ALSCAL.⁴⁶ Ako mieru podobnosti (dissimilarity) medzi dvojicami kategórií zamestnaní

⁴⁶ Multidimenzionálne škálovanie (MDS) je metóda, resp. sústava metód slúžiaca na analýzu údajov, ktorými sa vyjadruje vzťah medzi objektmi. Tieto objekty spolu navzájom súvisia podľa určitej miery podobnosti. Na základe stupňa podobnosti medzi dvojicami objektov umožňuje MDS odhaľovať v pozadí stojace dimenzie, ktoré nie sú priamo merateľné. Výsledky MDS sa najčastejšie vyjadrujú graficky, obyčajne v dvoj- alebo trojrozmernom priestore. Každý objekt je v priestore reprezentovaný bodom, pričom body sú usporiadané takým spôsobom, aby vzdialenosti medzi nimi čo najlepšie zodpovedali podobnosti medzi objektmi. To znamená, že dva podobné objekty sú reprezentované dvomi bodmi, ktoré sú blízko pri sebe, a dva objekty, ktoré nie sú podobné, sú reprezentované dvomi od seba vzdialenými bodmi (Schenk, Hrabovská 2010).

respondentov sme použili euklidovskú vzdialenosť. 25 kategórií zamestnaní respondentov bolo teda škálovaných na základe podobnosti rozloženia kategórií zamestnaní ich manželov/manžielok, resp. partnerov/partneriek.

Pri analýze výsledkov uskutočneného postupu najskôr predstavíme dimenzie odhalené technikou multidimenzionálneho škálovania a potom budeme detailnejšie analyzovať najdôležitejšiu z nich. Využijeme pritom aj porovnanie zistení výskumu o predpokladanom statusovom usporiadaní s triednou diferenciáciou slovenskej spoločnosti meranou prostredníctvom triednych klasifikácií EGP a ESeC.

Tabuľka č. 14: Upravené triedne klasifikácie EGP a ESeC

Päťtriedna klasifikácia EGP	Päťtriedna klasifikácia ESeC
I., II. Servisná trieda	1, 2 Vyššia a nižšia servisná trieda
IIIa., IIIb. Rutinne nemanuálne pracujúci	3, 6 Nemanuálne a manuálne pracujúci vyššieho stupňa
IVa., IVb., IVc. Drobní podnikatelia	4, 5 Drobní podnikatelia v priemysle a poľnohospodárstve
V., VI., VIIb. Kvalifikovaní robotníci	7 Nemanuálne pracujúci nižšieho stupňa
VIIa. Nekvalifikovaní robotníci	8, 9 Kvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálni pracovníci

Ako východisko pre analýzu sme použili upravenú podobu triednej schémy EGP, i v tomto prípade operacionalizovanú podľa metodiky (Ganzeboom, Treiman, Ultee 1991) a tiež upravenú podobu schémy ESeC, vytvorenú podľa odporúčaní jej autorov (Rose, Harrison 2010). Na základe početného zastúpenia jednotlivých tried medzi respondentmi využitého

Matematický algoritmus, ktorý sa používa v klasickom MDS, pracuje s euklidovskou vzdialenosťou, čo znamená, že vzdialenosť d_{ij} medzi bodmi i a j je definovaná ako

$$d_{ij} = \sqrt{\sum (x_{ia} - x_{ja})^2}$$

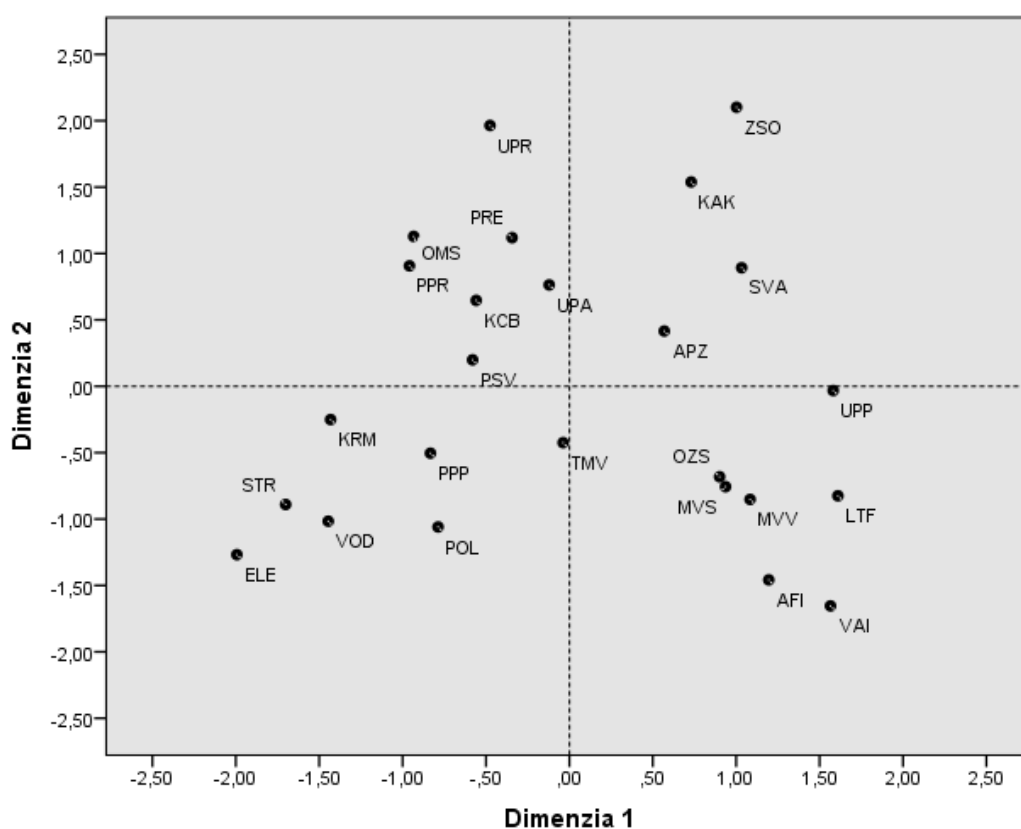
kde x_{ia} je umiestnenie (súradnica) bodu i v dimenzii a . V prípade nami uskutočneného MDS sú hodnoty x_{ia} a x_{ja} súradnice kategórie zamestnania i a kategórie zamestnania j ($i, j = 1, \dots, 25$) v dimenzii a ($a = 1, 2, 3$) uvedené v tabuľke č. 12.

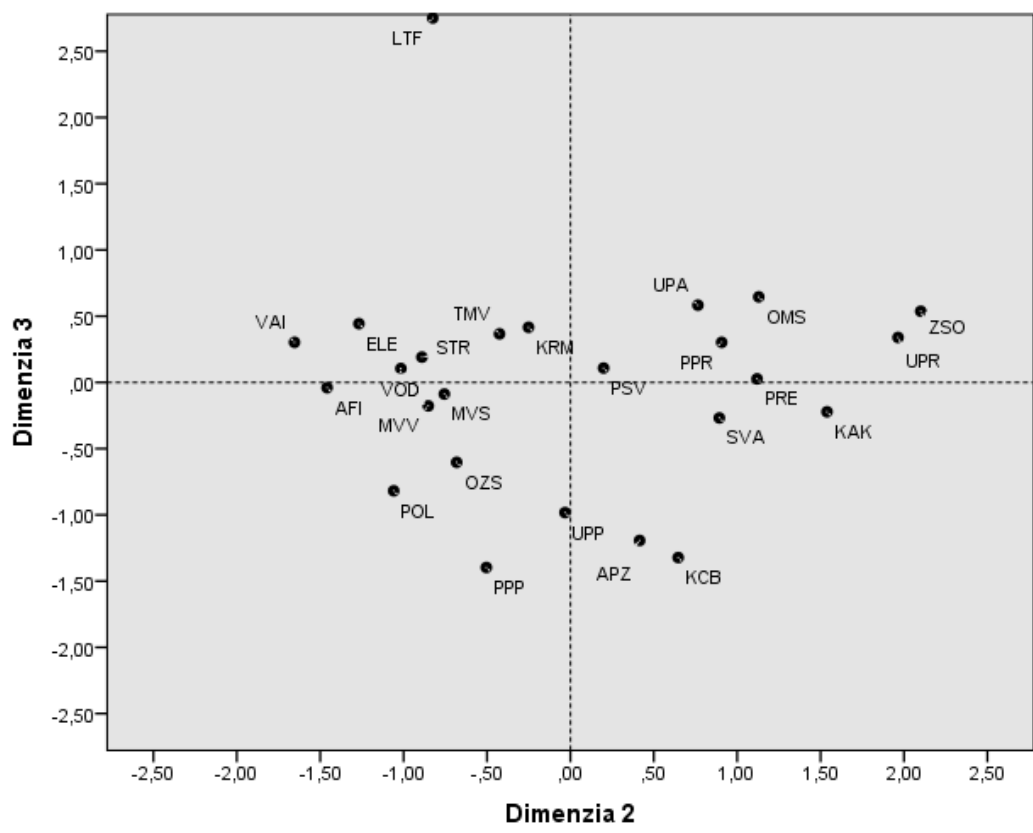
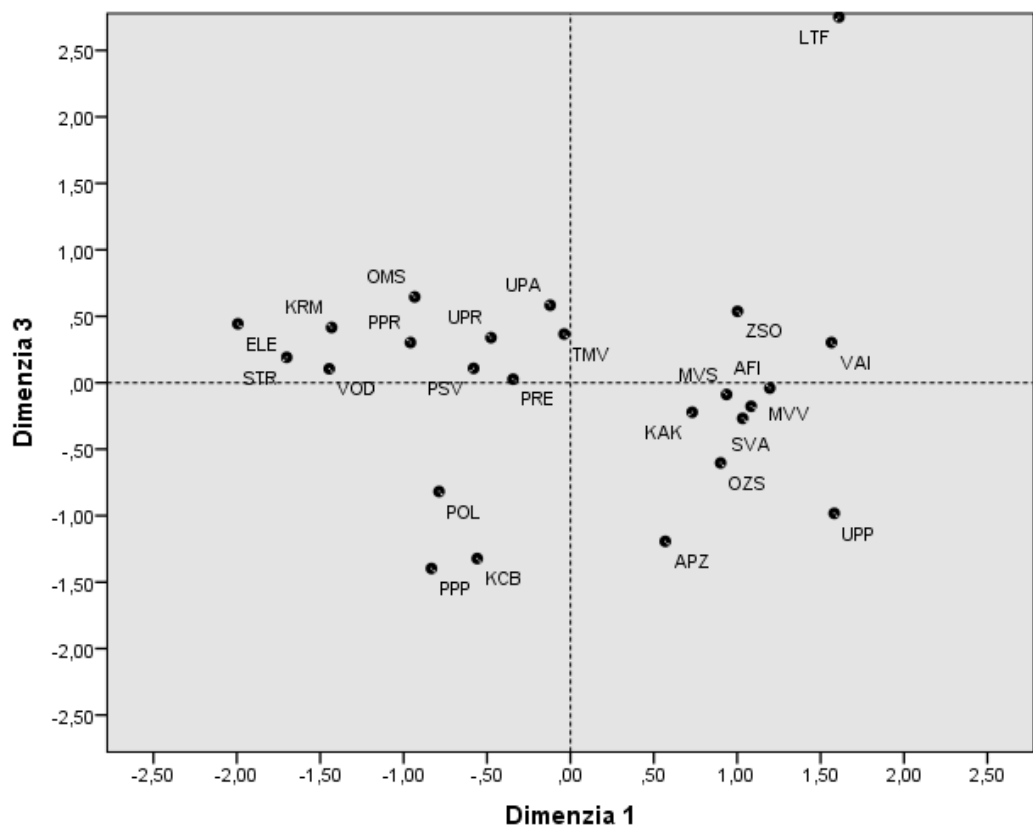
empirického výskumu sme sa rozhodli niektoré podtriedy klasifikácií EGP i ESeC zlúčiť a pracovať so schémami obsahujúcimi v oboch prípadoch 5 tried.

Základné výsledky uskutočneného multidimenzionálneho škálovania znázorňujú tri obrázky grafu, ktoré ukazujú umiestnenie vymedzených 25 zamestnaneckých kategórií respondentov výskumu a ich manželov/manžieliek, resp. partnerov / partneriek v euklidovskom priestore podľa troch odhalených základných dimenzií.

Graf č. 4: Výsledky multidimenzionálneho škálovania

Zdroj: Výskum Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku

Na základe rozmiestnenia zamestnaneckých kategórií v prvej odhalenej dimenzii, znázornenej na prvých dvoch obrázkoch na vodorovnej osi, možno odôvodnene predpokladať, že táto dimenzia reprezentuje sociálny status. Môžeme tak usudzovať na základe skutočnosti, že na ľavej strane intervalu tejto dimenzie sa umiestnili najmä zamestnanecké kategórie charakteristické prevahou manuálnej práce a s ňou spojených charakteristík (elektrikári, stavební a iní kvalifikovaní remeselníci, vodiči, operatéri a montéri strojov a zariadení, pomocní pracovníci, poľnohospodárski a potravinárski robotníci, kuchári, čašníci, upratovačky), a na pravej strane sa umiestnili najmä zamestnanecké kategórie s prevahou nemanuálnej práce, práce s ľuďmi, so symbolmi a všeobecnejšími informáciami, ako sú lekári, učitelia, vedci, inžinieri, právnici, rôzni analytici, manažéri, obchodní zástupcovia, zdravotné sestry a iní zdravotnícki pracovníci, sekretárky, všeobecní administratívni pracovníci, administratívni pracovníci v službách atď. Na okrajových pozíciách vľavo sa pritom umiestnili zamestnanecké kategórie elektrikári, stavební remeselníci, kvalifikovaní remeselníci, vodiči, pomocní pracovníci, operatéri a montéri strojov a zariadení, a na okrajových pozíciách vpravo kategórie lekári, terapeuti a farmaceuti, učitelia a iní pedagogickí pracovníci, vedci, architekti, inžinieri a právnici, analytici vo finančníctve, marketingu a IKT a manažéri vo výrobe. V strede intervalu prvej dimenzie sa umiestnili zamestnanecké kategórie technici a majstri, účtovníci a pomocní administratívni pracovníci. Výnimkami z tohto kontinua, vymedzeného na jednej strane zamestnaneckými kategóriami s prevahou manuálnej práce a na druhej strane zamestnaneckými kategóriami s prevahou nemanuálnej práce, sú kategórie zamestnaní policajti, dozorcovia a hasiči, a na druhej strane kaderníčky a kozmetičky.⁴⁷

Pri interpretácii druhej dimenzie sa možno domnievať, že vyjadruje mieru rodovej diferenciácie, resp. feminizácie zamestnaneckých kategórií. Naznačuje to už prvý obrázok grafu,

⁴⁷ V tejto súvislosti treba pripomenúť, že uvedené zistenia sú v súlade so zisteniami, ku ktorým dospeli T. W. Chan a J. Goldthorpe na základe preskúmania britskej, francúzskej, holandskej, maďarskej spoločnosti, ale napríklad aj J. Šafir na základe výskumu českej spoločnosti – bez ohľadu na to, či vychádzali z analýzy zamestnaneckej skladby manželských párov, alebo z analýzy skladby zamestnaní respondentov výskumov a ich najlepších priateľov (Chan 2012; Laumann 1966; Stewart et al. 1980; Šafir 2008b).

na ktorom je táto dimenzia znázornená na vertikálnej osi: na jej najvyšších pozíciách sa umiestnili zamestnanecké kategórie, ako sú zdravotné sestry a iní zdravotnícki pracovníci, upratovačky a čističi, kaderníčky a kozmetičky a predavači (predavačky), a na najnižších pozíciách sa umiestnili kategórie zamestnaní, ako sú vedci, inžinieri, architekti a právnici, analytici vo finančníctve, marketingu a IKT, elektrikári a elektrotechnici, vodiči, policajti, dozorcovia a hasiči, stavební remeselníci a manažéri vo výrobe. Ešte výraznejšie uvedený predpoklad potvrdzuje tretí obrázok grafu, na ktorom je druhá dimenzia vyznačená vodorovne. Na jej krajných pozíciách vpravo sa umiestnili kategórie zamestnaní zdravotné sestry a iní zdravotnícki pracovníci, upratovačky a čističi, kaderníčky a kozmetičky. Na Slovensku sú to typicky „ženské“ zamestnania a aj vo výberovom súbore bolo medzi zdravotnými sestrami a inými zdravotníckymi pracovníkmi 92,7% žien, medzi upratovačkami a čističmi 91,1% žien a medzi kaderničkami a kozmetičkami bolo až 96,9% žien. Ženy prevládajú i v ďalších kategóriách zamestnaní, ktoré sa umiestnili na tejto strane dimenzie: medzi sekretárkami a všeobecnými administratívnymi pracovníkmi, medzi predavačmi, pomocnými pracovníkmi, účtovníkmi a pomocnými administratívnymi pracovníkmi, kuchármi, čašníkami a barmanmi. Na druhej strane – na krajných pozíciách tejto dimenzie vľavo sa umiestnili kategórie zamestnaní, v ktorých majú prevahu muži: vedci, inžinieri, architekti a právnici, analytici vo finančníctve, marketingu a IKT, elektrikári a elektrotechnici, vodiči a policajti, dozorcovia a hasiči, stavební remeselníci. Vo výberovom súbore bolo medzi vedcami, inžiniermi, architektmi a právnikmi 69,2% mužov, medzi analytikmi vo finančníctve, marketingu a IKT 57,7% mužov, medzi elektrikármi 98,3%, medzi vodičmi 97,8%, medzi policajtmi 92,6% a medzi stavebnými remeselníkmi bolo 96% mužov.

Pri tretej dimenzii odhalenej multidimenzionálnym škálovaním sa nám nepodarilo identifikovať žiadnu (jednu) výraznú skutočnosť, ktorou by ju bolo možné špecifikovať, resp. pomenovať podobne ako prvé dve dimenzie (ktoré možno označiť ako dimenziu statusu a dimenziu rodovej diferenciácie, resp. diferenciácie na základe pohlavia). Druhý a tretí obrázok grafu ukazujú, že na tejto dimenzii sa umiestnili na veľmi blízkych pozíciách také odlišné kategórie zamestnaní, ako sú napríklad vedci, inžinieri, architekti, právnici,

technici a majstri vo výrobe, elektrikári a pomocní pracovníci. Naopak, na veľmi vzdialených pozíciách sa na tejto dimenzii umiestnili kategórie zamestnaní, ako sú napríklad kvalifikovaní remeselníci, kuchári, čašníci a barmani, alebo účtovníci a pomocní administratívni pracovníci, sekretárky a všeobecní administratívni pracovníci. Možno sa preto domnievať, že táto dimenzia sa nedá interpretovať prostredníctvom jedného faktora, ale skôr ako dimenzia, ktorá odzrkadľuje spoločné pôsobenie viacerých skutočností, ktoré nedokážeme určiť, rovnako ako nedokážeme špecifikovať vzájomné vzťahy týchto skutočností.

Prvá dimenzia – dimenzia sociálneho statusu, ktorá je pre nás najdôležitejšia, si vyžaduje podrobnejšie charakterizovanie i dôkladnejšie a hlbšie zdôvodnenie oprávnenosti a platnosti takejto jej interpretácie. Predpokladali sme, že táto dimenzia nevytvára iba o prirodzenej tendencii ľudí hľadať si manželských partnerov medzi sebe podobnými, ako aj to, že usporiadanie kategórií na jednotlivých dimenziách odhalených multidimenzionálnym škálovaním neindikuje iba ich distribúciu podľa určitej metriky (Chan, Goldthorpe 2004, s. 389). Postulovanie prvej dimenzie odhalenej MDS ako dimenzie sociálneho statusu, ktorá určuje hierarchické usporiadanie jednotlivých zamestnaneckých kategórií, si preto vyžaduje predložiť ďalšie dôkazy o platnosti tohto záveru. Tieto dôkazy však už nemôžu vychádzať iba z uskutočnenej multidimenzionálnej analýzy.

Tabuľka č. 15: Kategórie zamestnaní usporiadané podľa statusového skóre v 1. dimenzii

Por.	Názov kategórie zamestnaní	Kód kategórie	MDS skóre 1. dimenzia	MDS skóre 2. dimenzia	MDS skóre 3. dimenzia
1.	Lekári, terapeuti, farmaceuti	LTF	1,6101	-0,8252	2,7502
2.	Učítelia a iní pedagogickí pracovníci	UPP	1,5821	-0,0326	-0,9826
3.	Vedci, architekti, inžinieri, právnici	VAI	1,5656	-1,6540	0,3030
4.	Analytici vo finančníctve, marketingu, IKT	AFI	1,1948	-1,4587	-0,0397
5.	Manažéri vo výrobe, financiách, obchode, doprave	MVV	1,0834	-0,8519	-0,1780

Por.	Názov kategórie zamestnaní	Kód kategórie	MDS skóre 1. dimenzia	MDS skóre 2. dimenzia	MDS skóre 3. dimenzia
6.	Sekretárky, všeobecní administratívni pracovníci	SVA	1,0322	0,8931	-0,2678
7.	Zdravotné sestry, iní zdravotnícki pracovníci, ošetrovatelia	ZSO	1,0016	2,1008	0,5375
8.	Manažéri v službách	MVS	0,9358	-0,7561	-0,0885
9.	Obchodní zástupcovia, sprostredkovatelia, nákupcovia	OZS	0,9008	-0,6818	-0,6038
10.	Kaderničky, kozmetičky	KAK	0,7298	1,5379	-0,2216
11.	Administratívni pracovníci v zákazníckych službách	APZ	0,5690	0,4152	-1,1934
12.	Technici, majstri vo výrobe, doprave, IKT	TMV	-0,0381	-0,4251	0,3662
13.	Účtovníci, pomocní administratívni pracovníci	UPA	-0,1213	0,7640	0,5825
14.	Predavači	PRE	-0,3439	1,1192	0,0269
15.	Upratovačky, čističi	UPR	-0,4762	1,9636	0,3392
16.	Kuchári, čašníci, barmani	KCB	-0,5593	0,6464	-1,3232
17.	Prevádzkari, správcovia, vedúci predajní	PSV	-0,5806	0,1986	0,1083
18.	Policajti, dozorcovia, hasiči	POL	-0,7872	-1,0594	-0,8189
19.	Pestovatelia plodín, úžitkových zvierat, spracovatelia plodín, mäsa, výrobcovia potravín	PPP	-0,8331	-0,5039	-1,3973
20.	Operátori, montéri strojov a zariadení	OMS	-0,9342	1,1287	0,6447
21.	Pomocní pracovníci, nosiči, zberači odpadu	PPR	-0,9586	0,9067	0,3025
22.	Kvalifikovaní remeselníci	KRM	-1,4315	-0,2507	0,4152
23.	Vodiči, obsluha pojazdnych strojov a zariadení	VOD	-1,4464	-1,0166	0,1045
24.	Stavební remeselníci	STR	-1,7014	-0,8901	0,1905
25.	Elektrikári, elektrotechnici	ELE	-1,9935	-1,2680	0,4436

Zdroj: Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku*

Pri ich hľadani sme vychádzali z hierarchického usporiadania vymedzených 25 kategórií zamestnaní na predpokladanej dimenzii sociálneho statusu, ktoré je uvedené v tabuľke č. 15. Ako sme uviedli, zdá sa, že na tejto dimenzii sú kategórie zamestnaní usporiadané podľa

miery manuálneho, resp. nemanuálneho charakteru prác, ktoré sú ich obsahom. Zatiaľ čo na prvej až štrnástej pozícii hierarchie sa umiestnili zamestnania, v ktorých prevažujú nemanuálne činnosti, resp. pre tieto zamestnania je charakteristická skôr práca s informáciami, symbolmi a ľuďmi ako práca s prírodnými materiálmi, výrobkami, strojmi a pod., od devätnástej po dvadsiatu piatu pozíciu sa umiestnili zamestnania, v ktorých prevažujú manuálne činnosti nad nemanuálnymi. Medzi takto vyhranene rozmiestnenými zamestnaniami sa umiestnili zamestnania na 15. až 18. pozícii, ktoré konzistenciu tejto hierarchie čiastočne narušujú – zatiaľ čo pri zamestnaneckej kategórii upratovačky a čističi, ale čiastočne aj pri kategórii kuchári, čašníci a barmani by bolo možné očakávať ich umiestnenie medzi zamestnaniami s prevahou manuálnej práce, pri kategórii prevádzkari, správcovia, vedúci predajní a čiastočne i pri kategórii policajti, dozorcovia a hasiči by sa dalo očakávať ich umiestnenie medzi zamestnaniami s prevahou nemanuálnej práce (tak to zodpovedá aj popisom prác vykonávaných týmito kategóriami zamestnaní v klasifikácii SK ISCO-08). V súvislosti so zamestnaniami vykonávanými v sektore služieb je však podiel manuálnej a nemanuálnej práce často ťažké určiť (na dôkaz možno uviesť množstvo príkladov: od profesie chirurga, cez profesiu zdravotnej sestry, sekretárky, pomocného administratívneho pracovníka až po profesie, ako je kadernička, barman atď.), pričom podiel týchto zamestnaní spôsobený neustálym rozširovaním sektora služieb stále narastá a vykonáva ich čoraz viac ľudí.

Medzi kategóriami zamestnaní s prevahou nemanuálnej práce sa na najvyšších pozíciách hierarchie umiestnili kategórie, ako sú lekári, terapeuti a farmaceuti, učitelia a iní pedagogickí pracovníci, vedci, architekti, inžinieri, právnici a analytici vo finančníctve, marketingu a IKT, čiže kategórie zamestnaní odborníkov s najvyšším vzdelaním a kvalifikáciou (a tiež s najvyššou mierou prestíže a sociálno-ekonomického ocenenia). Zamestnanecké kategórie, ako sú manažéri vo výrobe a v službách a obchodní zástupcovia a sprostredkovatelia, u ktorých sa nevyhnutne nepredpokladá vysokoškolské vzdelanie, sa umiestnili až za nimi, podobne ako kategórie zamestnaní, ako sú zdravotné sestry a iní zdravotnícki pracovníci, sekretárky a všeobecní administratívni pracovníci, účtovníci a pomocní adminis-

tratívni pracovníci, technici a majstri vo výrobe, doprave a IKT, čiže profesie, ktorých vykonávanie si vyžaduje iba stredoškolské vzdelanie. Na najnižších pozíciách hierarchie zamestnaneckých kategórií sa umiestnili zamestnania, ktorých obsahom je prevažne manuálna práca, vyžadujúca si zväčša iba nižšie stredoškolské vzdelanie a kvalifikáciu (zamestnania kvalifikovaných remeselníkov a kvalifikovaných pracovníkov v priemysle, stavebníctve, doprave, poľnohospodárstve a službách), ale aj zamestnania, ktorých vykonávanie si nevyžaduje ani takúto kvalifikáciu a vzdelanie (pomocní pracovníci, nosiči, upratovačky, vodiči a obsluha pojazdných strojov a zariadení atď.). Skutočnosť, že zamestnania s prevahou manuálnej práce vyžadujúce si vyšší stupeň vzdelania, resp. vyššiu kvalifikáciu sa v zistenej hierarchii neumiestnili na vyšších pozíciách ako tie manuálne zamestnania, ktoré si vzdelanie ani osobitnú kvalifikáciu nevyžadujú, zrejme vypovedá o oslabovaní rozdielov medzi sociálnym statusom zamestnaní vyžadujúcich si kvalifikovanú, polokvalifikovanú a nekvalifikovanú pracovnú silu, ktoré boli v minulosti chápané ako výraznejšie hierarchicky usporiadané (Machonin a kol. 1969; Machonin, Tuček a kol. 1996; Bunčák et al. 2013).

Na základe výskumom odhalenej hierarchie usudzujeme, že zistené usporiadanie skúmaných zamestnaneckých kategórií vyjadruje sociálny status – je prejavom snahy prostredníctvom výberu sociálno-ekonomicky a sociálno-kultúrne rovnocenného partnera potvrdiť a upevniť si svoj sociálny status, a nevyjadruje iba spomínanú tendenciu ľudí hľadať si manželských partnerov medzi sebe podobnými. Domnievame sa, že k tomuto záveru nás oprávňuje: a) na jednej strane zistený výrazný rozdiel v umiestnení zamestnaneckých kategórií, v ktorých prevažujú vysoko odborné nemanuálne činnosti vyžadujúce si najvyššie vzdelanie a kvalifikáciu a v umiestnení kategórií, v ktorých prevažujú rutinné a pomerne jednoduché manuálne činnosti vyžadujúce si nižšie alebo iba základné vzdelanie a kvalifikáciu; b) na druhej strane zistená vnútorná inkonzistencia usporiadania v rámci zamestnaneckých kategórií s prevahou nemanuálnej práce i v rámci zamestnaneckých kategórií s prevahou manuálnej práce v zistenej hierarchii. Odhalenú hierarchiu kategórií zamestnaní na základe týchto zistení považujeme za prejav súčasnej podoby statusového usporiadania

slovenskej spoločnosti, ktoré na jednej strane stále vyjadruje z minulosti pretrvávajúce vzťahy nadradenosti, rovnosti a podradenosti súvisiace s jednotlivými zamestnaniami, a na druhej strane vyjadruje i zmeny v týchto vzťahoch a ich meniacom sa vplyve na utváranie manželských a partnerských zväzkov.

Okrem uvedených skutočností možno pri posudzovaní odhalenej hierarchie zamestnanec-kých kategórií ako indikátora statusového usporiadania použiť aj zisťovanie súvislostí medzi touto hierarchiou a vzdelaním i príjmom, ktoré sú bežne skúmanými faktormi a indikátormi sociálneho, resp. sociálno-ekonomického statusu. Súvislosť medzi výškou dosiahnutého vzdelania i príjmu a umiestnením v statusovom usporiadaní zistilo už množstvo výskumov sociálnej stratifikácie. Ak by sa ukázalo, že miera závislosti medzi vzdelaním, príjmom a zaradením v predpokladanom statusovom usporiadaní (indikovanom zamestnaneckou skladbou manželských a partnerských párov) je veľmi vysoká, mohlo by to vyvolať otázku, či takto vymedzený status iba nereprodukuje poznatky, ktoré boli získané skúmaním sociálno-ekonomického statusu (operacionalizovaného bežne na základe vzdelania, príjmu, alebo ich kombinácie), resp. či nie je takto vymedzený status iba epifenoménom rôzneho vzdelania a rôznych príjmov ľudí (Chan, Goldthorpe 2004, s. 391).

Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku* umožňuje využiť pri hľadaní odpovede na uvedené otázky aj údaje o najvyššom dosiahnutom vzdelaní a čistom mesačnom príjme jeho respondentov.⁴⁸ Pri meraní závislosti medzi výškou čistého mesačného príjmu respondenta výskumu a jeho zaradením v hierarchii kategórií zamestnaní sme zistili hodnotu koeficientu korelácie 0,152 (Kendallov koeficient). Pri meraní závislosti medzi najvyšším dosiahnutým vzdelaním respondenta a jeho umiestnením v hierarchii kategórií

⁴⁸ Výšku príjmu respondenta výskum zisťoval otázkou: „Aký je Váš osobný čistý mesačný príjem? Zaradte sa, prosím, do jednej z nasledujúcich príjmových kategórií: do 400 €, 401 – 550 €, 551 – 700 €, 701 – 850 €, 851 – 1000 €, 1001 – 1400 €, 1401 – 1800 €, 1801 € a viac“.

Dosiahnuté vzdelanie respondenta výskum zisťoval otázkou: „Aké je Vaše najvyššie ukončené vzdelanie?“ Možné odpovede boli: základné vzdelanie, vyučený bez maturity (s výučným listom, osvedčením), stredné vzdelanie bez maturity, vyučený s maturitou, úplné stredoškolské všeobecné vzdelanie (gymnázium), vyššie vzdelanie (pomaturitné, nadstavbové), vysokoškolské bakalárske vzdelanie, vysokoškolské magisterské vzdelanie, vedecké, postgraduálne vzdelanie.

zamestnaní sme zistili hodnotu koeficientu korelácie 0,453 (Kendallov koeficient). Na základe zistenej hodnoty teda v prípade vzťahu medzi výškou príjmu a umiestnením v hierarchii zamestnaneckých kategórií nemožno hovoriť o vysokej miere závislosti. V prípade vzťahu medzi najvyšším dosiahnutým vzdelaním a umiestnením v hierarchii kategórií zamestnaní je hodnota koeficientu síce vyššia, no aj v tomto prípade je nižšia ako sú hodnoty typické pre nameranú závislosť medzi socio-ekonomickým statusom meraným prostredníctvom Duncanovho indexu SEI (Duncan 1961; Blau, Duncan 1967), alebo indexu ISEI Ganzebooma a Treimana (Ganzeboom, Treiman 1996, 2003). Na základe uvedených zistení preto považujeme za odôvodnené rozlišovanie sociálneho statusu vo vymedzení, z ktorého vychádzame, od jeho vymedzenia ako socio-ekonomického statusu a zistenú statusovú hierarchiu pokladáme za osobitnú skutočnosť, neredukovateľnú na hierarchické usporiadanie členov spoločnosti na základe dosiahnutého vzdelania alebo príjmu. Toto statusové usporiadanie je, samozrejme, tiež kvalitatívne odlišné od rôznych škál prestíže povolání, resp. zamestnaní, ktoré najčastejšie vyjadrujú iba rôzne požiadavky a finančné odmeny spojené s jednotlivými profesiami (Goldthorpe, Hope 1974; Bunčák et al. 2011).

Uvedené zistenia a závery si vyžiadali venovať pozornosť aj rozboru otázky vzťahu medzi statusovým usporiadaním a triednou štruktúrou slovenskej spoločnosti ako dvom blízkym, no kvalitatívne odlišným dimenziám sociálnej stratifikácie. I v tomto prípade sme vychádzali z prezentovanej hierarchie 25 zamestnaneckých kategórií, ktorú považujeme za reprezentujúcu statusové usporiadanie slovenskej spoločnosti a tiež z vyššie uvedených päťtriednych schém klasifikácií EGP a ESeC. Umožnili nám to výskumné zistenia zhrnuté v nasledujúcich tabuľkách, ktoré obsahujú údaje o percentuálnom rozdelení respondentov výskumu sociálnej stratifikácie a mobility (situovaných v nami vymedzených 25 hierarchicky usporiadaných zamestnaneckých kategóriách) do piatich tried klasifikácie EGP a klasifikácie ESeC.

Pohľad na rozmiestnenie hierarchicky usporiadaných zamestnaneckých kategórií v triednych schémach EGP i ESeC nám umožňuje konštatovať pomerne vysoko konzistentné

rozdelenie – väčšina respondentov z vymedzených zamestnaneckých kategórií je zaradená do tých tried klasifikácie EGP i ESeC, do ktorých podľa teoretického vymedzenia týchto tried majú patriť. Premietnutie odhaleného statusového usporiadania do takéhoto znázornenia triednej štruktúry slovenskej spoločnosti teda ukazuje vysokú mieru ich homogenity, čo zodpovedá uvedenému weberovskému vymedzeniu triedy a statusu ako blízkych druhov sociálneho rozvrstvenia. Na druhej strane, zistenia výskumu sociálnej stratifikácie a mobility v slovenskej spoločnosti ukazujú aj určité rozdiely medzi jej statusovým usporiadaním a triednou štruktúrou.

Do servisnej triedy sa v triednej schéme EGP zaraďujú vysokoškolsky vzdelaní odborníci, vysokí štátni úradníci a verejní činitelia, manažéri veľkých podnikov, veľkopodnikatelia, ale aj stredoškolsky vzdelaní odborníci, nižší štátni úradníci a verejní činitelia, vzdelaní technici, manažéri menších podnikov a nadriadení nemanuálne pracujúcich zamestnancov. Tabuľka č. 16 ukazuje, že v statusovej hierarchii najvyššie umiestnené zamestnanecké kategórie, ako sú lekári, terapeuti a farmaceuti, učitelia, vedci, inžinieri, právnici, analytici vo finančníctve, marketingu a IKT, manažéri vo výrobe a v službách, obchodní zástupcovia, technici a majstri tvoria 81,1 % respondentov zaradených do tejto triedy. Na druhej strane, zamestnanecké kategórie zaujímajúce v statusovej hierarchii najnižšie pozície (elektrikári a elektrotechnici, stavební remeselníci a iní kvalifikovaní remeselníci, pestovatelia plodín a úžitkových zvierat, spracovatelia plodín, mäsa, a výrobcovia potravín, vodiči, operatéri a montéri strojov a zariadení, kuchári, čašníci a barmani) tvoria 83,4 % respondentov zaradených do triedy kvalifikovaných robotníkov. V týchto dvoch triedach klasifikácie EGP, rovnako ako v triede nekvalifikovaných robotníkov, je teda rozvrstvenie podľa sociálneho statusu s triednym zaradením pomerne zhodné – možno ich označiť ako statusovo homogénne triedy.

V prípade triedy rutinne nemanuálne pracujúcich je statusové rozvrstvenie odlišné: umiestnili sa v nej zamestnanecké kategórie z najvyšších, stredných i najnižších pozícií statusovej hierarchie. V prípade väčšiny takto umiestnených zamestnaneckých kategórií (sekretárky a všeobecní administratívni pracovníci, zdravotné sestry, ošetrovatelia a iní zdravotníci

pracovníci, obchodní zástupcovia, sprostredkovatelia a nákupcovia, administratívni pracovníci v zákazníckych službách, účtovníci a pomocní administratívni pracovníci a čiastočne aj predavači) však ich umiestnenie v tejto triede zodpovedá charakteru ich práce. Medzi statusovo heterogénnymi triedami má najpestrejšie statusové rozvrstvenie trieda drobných podnikateľov, v ktorej sa umiestnili respondenti z až 19 zamestnaneckých tried.⁴⁹ Toto široké rozvrstvenie možno čiastočne vysvetliť skutočnosťou, že pomerne veľká časť respondentov z našich 25 zamestnaneckých kategórií sa zaraďuje do triedy drobných podnikateľov na základe prinútenia – v SR sú do tejto triedy zaradení aj živnostníci (najmä z radov remeselníkov, ale i manažérov, právnikov atď., ktorí sú živnostníkmi z prinútenia) zamestnávaní veľkými firmami, ako aj inými malými a strednými podnikateľmi.

⁴⁹ Pozoruhodné pritom je, že v nej nie sú zastúpené štyri zamestnanecké kategórie, ktoré sa v statusovej hierarchii umiestnili najvyššie, ale ani nižšie umiestnené kategórie, ako sú technici, účtovníci a pomocní pracovníci, čo však možno vysvetľovať aj chybami merania.

Tabuľka č. 16: Rozdelenie respondentov 25 zamestnaneckých kategórií podľa tried klasifikácie EGP (v %).

		Päť tried schémy EGP				
		1	2	3	4	5
Por.	Názov kategórie zamestnaní	Servisná trieda	Rutinní nemanuál. pracujúci	Drobní podnikatelia	Kvalif. robotníci	Nekvalif. robotníci
1.	Lekári, terapeuti, farmaceuti	8,3				
2.	Učítelia a iní pedagogickí pracovníci	16,9	2,3			
3.	Vedci, architekti, inžinieri, právnici	8,0				
4.	Analytici vo finančníctve, marketingu, IKT	10,9				
5.	Manažéri vo výrobe, financiách, obchode, doprave	8,0		8,9		
6.	Sekretárky, všeobecní administratívni pracovníci	0,5	9,7	0,7		
7.	Zdravotné sestry, iní zdravotnícki pracovníci, ošetrovatelia	2,5	9,7	1,0	0,9	
8.	Manažéri v službách	6,5		24,9		
9.	Obchodní zástupcovia, sprostredkovatelia, nákupcovia	12,2	5,1	11,5		
10.	Kaderničky, kozmetičky			11,5	6,5	
11.	Administratívni pracovníci v zákazníckych službách	1,1	6,3	0,3		
12.	Technici, majstri vo výrobe, doprave, IKT	12,0			0,2	
13.	Účtovníci, pomocní administratívni pracovníci	1,1	12,0			4,3
14.	Predavači	0,8	37,3	4,3		
15.	Upratovačky, čističi			0,7		15,5
16.	Kuchári, čašníci, barmani	1,4	12,0	0,7	13,4	
17.	Prevádzkari, správcovia, vedúci predajní	7,9	3,0	2,0	0,2	6,6

		Päť tried schémy EGP				
		1	2	3	4	5
Por.	Názov kategórie zamestnaní	Servisná trieda	Rutinní nemanuál. pracujúci	Drobní podnikatelia	Kvalif. robotníci	Nekvalif. robotníci
18.	Policajti, dozorcovia, hasiči	0,8		0,7	7,4	8,0
19.	Pestovatelia plodín, úžitkových zvierat, spracovatelia plodín, mäsa, výrobcovia potravín			1,3	8,3	
20.	Operátori, montéri strojov a zariadení			1,3	2,7	15,5
21.	Pomocní pracovníci, nosiči, zberači odpadu		2,5		1,3	12,1
22.	Kvalifikovaní remeselníci	1,2		6,9	30,6	2,0
23.	Vodiči, obsluha pojazdných strojov a zariadení			8,2	4,3	27,3
24.	Stavební remeselníci			11,5	13,6	8,6
25.	Elektrikári, elektrotechnici			3,9	10,5	
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku*

Tabuľka č. 16 tiež ukazuje, že viaceré statusové kategórie (kategórie s prevahou manuálnej aj nemanuálnej práce) sa rozmiestnili v niekoľkých triedach klasifikácie EGP. Najmarkantnejšie je to v prípade zamestnaneckých kategórií, ako sú prevádzkari, správcovia a vedúci predajní, zdravotné sestry, ošetrovatelia a iní zdravotnícki pracovníci, kuchári, čašníci a barmani, policajti, dozorcovia a hasiči a kvalifikovaní remeselníci, ktoré sa súčasne umiestnili až v štyroch rôznych triedach. Respondenti z ďalších deviatich zamestnaneckých kategórií sa umiestnili v troch rôznych triedach klasifikácie EGP. Aj toto rozmiestnenie možno čiastočne vysvetliť uvedeným zaradením sa časti respondentov do triedy drobných podnikateľov. Inými dôvodmi pre rôzne zaradenie respondentov z jednej zamestnaneckej kategórie do rôznych tried môžu byť vnútorná heterogénnosť týchto kategórií – napríklad z hľadiska vzdelania, ako v prípade obchodných zástupcov, zdravotných sestier,

administratívnych pracovníkov, policajtov atď., alebo z hľadiska zastávania riadiacej funkcie v rámci danej zamestnaneckej kategórie.

Najvýraznejšie rozdiely medzi zisteným statusovým usporiadaním a triednou štruktúrou existujú v prípade zamestnaneckých kategórií sekretárky a všeobecní administratívni pracovníci, zdravotné sestry, ošetrovatelia a iní zdravotnícki pracovníci, kaderničky a kozmetičky, upratovačky a čističi, pomocní pracovníci, nosiči a zberači odpadu, ktoré sa v statusovej hierarchii umiestnili vyššie ako zodpovedá ich zaradeniu v triednej schéme EGP. Na druhej strane existujú výrazné rozdiely i v prípade kategórií prevádzkari, správcovia, vedúci predajní a účtovníci a pomocní administratívni pracovníci, ktoré sa v porovnaní so svojim triednym zaradením v statusovej hierarchii umiestnili na nižších pozíciách, ako by sa dalo očakávať.

Rozdelenie statusových kategórií do piatich tried klasifikácie ESeC v podstate reprodukuje, resp. potvrdzuje hlavné zistenia konštatované v prípade ich rozdelenia do tried klasifikácie EGP: rozvrstvenie podľa sociálneho statusu je i tu v servisnej triede a v triede manuálne pracujúcich takmer zhodné. Tabuľka č. 16 ukazuje, že podobne ako v prípade použitia triednej klasifikácie EGP, aj pri použití klasifikácie ESeC v statusovej hierarchii najvyššie umiestnené zamestnanecké kategórie tvoria veľkú väčšinu (83,3%) respondentov zaradených do servisnej triedy. Podobné zistenie platí i v prípade zamestnaneckých kategórií zaujímavých v statusovej hierarchii najnižšie pozície – tvoria 85,5% respondentov zaradených do triedy manuálne pracujúcich. S výnimkou dvoch či troch zamestnaneckých kategórií existuje pomerne vysoká zhoda medzi statusovou pozíciou a triednym umiestnením aj v prípade triedy nemanuálne pracujúcich nižšieho stupňa.

Trieda nemanuálne pracujúcich vyššieho stupňa, zahrňajúca všeobecné i špeciálne administratívne a obchodné pozície i pozície technického charakteru, ako aj trieda drobných podnikateľov sa od ostatných tried tejto klasifikácie z hľadiska statusového rozvrstvenia svojich príslušníkov odlišujú: umiestnili sa v nich zamestnanecké kategórie z najvyšších, stredných i najnižších pozícií statusovej hierarchie. Túto skutočnosť možno v prípade triedy nemanuálne pracujúcich vyššieho stupňa čiastočne vysvetliť jej vnútornou

heterogenitou, v prípade triedy drobných podnikateľov zase existenciou hojne zastúpených živnostníkov z prinútenia, ktorí tvoria významnú časť tejto triedy.

Tabuľka č. 17 ukazuje, že aj pri premetnutí statusového usporiadania do znázornených tried klasifikácie ESeC sa mnohé statusové kategórie rozmiestnili do viacerých tried tejto klasifikácie. Ide v zásade o rovnaké zamestnanecké kategórie ako v prípade usporiadania podľa klasifikácie EGP a toto rozptýlenie možno zrejme i rovnakým spôsobom vysvetliť. Najvýraznejšie rozdiely medzi zisteným statusovým usporiadaním a triednou štruktúrou meranou na základe klasifikácie ESeC existujú v prípade zamestnaneckých kategórií sekretárky a všeobecní administratívni pracovníci, zdravotné sestry, ošetrovatelia a iní zdravotnícki pracovníci, upratovačky a čističi, pomocní pracovníci, nosiči a zberači odpadu, ktoré sa v statusovej hierarchii umiestnili vyššie ako by sa dalo očakávať na základe ich zaradenia v triednej schéme ESeC. Na druhej strane, zamestnanecká kategória prevádzkari, správcovia, vedúci predajní sa, vzhľadom na svoje triedne zaradenie, v statusovej hierarchii umiestnila výrazne nižšie. Nižšie umiestnenie v tejto hierarchii, než by bolo možné očakávať, zaujala i kategória účtovníci a pomocní administratívni pracovníci.

Tabuľka č. 17: Rozdelenie respondentov 25 zamestnaneckých kategórií podľa tried klasifikácie ESeC (v %)

Por.	Názov kategórie zamestnaní	Päť tried schémy ESeC				
		1	2	3	4	5
		Servisná trieda	Nemanuál. pracujúci vyššieho st.	Drobní podnikatelia	Nemanuál. pracujúci nižšieho st.	Manuálne pracujúci
1.	Lekári, terapeuti, farmaceuti	9,2%				
2.	Učítelia a iní pedagogickí pracovníci	20,7%	0,8%	0,3%		
3.	Vedci, architekti, inžinieri, právnici	8,5%	0,4%	0,3%		
4.	Analytici vo finančníctve, marketingu, IKT	12,0%	0,4%			
5.	Manažéri vo výrobe, financiách, obchode, doprave	9,1%		8,5%		
6.	Sekretárky, všeobecní administratívni pracovníci	0,5	22,4	0,7		
7.	Zdravotné sestry, iní zdravotnícki pracovníci, ošetrovatelia	7,5	2,7	1,0	6,7	
8.	Manažéri v službách	7,2		24,8		
9.	Obchodní zástupcovia, sprostredkovatelia, nákupcovia	3,8	33,5	11,4		
10.	Kaderničky, kozmetičky			11,4	6,9	
11.	Administratívni pracovníci v zákazníckych službách		2,7	0,3	9,0	
12.	Technici, majstri vo výrobe, doprave, IKT	12,8	1,5			
13.	Účtovníci, pomocní administratívni pracovníci	0,7	11,0		9,0	3,1
14.	Predavači		1,9	4,2	52,5	0,6
15.	Upratovačky, čističi		0,4	0,7		6,8
16.	Kuchári, čašníci, barmani		4,6	1,3	2,1	15,4
17.	Prevádzkari, správcovia, vedúci predajní	7,2	5,3	2,0	0,5	3,9

		Päť tried schémy ESeC				
		1	2	3	4	5
Por.	Názov kategórie zamestnaní	Servisná trieda	Nemanuál. pracujúci vyššieho st.	Drobní podnikatelia	Nemanuál. pracujúci nižšieho st.	Manuálne pracujúci
18.	Policajti, dozorcovia, hasiči	0,9	2,7		13,3	
19.	Pestovatelia plodín, úžitkových zvierat, spracovatelia plodín, mäsa, výrobcovia potravín		0,4	1,3		4,6
20.	Operátori, montéri strojov a zariadení		1,1	1,3		8,1
21.	Pomocní pracovníci, nosiči, zberači odpadu		0,4			8,0
22.	Kvalifikovaní remeselníci		6,1	6,9		17,5
23.	Vodiči, obsluha pojazdných strojov a zariadení		0,4	8,2		14,6
24.	Stavební remeselníci		0,8	11,4		11,5
25.	Elektrikári, elektrotechnici		0,8	3,9		5,8
		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Výskum *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku*

Na základe uvedených skutočností možno vysloviť záver, že napriek zistenej vysokej miere zhody medzi zaradením jednotlivých zamestnaneckých kategórií v hierarchii odhalenej multidimenzionálnym škálovaním a ich pozíciou v triednych klasifikáciách EGP alebo ESeC, existujú i neprehliadnuteľné rozdiely medzi týmito ich dvomi umiestneniami. Domnievame sa, že táto skutočnosť podporuje náš predpoklad: zistené rozdiely medzi statusovým usporiadaním a triednou štruktúrou vypovedajú o existencii a pôsobení sociálneho statusu a triedy ako dvoch blízkyh, no odlišných dimenzií sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti.

Na základnú otázku, či v súčasnej slovenskej spoločnosti existuje empiricky zistiteľné statusové usporiadanie (indikované zamestnaneckou skladbou manželských a partnerských párov) ako dimenzia sociálnej stratifikácie, ktorá je kvalitatívne odlišná od triednej štruktúry, môžeme teda na základe výsledkov uskutočnenej analýzy zistení empirického

výskumu *Sociálna stratifikácia a sociálna mobilita na Slovensku* odpovedať kladne. Výsledky použitia techniky multidimenzionálneho škálovania 25 kategórií vytvorených na základe zistenej zamestnaneckej skladby manželských a partnerských dvojíc nám umožnili odhaliť základnú dimenziu tejto štruktúry, ktorú považujeme za dimenziu vypovedajúcu o hierarchii statusového usporiadania slovenskej spoločnosti. Na otázku, či je toto statusové usporiadanie odlišné od triednej diferenciácie spoločnosti, môžeme odpovedať tiež kladne: aj keď existuje vysoká miera zhody medzi zaradením zamestnaneckých kategórií v statusovej hierarchii a ich triednou pozíciou, medzi týmito umiestneniami existujú i výrazné rozdiely, ktoré môžeme považovať za dve odlišné dimenzie sociálnej stratifikácie.

Odhalené statusové usporiadanie slovenskej spoločnosti má hierarchickú podobu, v ktorej zaujímajú najvyššie pozície zamestnania s prevahou nemanuálnej práce – riadiacej či inej práce s ľuďmi, práce so symbolmi a všeobecnými informáciami, ktoré si vyžadujú najvyššie vzdelanie a kvalifikáciu. Na stredných pozíciách tejto hierarchie sa umiestnili zväčša zamestnania s prevahou rutínnej nemanuálnej práce, práce s ľuďmi alebo symbolmi vyžadujúce si vzdelanie a kvalifikáciu strednej úrovne. Na najnižších pozíciách sa umiestnili zamestnania s prevahou rutínnej manuálnej práce – práce so surovinami, strojmi a zariadeniami, vyžadujúce si buď odbornú kvalifikáciu, alebo iba zaučenie či zácvik. Zistenia výskumu nám pritom dovoľujú tvrdiť, že toto statusové usporiadanie nie je totožné s hierarchickým usporiadaním členov spoločnosti na základe socio-ekonomického statusu, ani so stupnicou prestíže povolání a nie je ani odvodeninou hierarchického usporiadania podľa dosiahnutého vzdelania a príjmu.

Zamestnanecké kategórie, ktoré tvoria základ tohto statusového usporiadania, pritom nemožno považovať za reálne, presne vymedzené sociálne skupiny s ohraničeným členstvom a ďalšími skupinovými charakteristikami. Treba ich považovať skôr za voľnejšie sociálne siete vzťahov medzi jednotlivcami, ktorí sú (ako navzájom si rovní) spojení pevnými blízkymi väzkami a ktorých životný štýl je rovnaký alebo podobný. Toto chápanie zodpovedá Weberovmu vymedzeniu statusových skupín, resp. statusových okruhov v moderných demokraciách ako spoločenstiev amorfného druhu, pričom statusové usporiadanie sa

prejavuje najmä v tých oblastiach sociálneho života, v ktorých sa jednotlivci usilujú o nadobúdanie a udržiavanie sociálneho statusu prostredníctvom voľby určitej profesie, realizáciou konkrétneho štýlu života, prípadne uchovávaním zdedených alebo monopolizovaných charakteristík, symbolických zručností a privilégií.

Platnosť a spoľahlivosť našich záverov o statusovom usporiadaní slovenskej spoločnosti a jeho vzťahu k triednej štruktúre treba samozrejme ďalej preverovať aj inými postupmi a metódami. Zistenia výskumu sociálnej stratifikácie a mobility v slovenskej spoločnosti dovoľujú analyzovať vzťahy medzi triedou i sociálnym statusom a kultúrnou spotrebou, niektorými aspektmi spôsobu života alebo politickými orientáciami. Analýza týchto otázok umožní nielen preveriť doteraz získané poznatky o sociálnych triedach, ale vytvára aj možnosť overiť explanačný potenciál sociálneho statusu pri interpretácii konania ľudí umiestnených na rôznych pozíciách v triednej štruktúre aj v statusovom usporiadaní našej spoločnosti.

Záver

Naše zistenia a poznatky získané skúmaním rôznych stránok a súvislostí sociálnej stratifikácie, triednej i statusovej príslušnosti a ďalších javov možno považovať nielen za príspevok k existujúcemu sociologickému poznaniu aktuálnej situácie v oblasti sociálnych nerovností na Slovensku, ale aj za príspevok k prebiehajúcej diskusii o sociálno-triednom charaktere stratifikácie súčasných moderných európskych spoločností. Skúsenosti a poznatky, ktoré sme získali pri skúmaní sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti, nám umožňujú podporiť argumentáciu tých sociológov, ktorí obhajujú oprávnenosť, nevyhnutnosť a nenahraditeľnosť uskutočňovania sociálno-triednej analýzy sociálnych nerovností i v súčasných európskych spoločnostiach. Podporujeme teda stanovisko, že „smrť tried“ nie je témou hodnou sociológov využívajúcich pri poznávaní súčasných spoločností empirické údaje získané sociologickými výskumami a štatistickými zisťovaniami. Táto téma však určite zostane aj naďalej atraktívnou najmä pre politológov a sociológov – teoretikov, analyzujúcich súčasné spoločnosti s využitím prístupov označovaných ako neempirické, resp. „data free“ (Chan 2012, s. 7).

Aktuálnou úlohou pre sociológov venujúcich sa teoreticko-empirickému skúmaniu sociálnych nerovností a sociálnej stratifikácie stále zostáva dosahovanie čoraz komplexnejšieho, presnejšieho a validnejšieho opisu a vysvetlenia aktuálneho stavu a vývoja moderných spoločností i v oblasti sociálnych nerovností a stratifikácie, a to s využitím všetkých relevantných teoreticko-metodologických prístupov. Medzi ne možno určite zaradiť tie, ktoré vychádzajú z rozpracovania Weberových teoretických východísk spôsobmi využívanými väčšinou súčasných sociológov, venujúcich sa teoreticko-empirickému skúmaniu sociálnej stratifikácie a mobility moderných západných spoločností.

Pri aplikácii a zdokonaľovaní týchto neoweberovských spôsobov skúmania sociálnej stratifikácie sa sociológovia priebežne venujú aj ich kritickej analýze, ktorá si kladie za cieľ identifikovať a odstrániť ich slabé stránky a nedostatky a prepracovať ich do podoby vhodnej pre potreby ďalšieho, platnejšieho a spoľahlivejšieho poznávania tejto problematiky. Ako sme uviedli, aj triedna klasifikácia EGP, ktorá dlhodobo predstavovala „zlatý štandard“ skúmania spoločenských tried (Savage 2013, s. 221), sa stala predmetom systematického kritického rozboru, na základe ktorého sociológovia identifikovali viaceré nedostatky obmedzujúce jej použitie a výsledky. Medzi najvýraznejšie nedostatky tejto klasifikácie, ale aj od nej odvodených triednych klasifikácií ESeC a ESeG, patria nasledujúce skutočnosti:

- platnosť týchto schém, ako deduktívnym spôsobom vytvorených triednych klasifikácií závisí od platnosti kritérií, na základe ktorých sú vytvorené (platnosť a spoľahlivosť ich tried závisí od platnosti a spoľahlivosti identifikácie a merania pracovno-trhových charakteristík a zamestnaneckých vzťahov, na základe ktorých sú tieto triedy skonstruované,
- na základe uplatňovania takýchto kritérií sú z analýzy sociálnej stratifikácie v prípade klasifikácie EGP vylúčení ľudia nachádzajúci sa mimo trhu práce (nezamestnaní, študenti, dôchodcovia, ženy v domácnosti atď.),
- empirické výskumy ukázali, že súvislosť tried týchto klasifikácií s niektorými, najmä sociálno-kultúrnymi charakteristikami jednotlivcov je pomerne malá (Chan, Goldthorpe 2007),
- tieto schémy sú sociologicky atraktívne, lebo umožňujú jednoduchým spôsobom situovať jednotlivcov do sociálnych tried na základe využitia tradičných reprezentatívnych výskumov uskutočňovaných v národných štátoch; spôsob realizácie a veľkosť vzorky používanej v týchto výskumoch však pre nedostatočné zastúpenie neumožňuje skúmať napríklad ekonomické a politické elity, podnikateľov v poľnohospodárstve i ďalšie menej početné skupiny a kategórie obyvateľstva štátov,
- tieto schémy neodvodzujú triedy od bohatstva a príjmu, ale od postavenia na trhu práce a vykonávaného zamestnania; viaceré výskumy však zistili, že výška príjmu je často významnejším faktorom sociálnej stratifikácie a mobility ako vykonávané

zamestnanie; v záujme validného a komplexného skúmania sociálnych nerovností preto treba prekonať obmedzenia skúmania stratifikácie prostredníctvom tried vymedzených iba na základe vykonávaného zamestnania,

- sústredenie sa na trhové vzťahy a zamestnanie ako základy vymedzenia sociálnych tried ich neumožňuje skúmať komplexnejšie, napríklad ako kultúrne a symbolické entity,
- tento prístup neumožňuje postihnúť množstvo relevantných skutočností, ako sú napríklad rod, rasa, etnicita, vek a ďalšie charakteristiky, ktoré ovplyvňujú postavenie jednotlivcov v systéme sociálnej stratifikácie a sociálnych nerovností súčasných spoločností,
- sporné sú pre mnohých i kritériá vymedzenia a rozlíšenia jednotlivých tried klasifikácií EGP, ESeC, ESeG, teda aj ich validita, presnosť, spoľahlivosť i možnosti medzinárodnej porovnateľnosti rôznymi spôsobmi vymedzovaných tried týchto klasifikácií (Breen, Rottman 1995; Crompton 2008; Devine 1998; Grusky, Weeden 2001, 2008; Jenkins 2011; Savage 2013).

Sociológovia sa dlhodobo snažia prekonať alebo minimalizovať nedostatky neoweberovských i ostatných triednych prístupov ku skúmaniu stratifikácie. Časť z nich sa o to usiluje najmä (paralelným) využívaním hierarchického chápania sociálnej stratifikácie a z neho vychádzajúcich spôsobov jej empirického skúmania na základe rôznym spôsobom operacionalizovaných a meraných sociálnych, resp. sociálno-ekonomických statusov.⁵⁰ Tie chápania a prístupy, ktoré pritom pracujú so statusom vymedzeným iba na základe sociálno-ekonomických charakteristík jednotlivcov, ako sú napríklad príjem, zamestnanie, postavenie v riadení, vzdelanie, kvalifikácia atd., spravidla trpia väčšinou nedostatkov, ktoré sú

⁵⁰ Tu treba pripomenúť, že „triedny“ prístup je deduktívnym analytickým postupom, v ktorom je trieda vymedzená apriori – na základe vopred danej klasifikačnej schémy, resp. modelu, a až následne sa empiricky zisťuje triedna príslušnosť jednotlivcov a rozdielne ekonomické, sociálne a ďalšie charakteristiky, vzťahy, myslenie a konanie jednotlivých tried a ich príslušníkov. Naproti tomu „statusový“ prístup je induktívnym postupom, pri ktorom sa na základe empirického zisťovania vybraných charakteristík a vzťahov jednotlivcov (relevantných pri objasňovaní sociálnych nerovností) a následného odhaľovania ich podobnosti a rôznosti zisťuje, príslušníkmi akých sociálnych skupín alebo kategórií vytvárajúcich systém sociálnych nerovností spoločnosti sú.

typické pre sociálno-triedne prístupy vychádzajúce pri skúmaní stratifikácie zo zamestnania jednotlivcov. Platí to v prípade sociálneho statusu operacionalizovaného na základe široko uznávanej metodiky (Ganzeboom, de Graaf, Treiman 1992) ako Medzinárodný index sociálno-ekonomického statusu zamestnaní (ISEI), v prípade Štandardnej medzinárodnej škály prestíže zamestnaní (SIOPS), v prípade operacionalizácie multidimenzionálneho sociálno-ekonomického statusu P. Machonina a M. Tučka (Machonin 2005; Machonin, Tuček a kol. 1996; Tuček a kol. 2003) atď. Všetky sú totiž založené (aj) na zamestnaní jednotlivca, sú teda nevyhnutne zaťažené rovnakými alebo podobnými nedostatkami ako Goldthorpeho triedny prístup a jeho odvodeniny.

Autori venujúci sa skúmaniu sociálnej stratifikácie, vrátane samotného Goldthorpeho, sa preto už dávnejšie začali venovať vytváraniu a aplikáciám takých podôb statusového prístupu ku skúmaniu sociálnej stratifikácie, ktoré by dokázali prekonať uvedené obmedzenia. Spomedzi týchto nových prístupov, ktoré boli už i empiricky otestované, sa ako najviac prínosné, komplexné a spoľahlivé (hoci nie unisono) hodnotia dva. Prvý prístup vychádza z už predstaveného Weberovho chápania sociálneho statusu ako hierarchickej štruktúry, ktorá vychádza hlavne zo sociálnej prestíže spojenej so zastávanou pozíciou alebo s askriptívnymi charakteristikami a prejavujúcej sa najmä v odlišných formách združovania, špecifických životných štýloch a v rôznej kultúrnej spotrebe jednotlivých statusových skupín (Chan 2012; Chan, Goldthorpe 2004, 2007). Druhý prístup vychádza najmä z kulturalistickej koncepcie sociálnej stratifikácie, ktorú vytvoril P. Bourdieu, snažiaci sa prekonať Weberovo rozlíšenie triedy a statusu teóriou rôznych druhov kapitálu, ktorými disponujú príslušníci jednotlivých spoločenských tried. Na základe rôzneho množstva a kombinácií ekonomického, kultúrneho a sociálneho kapitálu vznikajú podľa tejto koncepcie odlišné druhy habitu jednotlivých sociálnych tried, vytvárajúce najmä symbolické kultúrne hranice a odlišenia jednotlivcov i celých sociálnych tried v oblastiach spotreby a vkusu (Bourdieu 1984). Tento prístup už využili pri skúmaní stratifikácie a tried viacerí európski i americkí sociológovia (De Graaf 1991; Di Maggio 2001; Robson 2003; Savage 2013; Šafr 2008a).

Teoretické rozpracovanie podnetov, ktoré vyplývajú z uvedených i ďalších vyvíjaných novátorských prístupov ku skúmaniu sociálnej stratifikácie a mobility súčasných spoločností, a tiež ich aplikácia pri ďalšom skúmaní sociálnych nerovností v slovenskej spoločnosti zostávajú jednými z najdôležitejších úloh pre našu sociológiu.

Literatúra

- ABBOTT, P. – SAPSFORD, R., 1987: *Women and Social Class*. London: Tavistock.
- BABBIE, E., 2013: *The Practice of Social Research*. Wadsworth: Nelson Education.
- BAILEY, K., 1988: *The Conceptualization of Validity: Current Perspective*. In: *Social Science Research*, 17, č. 2, s. 117–136.
- BAUMAN, Z., 2002: *Society Under Siege*. Cambridge: Polity Press.
- BAUMAN, Z., 2003: *Svoboda*. Praha: Argo.
- BECK, U., 2004: *Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- BEVORT, A. M. – LALLEMENT, M., 2006: *Le capital social*. Paris: La Découverte.
- BLAU, P. M. – DUNCAN, O. D., 1967: *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley and Sons.
- BOTTERO, W. – PRANDY, K., 2003: *Social Interaction Distance and Stratification*. *British Journal of Sociology* 54, č. 2, s. 177–197.
- BOURDIEU, P., 1984: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BOURDIEU, P., 1986: *The Forms of Capital*. In: RICHARDSON, J. C. (ed): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, s. 239–258.
- BOURDIEU, P. – PASSERON, J. C., 1997: *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- BREEN, R. (Ed.) 2004: *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- BREEN, R. – ROTTMAN, D. B., 1995: *Class Stratification. A Comparative Perspective*. New York: Harvester.
- BUNČÁK, J. – DŽAMBAZOVIČ, R. – HRABOVSKÁ, A. – SOPÓCI, J., 2011: *K niektorým otázkam sociálnej stratifikácie slovenskej spoločnosti*. In: *Sociológia* 43, č. 5, s. 495–527.
- BUNČÁK, J. – DŽAMBAZOVIČ, R. – HRABOVSKÁ, A. – SOPÓCI, J., 2013: *Sociálne nerovnosti: storočie zmien*. In: KRIVÝ, V. (ed.): *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 16–88.
- BUNČÁK, J. – HRABOVSKÁ, A. – SOPÓCI, J., 2018a: *Statusové usporiadanie slovenskej spoločnosti*. In: *Sociológia* 50, č. 1, s. 5–30.
- BUNČÁK, J. – HRABOVSKÁ, A. – SOPÓCI, J., 2018b: *Validita sociálno-triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG v slovenskej spoločnosti*. In: *Sociológia* 50, č. 4, s. 5–34.
- BUNČÁK, J. – HRABOVSKÁ, A. – SOPÓCI, J., 2019: *Spôsob života a kultúrna potreba sociálnych tried v slovenskej spoločnosti*. In: *Sociológia* 51, č. 1, s. 25–43.

- CHAN, T. W. (ed.), 2012: *Social Status and Cultural Consumption*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHAN, T. W. – GOLDTHORPE, J. H., 2004: Is There a Status Order in Contemporary British Society? Evidence from the Occupational Structure of Friendship. In: *European Sociological Review* 20, č. 5, s. 383–401.
- CHAN, T. W. – GOLDTHORPE, J. H., 2007a: Class and Status: The Conceptual Distinction and its Empirical Relevance. In: *American Sociological Review* 72, č. 4, s. 512–532.
- CHAN, T. W. – GOLDTHORPE, J. H., 2007b: Social Stratification and Cultural Consumption: Music in England. In: *European Sociological Review* 23, č. 1, s. 1–19.
- CHAN, T. W. – GOLDTHORPE, J. H., 2007c: Social Stratification and Cultural Consumption: The Visual Arts in England. In: *Poetics* 35, č. 6, s. 168–190.
- CLARK, S. N. – LIPSET, S. M., 1991: Are Social Classes Dying? In: *International Sociology*, 6, č. 3, s. 397–410.
- COLEMAN, J. S., 1990: *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- CROMPTON, R., 2008: *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*. Cambridge: Polity Press.
- DAHRENDORF, R., 1959: *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press.
- DALE, A. et al., 1985: Integrating Women into Class Theory. In: *Sociology*, 19, č. 3, s. 384–408.
- DE GRAAF, N. D., 1991: Distinction by Consumption in Czechoslovakia, Hungary, and the Netherlands. In: *European Sociological Review*, 7, č. 3, s. 267–290.
- DE TOCQUEVILLE, A., 1992: *Demokracie v Americe*. Praha: Lidové noviny.
- DEVINE, F., 1998: Class Analysis and the Stability of Class Relations. In: *Sociology*, 32, č. 1, s. 23–42.
- DI MAGGIO, P., 1996: Are Art-Museum Visitors Different from Other People? The Relationship Between Attendance and Social and Political Attitudes in the United States. *Poetics* 24, č. 2–4, s. 161–180.
- DI MAGGIO, P., 2001: Social Stratification, Life-style, Social Cognition, and Social Participation. In: GRUSKY, D. B. (ed.): *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. Boulder: Westview, s. 542–555.
- DUFFKOVÁ, J. – TUČEK, M., 2003: Proměny způsobu života. In: TUČEK, M. a kol., 2003: *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: SLON, s. 168–202.
- DUNCAN, O. D., 1961: A Socioeconomic Index for all Occupations. In: REISS, A. (ed.): *Occupations and Social Status*. New York: Free Press, s. 109–138.
- DŽAMBAZOVIČ, R., 2019: Vývoj triednej štruktúry na Slovensku. In: LAIFEROVÁ, E. (Ed.): *Zborník z výročnej konferencie SSS pri SAV Štvrtstoročie sociológie v samostatnom Slovensku*. Bratislava: SÚ SAV, s. 41–56.

- DŽAMBAZOVIČ, R. – GERBERY, D., 2018: Medzigeneračná sociálna mobilita na Slovensku. In: *Sociológia*, 50, č. 4, s. 396–427.
- EDGELL, S., 1993: *Class*. London: Routledge.
- EDWARDS, B. – FOLEY, M. W., 1997: Social Capital and the Political Economy of our Discontent. In: *The American Behavioural Scientist*, 40, č. 5, s. 669–678.
- ERICKSON, B. H., 1996: Culture, Class and Connections. In: *American Journal of Sociology* 102, č. 2, s. 217–251.
- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H., 1992: *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H. – PORTOCARRERO, L., 1979: Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden. In: *British Journal of Sociology*, 30, č. 4, s. 415–441.
- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H. – PORTOCARRERO, L., 1982: Social Fluidity in Industrial Nations: England, France and Sweden. In: *British Journal of Sociology*, 30, č. 1, s. 1–34.
- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H. – PORTOCARRERO, L. 1983: Intergenerational Class Mobility and the Convergence Thesis: England, France and Sweden. In: *British Journal of Sociology* 34, č. 3, s. 303–343.
- EVANS, G., 1979: Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema. In: *European Sociological Review*, 8, č. 3, s. 211–232.
- EVANS, G. – MILLS, C. 1998: Identifying Class Structure: A Latent Class Analysis of the Criterion-Related and Construct Validity of the Goldthorpe Class Schema. In: *European Sociological Review*, 14, č. 1, s. 86–107.
- FUKUYAMA, F., 1995: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- FUKUYAMA, F., 1999: *Social Capital and Civil Society*. Washington: IMF Conference on Second Generations Reform.
- GANS, H. J., 1999: *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation of Taste*. New York: Basic Books.
- GANZEBOOM, H. B. G. – TREIMAN, D. J. – ULTEE, W. C., 1991: Comparative Intergenerational Stratification Research: Three Generations and Beyond. In: *Annual Review of Sociology* 17, č. 3, s. 277–302.
- GANZEBOOM, H. B. G. – DE GRAAF, M. P. – TREIMAN, D. J., 1992: A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. In: *Social Science Research* 21, č. 1, s. 1–56.
- GANZEBOOM, H. B. G. – TREIMAN, D. J., 1996: Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification. In: *Social Science Research*, 25, č. 2, s. 201–239.

- GANZEBOOM, H. B. G. – TREIMAN, D. J., 2003: Three Internationally Standardised Measures for Comparative Research on Occupational Status. In: HOFFMEYER-ZLOTNIK, J. H. – WOLF, C. (Eds.): *Advances in Cross-National Comparison: A European Working Book for Demographic and Socio-Economic Variables*. New York: Kluwer Academic Press, s. 159–193.
- GIDDENS, A., 1991: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- GOLDTHORPE, J. H., 1978: *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- GOLDTHORPE, J. H. (ed.), 2000: *On Sociology. Numbers, Narratives and the Integration of Research and Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- GOLDTHORPE, J. H., 2002: Occupational Sociology Yes, Class Analysis, No: Comment on Grusky and Weeden's Research Agenda. In: *Acta Sociologica*, 45, č. 2, s. 211–217.
- GOLDTHORPE, J. H. – HOPE, K. 1974: *The Social Grading of Occupations: A New Approach and Scale*. Oxford: Clarendon Press.
- GOLDTHORPE, J. H. – LLEVELYN, C. 1977: Class Mobility in Modern Britain: Three Theses Examined. In: *British Journal of Sociology*, 11, č. 2, s. 1–24.
- GOLDTHORPE, J. H. – LLEVELYN, C. – PAYNE, C. 1980: *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- GOLDTHORPE, J. H. – MARSHALL, G., 1992: The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques. In: *Sociology*, 26, č. 3, s. 381–400.
- GRANOVETTER, M. S., 1973: The Strength of Weak Ties. In: *American Journal of Sociology*, 78, č. 6, s. 1360–1380.
- GRANOVETTER, M. S., 1974: *Getting a Job. A Study of Contact and Career*. Cambridge: Harvard University Press.
- GROOTAERT, CH. et al., 2004: *Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire*. Washington: World Bank.
- GRUSKY, D. B. – WEEDEN, K. A, 2001: Decomposition without Death: A Research Agenda for a New Class Analysis. In: *Acta Sociologica*, 44, č. 2, s. 203–218.
- GRUSKY, D. B. – WEEDEN, K. A, 2002: Class Analysis and the Heavy Weight of Convention. In: *Acta Sociologica*, 45, č. 2, s. 229–236.
- GRUSKY, D. B. – WEEDEN, K. A, 2008: Are There Social Classes? In: CONLEY, D. – LAREAU, A. (eds.): *Social Class: How Does it Work?* New York: Russell Sage Foundations.
- HALL, P. A., 1999: Social Capital in Britain. In: *British Journal of Political Science*, 29, č. 3, s. 417–462.
- HALL, P. A., 2002: Great Britain: The Role of Government and Distribution of Social Capital. In: PUTNAM, R. D. (ed.): *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press, s. 123–169.

- HALPERN, D., 2005: *Social Capital*. Cambridge: Polity Press.
- HAUSER, R. M. – CARR, D., 1994: *Measuring Poverty and Socioeconomic Status in Studies of Health and Well-being*. Madison: University of Wisconsin.
- HEATH, A. et al., 1985: *How Britain Votes*. Oxford: Pergamon Press.
- HOUT, M. – BROOKS, C. – MANZA, J., 1993: The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies. In: *International Sociology*, 8, č. 2, s. 259–277.
- JENKINS, R. P., 2011: *Changing Fortunes*. Oxford: Oxford University Press.
- KATRŇÁK, T., 2005: *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: CDK.
- KATRŇÁK, T. – FUČÍK, P., 2010: *Návrat k sociálnímu původu. Vývoj sociální stratifikace české společnosti v letech 1989 až 2009*. Brno: CDK.
- LAUMANN, E. O., 1966: *Prestige and Association in an Urban Community. An Analysis of an Urban Stratification System*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- LAUMANN, E. O., 1973: *Bonds of Pluralism*. New York: Wiley.
- LAUMANN, E. O. – GUTTMAN, L., 1966: The Relative Associational Contiguity of Occupations in an Urban Setting. In: *American Sociological Review* 31, č. 2, s. 169–178.
- KADUSHIN, CH., 2012: *Understanding Social Networks. Theories, Concepts and Findings*. Oxford: Oxford University Press.
- KATZ-GERRO, T., 2002: Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. In: *Social Forces* 81, č. 1, s. 207–229.
- KELLER, J., 2009: *Nejistota a důvěra, aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: SLON.
- KREIDL, M. – HOŠKOVÁ, L., 2008. Strategie měření socioekonomického statusu a zdraví v sociologických publikacích. In: *Data a výzkum* 2, s. 131–154.
- KREJČÍ, J. – MATĚJŮ, P., 1999: Standardní klasifikace sociálních tříd a statusu. In: *SDA Info*, 1, 3, s. 1–4.
- KREJČÍ, J. – MATĚJŮ, P., 2000: Klasifikace sociálních tříd a statusu. In: MATĚJŮ, P. – VLACHOVÁ, K. a kol.: *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991 –1998*. Praha: Slon, s. 374–382.
- LEWANDOWSKI, J. D., 2006: Capitalising Sociability: Rethinking the Theory of Social Capital. In: FRANKLIN, J. (ed.): *Assesing Social Capital: Concept, Policy and Practice*. Newcastle: Cambridge Scholar Publishing, s. 14–28.
- LIN, N. – DUMIN, M., 1986: Acces to Occupations through Social Ties. In: *Social Networks* 8, č. 4, s. 365–385.
- LIN, N., 1999: Building a Network Theory of Social Capital. In: *Connections*, 22, č. 1, s. 28–51.
- LIN, N., 2001a: Building a Network Theory of Social Capital. In: LIN, N. – COOK, K. – BURT, R. S. (eds.): *Social Capital. Theory and Research*. New York: Walter de Gruyter, s. 3–30.

- LIN, N., 2001b: *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LIN, N. – FU, Y. – HSUNG, R., 2001: *The Position Generator: Measurement Techniques for Investigations of Social Capital*. In: LIN, N. – COOK, K. – BURT, R. S. (eds.): *Social Capital. Theory and Research*. New York: Walter de Gruyter, s. 57–81.
- LIN, N. – FU, Y. – CHEN, C. J. (eds.), 2014: *Social Capital and Its Institutional Contingency. A Study of the United States, China and Taiwan*. New York: Routledge.
- LIPSET, S. M. – BENDIX, R., 1959: *Social Mobility in Industrial Society*. London: Heinemann.
- LOCKWOOD, D., 1958: *The Blackcoated Worker: A Study in Class Consciousness*. London: Allen&Unwin.
- LONDÁK, M. – MICHÁLEK, S. – WEISS, P. (eds.), 2016: *Slovakia: A European Story*. Bratislava: VEDA.
- LÓPEZ-SINTAS, J. – GARCIA-ÁLVAREZ, E., 2002: *Omnivores Show Up Again: The Segmentation of Cultural Consumers in Spanish Social Space*. In: *European Sociological Review* 18, č. 3, s. 353–368.
- MACHONIN, P. a kol., 1969: *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epoque.
- MACHONIN, P., 2005: *Česká společnost a sociologické poznání*. Praha: ISV.
- MACHONIN, P. – TUČEK, M. a kol., 1996: *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: SLON.
- MARX, K., 1953: *Triedne boje vo Francúzsku v rokoch 1848–1850*. Bratislava: SVPL.
- MARX, K. – ENGELS, F., 1982: *Manifest komunistickéj strany*. Bratislava: Pravda.
- MARSHALL, G. et al., 1988: *Social Class in Modern Britain*. London: Hutchinson.
- MATĚJŮ, P. – KREIDL, M., 2000: *Obnova vnitřní konzistence sociálně-ekonomického statusu*. In: MATĚJŮ, P. – VLACHOVÁ, K. a kol.: *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991 – 1998*. Praha: SLON, s. 17–36.
- MATĚJŮ, P. – VITÁSKOVÁ, A., 2006: *Interpersonal Trust and Mutually Beneficial Exchanges: Measuring Social Capital for Comparative Analyses*. In: *Sociologický časopis*, 42, č. 3, s. 493–516.
- MATĚJŮ, P. – VLACHOVÁ, K. (eds.), 2000: *Nerovnost, spravedlnost, politika. Česká republika 1991 – 1998*. Praha: SLON.
- MERON, M. (ed.), 2014: *Final Report of the ESSnet on the Harmonisation and Implementation of a European Socio-economic Classification: European Socio-economic Groups (ESeG)*. Paris: Insee.
- MILNER, A., 1999: *Class*. London: Sage.
- MILLS, C. W., 1951: *White Collar: The American Middle Classes*. New York: Oxford University Press.

- MURGATROYD, L., 1982: Gender and Occupational Stratification. In: *Sociological Review*, 30, č. 5, s. 574–602.
- NISBET, R., 1959: The Decline and Fall of Social Class. In: *Pacific Sociological Review*, 2, č. 1, s. 11–17.
- O'REILLY, K. – ROSE, D. 2001: The Concept of Validity in Relation to the UK NS-SEC. In: ROSE, D. – PEVALIN, D. (eds.): *Towards A European Socio-economic Classification. Final Report to Eurostat of the Expert Group*. London: Eurostat, s. 142–150.
- OSSOWSKI, S., 1957: *Struktura klasowa w społecznej świadomości*. Łódź: ZNIO.
- PAKULSKI, J. – WATERS, M., 1996: *The Death of Class*. London: Sage.
- PAXTON, P., 1999: Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. In: *The American Journal of Sociology*, 105, č. 1, s. 88–127.
- PETERSON, R. A., 2005: Problems in Comparative Research: The Example of Omnivorousness. In: *Poetics* 33, č. 2, s. 257–282.
- PETERSON, R. A. – KERN, R., 1996: Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. In: *American Sociological Review* 61, č. 6, 900–907.
- PETERSON, R. A. – SIMKUS, A., 1992: How Musical tastes Mark Occupational Status Groups. In: LAMONT, M. – FOURNIER, M. (Eds.): *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago: University of Chicago Press, s. 152–186.
- PICHLER, F. – WALLACE, C., 2007: Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe. In: *European Sociological Review*, 23, č. 3, s. 423–435.
- PICHLER, F. – WALLACE, C., 2008: Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification. In: *European Sociological Review*, 25, č. 4, s. 319–332.
- PORTES, A., 1998: Social Capital: its Origins and Applications in Modern Sociology. In: *Annual Review of Sociology*, 22, č. 1, s. 1–24.
- PRANDY, K. – LAMBERT, P. S., 2003: Marriage, Social Distance and the Social Space: An Alternative Derivation and Validation of the Cambridge Scale. In: *Sociology*, 37, č. 4, s. 397–411.
- PUTNAM, R. D. et al., 1994: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: University of Princeton Press.
- PUTNAM, R. D., 2000: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- REISSMAN, L., 1959: *Class in American Society*. New York: The Free Press.
- RENNER, K., 1978: The Service Class. In: BOTTOMORE, T. – GOODE, P. (Ed.): *The Development of Capitalism*. Oxford: Clarendon Press, s. 235–269.
- RÓBERT, P., 1997: Social Determination of Living Conditions in Post-Communist Societies. In: *Czech Sociological Review*, 5, č. 2, s. 197–216.

- ROBSON, K., 2003: Teenage Time Use as Investment in Cultural Capital. In: Working Papers of the Institute for Social and Economical Research. Colchester: University of Essex Press.
- ROSE, D. – HARRISON, E. (eds.) 2010: Social Class in Europe: An Introduction to the European Socioeconomic Classification. New York: Routledge.
- ROSE, D. – HARRISON, E. – PEVALIN, D., 2010: The European Socioeconomic Classification: a Prologomenon. In: ROSE, D. – HARRISON, E. (eds.): Social Class in Europe: An Introduction to the European Socioeconomic Classification. New York: Routledge, s. 3–38.
- SAVAGE, M. et al., 1995: Property, Bureaucracy and Culture. Middle-class Formation in Contemporary Britain. London: Taylor&Francis.
- SAVAGE, M. et al., 2013: A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. In: Sociology, 47, č. 2, s. 215–250.
- SEDLÁČKOVÁ, M. – ŠAFR, J., 2012: Koncept sociálního kapitálu. In: SEDLÁČKOVÁ, M.: Důvěra a demokracie. Praha: SLON, s. 69–93.
- SCOTT, J., 1991: Who Rules Britain? Cambridge: Polity Press.
- SCOTT, J. (Ed.), 1996: Class. Critical Concepts. London: Routledge.
- SCHENK, J. – HRABOVSKÁ, A., 2010: Škálovanie – základné jednodimenziálne metódy. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského.
- SILVA, E. B., 2006: Distinction Through Visual Art. In: Cultural Trends 15, č. 2/3, s. 141–158.
- SOBEL, M. E., 1981: Life Style and Social Structure: Concepts, Definitions, Analyses. New York: Academic Press.
- SOMERS, M. R., 2005: Let Them Eat Social Capital: Socializing the Market Versus Marketing the Social. In: Zthesis Eleven, 81, č. 1, s. 5–19.
- SOPÓCI, J., 2014: K niektorým otázkam spoločenskej triedy a sociálneho statusu v slovenskej spoločnosti. In: Sociológia, 46, č. 2, s. 146–166.
- SOPÓCI, J., 2008: Sociálna stratifikácia a mobilita. Teoretická analýza. Bratislava: IRIS.
- SOPÓCI, J., 2017: Sociálna stratifikácia a mobilita v teoretickej perspektíve. Bratislava: Stimul.
- SOPÓCI, J. a kol., 2019: Sociálna stratifikácia a mobilita na Slovensku. Bratislava: Stimul.
- SOPÓCI, J. – HRABOVSKÁ, A., 2019: Sociálny kapitál a triedy v slovenskej spoločnosti. In: Sociológia, 51, č. 5, s. 502–524.
- STARK, R., 1992: Sociology. Belmont: Vadsworth.
- STEWART, A. – PRANDY, K. – BLACKBURN, R. M., 1980: Social Structure and Occupations. London: Macmillan.
- ŠAFR, J., 2005: Nové a alternativní přístupy k měření vertikální sociální struktury. In: SDA Info, 7, č. 1, s. 12–14.

- ŠAFR, J., 2008a: Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ŠAFR, J., 2008b: Status Homogeneity and Heterogeneity in Social Contacts. In: ŠAFR, J. – HAUBERER, J. (eds.): Social Distances and Stratification: Social Space in the Czech Republic. In: Sociologické studie / Sociological Studies 08:4. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 55–66.
- ŠAFR, J. – HOLÝ, D., 2012: Měření sociálního statusu a sociálních tříd na základě povolání. In: KREJČÍ, J. – LEONTYEVA, Y. (eds.): Cesty k datům. Zdroje a management sociálněvědních dat v České republice. Praha: SLON, s. 140–180.
- ŠAFR, J. – SEDLÁČKOVÁ, M., 2006: Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- TUČEK, M. a kol., 2003: Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí. Praha: SLON.
- VAN REES et al., 1999: Cultural Classifications under Discussion: Latent Class Analysis of Highbrow and Lowbrow Reading. In: Poetics 26, č. 3, s. 349–365.
- VEBLEN, T., 1999: Teorie zahalčivé třídy. Praha: SLON.
- WARDE, A., 1997: Consumption, Food and Taste. London: Sage.
- WARDE, A. et al., 2000: Expanding Tastes? Cultural Omnivorousness and Cultural Change in the UK. Manchester: University of Manchester.
- WEBER, M., 1964: Wirtschaft und Gessellschaft. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- WEEDEN, K. A. – GRUSKY, D. B., 2005: The Case for a New Class Map. In: American Journal of Sociology 111, č. 2, s. 141–212.
- WILENSKY, H. L., 1964: Mass Society and Mass Culture: Interdependence or Independence? In: American Sociological Review 29, č. 2, s. 173–197.
- WRIGHT, E. O., 1985: Classes. London: Verso.
- WRIGHT, E. O., 1978: Class, Crisis and the State. London: New Left Books.
- WRIGHT, E. O., 1996: The Continuing Relevance of Class Analysis – Comments. In: Theory and Society, 25, č. 6, s. 693–716.
- WRIGHT, E. O., 1997: Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
- WRIGHT, E. O. et al., 1989: The Debate on Classes. London: Verso.
- WYNNE, D. – O'CONNOR, J., 1998: Consumption and the Postmodern City. In: Urban Studies 35, č. 8, s. 841–864.
- ZELLER, R. A. – CARMINES, E.G. 1980: Measurement in the Social Sciences. Cambridge: Cambridge University Press.

Sociálne nerovnosti triednou optikou

Autor:

prof. PhDr. Ján Sopóci, PhD.

jan.sopoci@uniba.sk

Afiliácia:

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra sociológie,

<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-sociologie/>

Recenzenti:

Doc. Mgr. Ján Bunčák, CSc., Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové a RNDr. Anna Hrabovská, PhD.

Technický redaktor:

Mgr. Milan Regec, PhD.

© STIMUL a Ján Sopóci, 2022

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť odvozené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len nekomerčné použitie odvozeného diela). Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo:

STIMUL, Poradenské a vydavateľské centrum FIF UK, Bratislava, 2022

<https://fphil.uniba.sk/stimul>

Publikácia vznikla v rámci riešenia výskumnej úlohy APVV-20-0449 *Vzdelávacie dráhy mladých ľudí – faktory a mechanizmy ich voľby* a riešenia výskumnej úlohy APVV-18-0218 *Blízki príbuzní? Slovensko a Česko v kontexte medzinárodných komparatívnych výskumov*.

Prvé vydanie, 137 s., rozsah autorského textu: 155 NS, 7,75 AH

ISBN 978-80-8127-366-7 (PDF)

ISBN 978-80-8127-367-4 (EPUB)

Medzi sociológmi skúmajúcimi sociálne nerovnosti prebieha už desaťročia diskusia o „smrti tried“. Jej iniciátori tvrdia, že potenciál tejto kategórie sa vyčerpá, pretože realita súčasných spoločností už nezodpovedá základným predpokladom triednej analýzy. Ich oponenti však dokazujú, že títo autori hovoria iba o konci marxisticky chápaných spoločenských tried. Iné chápania tried, najmä tie, ktoré vychádzajú z koncepcie Maxa Webera, naďalej zostávajú sociologicky relevantnými a použiteľnými východiskami analýzy sociálnej stratifikácie moderných spoločností. V snahe podporiť toto stanovisko sme v publikácii zhrnuli najdôležitejšie výsledky nášho empirického skúmania sociálnej stratifikácie, týkajúce sa testovania validity neoweberovských triednych klasifikácií, vývoja triedneho zloženia slovenskej spoločnosti, ako aj poznatkov o diferencovanom spôsobe života jednotlivých spoločenských tried a o rôznom sociálnom kapitáli ich príslušníkov. Prezentujeme a dokazujeme tiež zistenie, že aj v súčasnej slovenskej spoločnosti existuje popri triednom i statusové usporiadanie, ktoré je osobitnou dimenziou sociálnej stratifikácie, kvalitatívne odlišnou od jej triednej dimenzie.

Ján Sopóci